

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

**ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ,
ПРАВА І ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ**

**АРХЕОЛОГІЧНА, АРХІВНА,
НАУКОВО-ДОСЛІДНА ПРАКТИКА
СТУДЕНТІВ І КУРСУ
ФАКУЛЬТЕТУ ІСТОРІЇ, ПРАВА І ПУБЛІЧНОГО
УПРАВЛІННЯ**

ВІННИЦЯ – 2020

Рекомендовано до друку
рішенням Вченої ради
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(протокол № 6 від 2 січня 2020 р.)

Рецензенти:

Романюк І.М., доктор історичних наук, професор кафедри історії та культури України ВДПУ
ім. М.Коцюб

Коннова М.В., кандидат історичних наук, доцент кафедри управління та

адміністрування КВНЗ «Вінницька академія неперервної освіти»

Археологічна, архівна і науково-дослідна практика для студентів I курсу факультету історії, права і публічного управління: навчально-методичний посібник /Автори-упорядники: А.В. Войнаровський, І.В. Хочянівська, О.А. Коляструк, Т.А. Мельничук . – Вінниця: ТОВ «Твори», 2020 . – 127 с.

ЗМІСТ

Загальні положення	5
Опис практики.....	7
Зміст практики	8
АРХЕОЛОГІЧНА ПРАКТИКА	8
Зміст археологічної практики	8
Мета і завдання практики	10
База практики	10
Етапи проведення археологічної практики	11
Приблизний розрахунок часу для виконання завдань практики	12
Керівництво діяльністю та функціональні обов'язки учасників практики.....	13
Функціональні обов'язки наукового керівника практики	13
Функціональні обов'язки групового керівника практики	13
Функціональні обов'язки практиканта	14
Звітна документація практики	14
Індивідуальні теми для дослідження	15
Підведення підсумків практики	15
Розподіл балів	16
Шкала оцінювання	16
АРХЕОЛОГІЯ. НОРМАТИВНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ	18
Закон України «Про охорону археологічної спадщини»	18
З історії археології	30
Археологічні дослідження на території України	35
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	40
ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ	41
АРХІВНА ПРАКТИКА	42
Зміст архівної практики	42
Мета і завдання практики	42
База практики	43
Предмет практики	43
Етапи проведення архівної практики	43
Розділ I. Робота у Державному архіві Вінницької області та в Рукописному фонді навчально-наукової лабораторії з історії Східного Поділля	44
Розділ II. Оформлення звітної документації	45
Приблизний розрахунок часу для виконання завдань практики	45
Керівництво діяльністю та функціональні обов'язки учасників практики..	46
Функціональні обов'язки наукового керівника практики	46
Функціональні обов'язки практиканта	46
Індивідуальні теми для дослідження	48
Методичні рекомендації щодо проходження архівної практики	49
Підведення підсумків практики	50

Розподіл балів	50
Шкала оцінювання	51
АРХІВОЗНАВСТВО. НОРМАТИВНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ	51
Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи»	51
З історії архівної справи	52
Архіви центральних установ Великого князівства Литовського та Речі Посполитої. Литовська та Коронна метрики. Волинська метрика	55
Український Державний архів ХVІ ст.	57
Монастирські архіви	58
Формування фамільних архівів в Україні-Гетьманщині	59
Заснування історичних архівів у Львові у ХVІІІ ст.	59
Архівне законодавство і відомчі архіви кінця ХVІІІ - ХІХ ст.	60
Заснування Центрального архіву давніх актів у Києві	61
Формування системи партійних архівів	63
Розвиток архівів у незалежній Україні	64
Державний архів Вінницької області	65
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	70
ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ	74
НАУКОВО-ДОСЛІДНА ПРАКТИКА.....	77
Зміст науково-дослідної практики.....	77
Мета і завдання	77
База практики	78
Етапи проведення науково-дослідної практики	79
Керівництво та функціональні обов'язки учасників практики	80
Функціональні обов'язки керівника практики	80
Функціональні обов'язки практиканта	80
Підсумки практики.....	81
Критерії оцінювання практики.....	81
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	81
Теоретичні засади інтерв'ю (за Г.Грінченко).....	83
Обов'язкові документи науково-дослідної практики.....	88
Приклади запитальників.....	90
Приклади тематичної програми.....	103
ДОДАТКИ	105
Зразок оформлення титульної сторінки звіту про проходження студентом археологічної, архівної і науково-дослідної практики	
Зразок оформлення титульної сторінки щоденника студента-практиканта	
Зразок оформлення щоденного запису про виконану роботу під час археологічної, архівної і науково-дослідної практики	
Зразок оформлення індивідуального плану-графіка студента-практиканта	
Термінологічний словник.....	110

Бібліотеки загальнодержавного рівня.....	117
Універсальні наукові бібліотеки.....	117
Обласні універсальні наукові бібліотеки.....	118
Освітні веб-сайти.....	120
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	125
ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ.....	126

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Студентська практика є обов'язковим елементом будь-якої професійної освітньої програми, оскільки підсилює зв'язок між теоретичною підготовкою та сферою виробництва. Тому професійна підготовка істориків у вищому навчальному закладі за програмою «бакалавр» передбачає не тільки теоретичну підготовку, а й надбання студентами практичних умінь та навичок в такій складній і багатогранній діяльності, якою є археологічна й архівна справи.

Навчальна археологічна, архівна і науково-дослідна практика є важливим компонентом навчальної роботи студентів. Основна мета даного виду навчально-практичної діяльності студентів – закріплення теоретичних знань з археології України, історії рідного краю, архівної справи, вироблення навичок і вмінь працювати з документами та архівними матеріалами.

Завданням практики є ознайомлення студентів із широким спектром історичних джерел, набуття досвіду роботи з джерелами, актуалізація наукових інтересів. Проходження практики на базі архівних установ, під час археологічних розкопок є невід'ємною складовою професійного досвіду майбутнього вчителя історії та краєзнавця.

Крім навчальних та наукових цілей, практика повинна сприяти вирішенню певних виховних завдань: згуртування студентського колективу, формування особистісних якостей майбутнього вчителя.

Цей вид практики проводиться на базі археологічних експедицій, організованих Вінницьким державним педагогічним університетом імені Михайла Коцюбинського чи інститутом археології Національної академії наук України, а також архівів.

За період практики студент зобов'язаний набувати знання і навички практичного використання історичних матеріалів у загальноосвітній школі та в проведенні позакласної і краєзнавчої роботи з учнями. У навчально-методичному плані особлива увага повинна бути звернута на формування національної самосвідомості, вихованні любові до своєї Вітчизни, її історичного минулого, ознайомлення студентів з діючою в нашій країні системою охорони і використання пам'яток історії та культури на основі Конституції України, Законів України «Про вищу освіту», «Про освіту» і відповідних законів про охорону пам'яток історії і культури.

Практика включає елементи дослідницького творчого підходу до справи. Це необхідно враховувати викладачам кафедри і керівникам у кожному конкретному випадку при складанні проведення плану практики.

Відповідно до навчального плану підготовки бакалавра з галузі знань 01 Освіта / Педагогіка спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія) освітніх програм

1. Середня освіта. Історія. Правознавство
2. Середня освіта. Історія. Українознавство та краєзнавчо-туристична робота, схваленого Вченою радою педагогічного університету в ____ 20 ____

році, археологічна, архівна і науково-дослідна практика проводиться на першому курсі денної та заочної форм навчання.

Враховуючи особливості сучасного навчально-виховного процесу, а також спрямованість наукових досліджень на кафедрі та на факультеті історії, права і публічного управління передбачається проводити архівну практику без відриву від навчального процесу на базі архівних установ міста Вінниці. Археологічна практика має проводитися на базі науково-дослідних експедицій після завершення навчального процесу. При виборі виду практики необхідно виходити з того, що вона має забезпечуватись висококваліфікованим науково-педагогічним керівництвом.

Набуті в процесі практики уміння і навички накопичення історико-краєзнавчих матеріалів можуть бути використані студентами під час занять з історії України, історії слов'янських народів, джерелознавства історії України, методики викладання історії, під час проходження педагогічної практики шляхом організації гурткової та екскурсійної роботи з учнями, виконанням курсових, дипломних, магістерських, конкурсних робіт. Загалом досконале знання та вміння методично правильно використовувати джерела є основою успішності наукових досліджень в майбутньому.

Розпочинаючи проходження практики зі студентами, необхідно провести відповідний тренінг-семінар настановчого характеру, де варто розглянути принципові питання якісного рівня організації проходження практики в архівах, на археологічних розкопках. Доцільно приділити ґрунтовну увагу розгляду таких основних питань:

- ознайомити студентів з конкретними завданнями і змістом практики;
- інформувати практикантів щодо державної системи обліку та охорони пам'яток історії і культури;
- відпрацювати методики проведення практики: ведення спостережень та записів, щоденників, ознайомити з принципами відбору речового матеріалу, його описом і реєстрацією;
- організувати працю і побут студентської групи в умовах польової роботи, табірної життя.

Опис практики

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка	Нормативна	
Індивідуальне науково-дослідне завдання – звіт про практику	Спеціальність 014.03 Середня освіта (Історія)	Рік підготовки:	
		1-й	1-й
Загальна кількість годин – 90		Семестр	
		2-й	2-й
Тижневих годин для роботи студента – 5	Ступінь вищої освіти бакалавр	Лекції	
		Практичні, семінарські	
		Лабораторні	
		Індивідуальні завдання:	
Самостійна робота			
Вид контролю: залік			

Археологічна, архівна і науково-дослідна практика проводиться на першому курсі (2 семестр) на факультеті історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського згідно з навчальним планом.

Робочий день кожного студента під час практики складає 5 годин на добу. Практиці передують курси «Археологія України», «Історія України», «Історія первісного суспільства», «Історія рідного краю», «Українознавство», «Спеціальні історичні дисципліни», які дають студентам-історикам теоретичне та методичне підґрунтя для майбутніх архівно-археологічних досліджень.

ЗМІСТ ПРАКТИКИ

Враховуючи соціально-економічні умови, специфіку Вінницької області, а також спрямованість наукових досліджень на кафедрі історії та культури України, а також на факультеті історії, права і публічного управління, можна на розгляд кафедри і деканату проводити практику як з усіх її складових, тобто комплексно, так і з однієї її частини, відводячи для цього увесь передбачений час. У тих випадках, коли практику проходить велика кількість студентів, доцільно формувати дві-три групи (археологічна, архівна), які працювали б за різними профільними програмами. При виборі виду практики необхідно виходити з того, щоб вона була забезпечена висококваліфікованим науково-педагогічним керівництвом.

АРХЕОЛОГІЧНА ПРАКТИКА

Зміст археологічної практики. Теоретичні проблеми польового археологічного джерелознавства. Класифікація археологічних пам'яток та типів поселень. Визначення та дослідження культурних шарів, особливості проведення робіт. Складові частини культурного шару, характеристика культурного шару як засіб дослідження історичного процесу. Типологізація поселень: одношарові та багатошарові.

Стародавні поховання. Наземні споруди: насипи, кам'яні кладки, конструкції. Поховальні ями, склепи, підбої. Ознаки поховального обряду та їх різновиди – трупопокладення і трупоспалення. Поняття про закритий та відкритий археологічний комплекс. Дослідження та аналіз мікрореландшафтних характеристик.

Археологічні розвідки. Попереднє вивчення місцевості археологічних пам'яток, складання археологічної карти регіону. Підготовка до проведення розвідки. Вивчення маршруту. Визначення завдань і мети розвідки. Підготовка спорядження археологічної експедиції. Знайомство з основними прийомами пошуків. Огляд місцевості. Пошуки культурного шару. Проведення опитування населення щодо ознак археологічних пам'яток і фіксування даних. Проведення збору підйомного матеріалу. Фіксація виходів культурних залишків на поверхню. Інтерпретація артефактів. Зйомки плану пам'ятки і місцевості. Прив'язки. Опис пам'ятки. Вивчення відслонень. Знайомство із застосуванням технічних засобів розвідки. Особливості авіазйомок та геофізичних розвідок та адаптація їх до умов експедиції.

Паспортизація пам'ятки. Штучні насипи, підправка рельєфу. Зйомки планів поселення, городищ. Зйомки планів курганів та курганных груп.

Розвідки стародавніх (античних, давньоруських) міст. Дослідження культових місць, розвідка петрогліфів. Дослідження ремісничих центрів. Збір відомостей про скарби. Перевірка наявності охоронних знаків на відомих пам'ятках, що охороняються законом.

Археологічні розкопки. Попереднє вивчення пам'ятки, опису цієї пам'ятки в літературі та польових звітах і кресленнях. Огляд пам'ятки. Вивчення приблизного плану розкопок як системи прийомів дослідження. Одержання конкретних завдань. Оволодіння прийомами розкопок: скопування, викид землі, зачистка поверхні і профільних бровок. Оволодіння навиками історико-культурного визначення матеріалу. Знайомство з правилами поводження з археологічними об'єктами та знахідками. Оволодіння спеціальними прийомами роботи лопатою, ножем, кістю. Знайомство з використанням землерийної техніки.

Фіксація матеріалів під час розкопок. Знайомство з принципами ведення польових креслень, фото зйомок об'єктів, замірів. Правила ведення щоденників.

Використання карт при археологічних роботах. Ознайомлення з різними видами карт. Виміри ліній на місцевості. Використання компасу, бусолі, нівеліру та теодоліту. Окомірна напівінструментальна зйомка.

Первісна обробка матеріалів. Очистка, етикетаж, упаковка індивідуальних знахідок і масового матеріалу.

Розкопки стародавніх поселень. Знайомство з деякими загальними правилами розкопок поселень (стоянок, городищ, міст). Вивчення стратиграфії. Шурфи. Траншеї. Контурна траншея. Визначення форми і орієнтації розкопу. Розбивки розкопу. Розкопи по штиках. Виявлення знахідок. Виявлення залишків споруд. Послідовність фіксації залишків споруд із глини, каменю чи дерева. Визначення типу конструкцій. Сліди споруд у материках. Господарчі ями. Вивчення планувань поселень. Датування споруд. Консервація архітектурних залишків. Механізація розкопок поселень.

Межі стародавніх поховань. Розкопки могильників. Визначення за допомогою траншей та шурфів кордонів могильника. Пошуки могильних ям. Розкопки площею. Розчистка поховань. Вивчення орієнтації кістяка, особливостей конструкції поховальних споруд (ніші, склепи). Культурний шар або прошарки на могильниках. Трупоспалення.

Розкопки курганів. Вивчення зовнішнього вигляду напису та її будови. Відлік висот та координат. Обміри курганів. Бровки. Розкопки напису. Зняття дерну. Впускні поховання. Ознаки залишків тризни, трупоспалень. Вогнище та його опис. Розчистка вогнища та знахідок в ньому. Визначення місця спалення. Кенотафи. Розчистка підкурганної ями, кістяка, супроводжуючого інвентаря.

Різні прийоми розкопок курганів. Механізація робіт при розкопках курганів. Техніка безпеки при виконанні робіт.

Археологічне датування: типологічний, порівняльний або порівняльно-типологічний метод датування. Метод пилкового аналізу. Радіовуглецевий метод. Дендрохронологічний метод.

Правила обліку знахідок і реєстрація споруд. Первісна обробка знахідок. Види польової документації. Складання креслеників: місцевості і пам'ятки,

розколу окремих споруд, розташування знахідок. Масштаби креслеників. Застосування малювальної сітки. Умовні позначки. Профілі.

Знахідки. Визначення координат у розколі. Фіксація на плані. Первісна консервація. Опис. Зберігання предметів з органічних речовин (дерево, шкіра). Моноліти. Масові знахідки та їх розробка на «точках». Правила упаковки масових та індивідуальних знахідок етикетування.

Залишки споруд. Описи. Обміри. Фотографування. Ведення щоденника. Підготовка матеріалів до звіту. Камеральна обробка матеріалів у польових умовах. Очистка речей. Первісне малювання та фотографування. Складання польового опису. Упаковка для транспортування.

Складання звіту. Знайомство з основними принципами складання звіту. Написання звіту за роботу на конкретній ділянці розколу.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ПРАКТИКИ

Основна мета археологічної практики: актуалізація знань із дисциплін українознавчо-краєзнавчого циклу («Історія України», «Історія первісного суспільства», «Археологія України» тощо), засвоєння студентами методики та техніки проведення науково-дослідної архівної та польової археологічної роботи з орієнтацією на використання цих знань у майбутній науковій та педагогічній діяльності.

Основні завдання археологічної практики:

- навчитися розуміти стратиграфію шурфу (розкопу);
- визначати відносну хронологію археологічної пам'ятки;
- виявляти та досліджувати різні види археологічних об'єктів;
- виробити уміння проводити первинну обробку знахідок та визначати їх;
- набути навички із зняття та дослідження культурного шару;
- зібрати матеріал для курсової чи наукової роботи;
- зібрати колекцію артефактів для використання в майбутній педагогічній діяльності.

БАЗА ПРАКТИКИ

Археологічна практика проводиться переважно на базі наукових експедицій Інституту археології Національної академії наук України.

Базами практики можуть бути:

- Східноподільська археологічна експедиція Інституту археології Національної академії наук України;
- Пізньосередньовічна експедиція, що вивчає історико-архітектурний комплекс «Мури» у м. Вінниця;
- Новодністровська експедиція, що досліджує пам'ятки Трипілля в зоні будівництва Новодністровської ГАЕС (база в с. Бернашівка Могилів-Подільського району).

ЕТАПИ ПРОВЕДЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

Проведення археологічної практики складається з трьох етапів: підготовка, безпосереднє проведення та підсумки практики.

Підготовчий етап триває впродовж усього навчального року. Підготовці студентів до практики сприяє навчальна дисципліна «Археологія України» та науковий етнографічно-археологічний гурток, мета яких поряд із закріпленням та поглибленням теоретичного матеріалу підготувати студентів до польової археологічної практики. Велике значення на цьому етапі має також знайомство студентів з археологічною колекцією Вінницького обласного краєзнавчого музею та колекцією факультету історії, права і публічного управління.

Перед початком практики необхідно провести зі студентами змістовні організаційні та теоретичні заняття, які включали б такі основні питання:

- ознайомлення студентів з конкретними завданнями і змістом практики;
- розподіл учасників практики на дослідницькі групи;
- ознайомлення студентів з державною системою обліку й охорони пам'яток історії та культури;
- відпрацювання методики проведення практики: ведення спостережень і щоденників, ознайомлення з принципами відбору речового матеріалу, його опис та облік;
- організація праці та побуту в умовах польової роботи та табірної життя.

Перед початком практики, інженер з техніки безпеки університету, або інша особа, що має на це право, обов'язково проводять інструктаж – правила поведінки під час розкопок, під час відпочинку, проживання в таборі і спілкування з місцевим населенням. Обов'язкові інструктажі ведуться після прибуття до конкретної експедиції, перед проведенням екскурсій, купання в річці тощо. Студенти повинні суворо дотримуватись прийнятих правил охорони праці і протипожежної безпеки.

Основний етап. Практика починається з приїзду групи студентів до місця проведення розкопок. Тут організовується табір: розкладаються намети, влаштовується кухня, санвузли тощо.

Археологічна практика розпочинається з вивчення об'єкту досліджень. У процесі цієї роботи студенти знайомляться зі стратиграфією пам'ятки, сучасними методами польових досліджень, правилами фіксації матеріалів. Велику увагу має також знайомство зі звітною документацією минулих років розкопок.

У перші дні польової археологічної практики студентам читаються лекції про новітні досягнення української закордонної археології у вивченні того чи іншого періоду України, залежно від того, на якому об'єкті проходять розкопки, про наслідки минулих років розкопок тут чи в інших містах на подібних пам'ятках. Потім проводиться розбивка нового розкопу, у процесі

якої практиканти знайомляться з основними правилами археологічних робіт взагалі. Велика увага надається при цьому правилам техніки безпеки у польових умовах.

Після зняття верхнього шару ведеться дослідження культурного шару – головний процес польових досліджень. У ході цих робіт студенти фіксують та визначають будівельні залишки, речовий та кістковий матеріал, складають плани залишків будівель, поховань, інших комплексів, проводять нівеліровку розкопу, уточнюють стратиграфічне положення різночасових матеріалів, досліджують склад побутових комплексів, що фіксують у записах, фото, схемах. Також ведеться камеральна обробка та консервація, шифровка знайдених артефактів, консервація речей для вивчення у лабораторних умовах. Одночасно з цим студенти знайомляться з сучасними методами ведення археологічних досліджень, з топографічними методами зйомки плану об'єкта, застосування методів геофізичних дисциплін у польових умовах.

Польова археологічна практика має й велике виховне значення, під час її проходження студенти-історики стають безпосередніми учасниками вивчення далекого минулого України.

Підсумковий етап. У кінці практики студенти повинні накопити солідний багаж ведення польових робіт на конкретній ділянці, а також ознайомитися з методами камеральної обробки знайдених речей. Вони виконують обов'язки лаборанта, несуть відповідальність за ту чи іншу ділянку роботи: самостійно ведуть польовий опис, щоденник, шифровку та класифікацію знахідок. Складена документація є складовою частиною звіту студента за археологічну практику.

ПРИБЛИЗНИЙ РОЗРАХУНОК ЧАСУ ДЛЯ ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ПРАКТИКИ

№ п/п	Зміст роботи	Кількість відведених годин
1	Настановча конференція. Інструктаж з техніки безпеки	2
2	Організація табору та умов проживання в ньому	6
3	Робота на розкопі, камеральна обробка матеріалів	30
4	Чергування на кухні	10
5	Ведення польового щоденника	5
6	Підготовка звіту з практики	5
7	Підсумкова конференція: захист звітної документації	2
	Усього годин	60 год.

КЕРІВНИЦТВО ДІЯЛЬНІСТЮ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОBOB'ЯЗКИ УЧАСНИКІВ ПРАКТИКИ

Учасниками археологічної практики, що мають функціональні обов'язки, є: науковий керівник практики, груповий керівник практики та студенти навчальних груп.

Відповідальність за загальну організацію, проведення і контроль проведення практики покладається на завідувача кафедри історії та культури України, декана факультету історії, права і публічного управління.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОBOB'ЯЗКИ НАУКОВОГО КЕРІВНИКА ПРАКТИКИ

Науковий керівник практики призначається за наказом ректора із числа висококваліфікованих науково-педагогічних працівників, що мають право на отримання «Відкритого листа» на проведення археологічних досліджень.

Науковий керівник здійснює підготовку необхідної документації з метою отримання дозволу на проведення археологічної практики, розробляє робочу програму з практики. Разом з груповим керівником практики дбає про транспортне, матеріально-технічне, побутове і медичне забезпечення експедиції, готує всю необхідну документацію для виїзду на практику (інструктаж із техніки безпеки, проект розпорядження про виїзд на практику тощо), проводить настановчу та підсумкову конференцію з археологічної практики, розробляє єдину форму звітної документації. Науковий керівник практики забезпечує обсяг робіт на розкопі та керує ними; займається разом з практикантами обробкою матеріалу; веде польову документацію, а після завершення практики готує звіт.

Науковий керівник разом із груповим керівником практики здійснюють заходи щодо збереження майна експедиції. Науковий керівник несе відповідальність за дотримання практикантами техніки безпеки і безпеки життєдіяльності під час роботи на розкопі.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОBOB'ЯЗКИ ГРУПОВОГО КЕРІВНИКА ПРАКТИКИ

- перед початком практики забезпечує необхідною документацією з практики студентів-практикантів;
- бере участь в організації та проведенні настановчих конференцій з практики, надає рекомендації й настанови щодо проходження практики, проводить інструктаж з техніки безпеки й охорони праці;
- повідомляє студентів про порядок звітності з практики;

- контролює умови праці і побуту студентів та проведення з ними на місці проходження практики обов'язкових інструктажів з охорони праці й техніки безпеки;
контролює виконання студентами-практикантами Правил внутрішнього розпорядку для осіб, які працюють і навчаються у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського на місці проходження практики;
- бере участь в організації й проведенні підсумкових конференцій із практики, оцінюванні та обговоренні результатів практики на засіданнях кафедри;
- контролює ведення студентами-практикантами документації;
- надає методичну допомогу в оформленні документації;
- перевіряє документацію, подану студентом після закінчення практики;
- виставляє загальну оцінку з практики із внесенням до відомості та залікової книжки.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОBOB'ЯЗКИ ПРАКТИКАНТА

- до початку практики одержати від наукового керівника консультації щодо проходження практики й оформлення всіх необхідних документів;
- у повному обсязі виконувати всі завдання, передбачені програмою практики, і вказівки наукового керівника;
- суворо дотримуватись правил охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії;
- своєчасно оформити документацію з археологічної практики.

ЗВІТНА ДОКУМЕНТАЦІЯ ПРАКТИКИ

Під час проходження археологічної практики студенту-практиканту необхідно скласти ідивідуальний план-графік (зразок оформлення див. Додаток А), вести щоденник практиканта (зразок оформлення титульної сторінки щоденника див. Додаток Б), в якому мають бути зафіксовані:

- відомості про базу практики;
- відомості про терміни практики;
- розпорядок роботи;
- стислі щоденні відомості про виконані роботи та їхні результати (зразок щоденного запису про виконану роботу під час практики див. Додаток В). Ці записи слід супроводжувати ілюстративним матеріалом – малюнками, фотографіями тощо.

Для підсумкової конференції студент повинен підготувати звіт про проходження археологічної практики, в якому знаходиться інформація щодо обсягу і змісту робіт, виконаних впродовж практики, набуті знання, уміння і навички (зразок оформлення титульної сторінки звіту див. Додаток Г).

Вимоги до звіту. Письмовий звіт студента-практиканта має складатися:

- з характеристики конкретного археологічного пам'ятника (історія дослідження, місце його у системі археологічних культур регіону та відповідних районів, головні комплекси, найбільш важливі знахідки та ін.);
- з опису окремих ділянок розкопу (визначення комплексу знахідок);
- з характеристики та загальних висновків з історії краю.

До звіту додаються щоденник та фотоматеріали.

Щоденник і звіт мають бути завізовані керівниками практики.

По закінченні підсумкової конференції студент-практикант повинен здати звітну документацію керівникам практики від університету для подальшого зберігання на кафедрі історії та культури України факультету історії, права і публічного управління.

Студенту, якому за станом здоров'я протипоказано проходження практики у польових умовах (археологічна), за рішенням ради факультету практика організовується на базі Державного архіву Вінницької області або Вінницького обласного краєзнавчого музею, де він виконує різні види робіт, пов'язаних із закріпленням практичних навичок, отриманих при прослуховуванні відповідних навчальних дисциплін. Звільнення від проходження польової практики можливе лише за однієї умови – наявність відповідної довідки з медичного закладу.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ТЕМИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Ранньотрипільське поселення Бернашівка на Дністрі.
2. Городище скіфського часу біля с. Межирів.
3. Історико-архітектурний комплекс «Мури» у Вінниці: історія дослідження.
4. Археологічна колекція Вінницького обласного краєзнавчого музею (Краєзнавчого музею Вашого району).
5. Археологічні пам'ятки Вашого району: історія виявлення.
6. Пам'ятки Трипільської культури на Поділлі.

ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ ПРАКТИКИ

За наслідками археологічної практики проводиться підсумкова звітна конференція. Кожен студент повинен підготувати і здати необхідну звітну документацію:

- ідивідуальний план-графік;
- щоденник археологічної практики;
- звіт про проходження археологічної практики.

Підведення підсумків археологічної практики включає доповідь практиканта на підсумковій звітній конференції з повідомленням про результати археологічних досліджень та особисту участь в них.

Підсумковий контроль здійснюється після перевірки відповідної документації груповим керівником.

Підсумкова форма контролю – залік. Залік з практики заноситься у відповідну відомість, залікові книжки.

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ ЗА ВИКОНАНІ ЗАВДАННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

№ п/п	Види робіт, передбачені програмою практики	Кількість балів
1	Організація табору та умов проживання в ньому	10
2	Робота на розкопі	40
3	Чергування на кухні	20
4	Ведення польового щоденника	10
5	Звіт з практики	10
6	Захист звітної документації	10
	Всього балів	100

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ: 100-БАЛЬНА ВНЗ, НАЦІОНАЛЬНА, ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою (диференційований залік)
90-100	A	Відмінно
80-89	B	Дуже добре
75-79	C	Добре
60-74	D	Задовільно
50-59	E	Достатньо
35-49	FX	Незадовільно
01-34	F	Прийнятно

АРХІВОЗНАВСТВО. НОРМАТИВНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ОХОРОНУ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ»

(Автори: П.П. Толочко, Б.І. Олійник. Текст закону схвалений
Верховною Радою України 11 грудня 2003 р.)

Цей Закон регулює відносини, пов'язані з охороною археологічної спадщини України – невід'ємної частини культурної спадщини людства, вразливого і невідновлюваного джерела знань про історичне минуле, а також визначає права та обов'язки дослідників археологічної спадщини.

Розділ I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів

У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

- археологічна спадщина України (далі – археологічна спадщина) – сукупність пам'яток археології, що перебувають під охороною держави, та пов'язані з ними території, а також рухомі культурні цінності (археологічні предмети), що походять з об'єктів археологічної спадщини;
- об'єкт археологічної спадщини (археологічний об'єкт) – місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними території чи водні об'єкти, створені людиною, незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінності з археологічного, антропологічного та етнографічного поглядів і повністю або частково зберегли свою автентичність;
- пам'ятка археології (археологічна пам'ятка) – об'єкт археологічної спадщини національного або місцевого значення, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України;
- археологічні дослідження – науково-пошукова та науково-практична діяльність, спрямована на одержання нових знань про об'єкти археологічної спадщини, закономірності розвитку давніх суспільства і людини;
- охорона археологічної спадщини – комплекс здійснюваних відповідно до законодавства України заходів держави, її органів, підприємств, закладів, установ і організацій, а також громадян, спрямованих на облік (виявлення, наукове вивчення, класифікацію, картографування, державну реєстрацію), захист, збереження, належне утримання, відповідне використання, консервацію, реставрацію, реабілітацію та музеєфікацію об'єктів археологічної спадщини, а також поширення знань про археологічну спадщину;
- археолог – вчений (громадянин України, іноземець або особа без громадянства), який має відповідні фахову освіту і кваліфікацію, професійно провадить археологічні дослідження і супроводжує їх науковою звітністю та публікацією наукових результатів;
- археологічні розкопки – вид наукового дослідження археологічної спадщини, який являє собою вивчення археологічних залишків на території об'єкта археологічної спадщини і включає, зокрема, земляні роботи, які руйнують досліджуваний об'єкт частково або повністю;

- археологічні розвідки – вид наукового дослідження археологічної спадщини, який не пов'язаний із руйнуванням культурного шару (крім обмеженого шурфування для визначення товщини культурного шару) об'єкта археологічної спадщини і спрямований на виявлення, локалізацію (картографування), інтерпретацію об'єктів археологічної спадщини, уточнення даних про вже відомі об'єкти археологічної спадщини;

- наукова експертиза археологічної спадщини – діяльність, метою якої є наукове дослідження археологічної спадщини і підготовка науково обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо використання археологічних об'єктів, а також аналіз програм, проектів містобудівних, архітектурних і ландшафтних перетворень, за якими передбачається проведення земляних робіт та реалізація яких може позначитися на об'єктах археологічної спадщини;

- наукове дослідження археологічної спадщини – вид наукової діяльності, об'єктом якої є археологічна спадщина, рухомі культурні цінності, що походять з об'єктів археологічної спадщини, а також документована інформація (публікації, наукові звіти тощо) археологічного характеру;

- відкритий лист – це єдиний кваліфікаційний документ, який засвідчує фаховий рівень дослідника і дає право на проведення наукового дослідження археологічної спадщини;

- дозвіл – документ встановленого зразка, виданий центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини, який дає право на проведення земляних робіт на об'єкті археологічної спадщини. Дозвіл видається досліднику, який отримав кваліфікаційний документ (відкритий лист)

Стаття 2. Законодавство України про охорону археологічної спадщини

Законодавство України про охорону археологічної спадщини складається з Конституції України, Закону України «Про охорону культурної спадщини», Земельного кодексу України, міжнародних договорів України з питань охорони археологічної спадщини, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Закону та інших нормативно-правових актів України.

Стаття 3. Основні завдання законодавства України про охорону археологічної спадщини

Основними завданнями законодавства України про охорону археологічної спадщини є:

- регулювання суспільних відносин у сфері охорони, дослідження та збереження археологічної спадщини;

- забезпечення права громадян на пізнання археологічної спадщини України;

- забезпечення археологам – громадянам України права на проведення археологічних досліджень;

- визначення повноважень органів управління у сфері охорони археологічної спадщини;
- сприяння державній політиці у сфері охорони, дослідження та збереження археологічної спадщини;
- визначення видів об'єктів археологічної спадщини (археологічних об'єктів культурної спадщини);
- регулювання відносин власності щодо об'єктів археологічної спадщини, визначення прав та обов'язків власників і користувачів пам'яток археології;
- створення необхідних умов для забезпечення охорони об'єктів археологічної спадщини;
- створення нормативно-правової бази з охорони, збереження, дослідження археологічної спадщини;
- визначення критеріїв щодо видачі відкритих листів та дозволів на проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території археологічної пам'ятки, охоронюваній археологічній території, в зонах охорони, в історичних ареалах населених місць;
- правове регулювання фінансування охорони і дослідження археологічної спадщини

Розділ II. ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЮ СПАДЩИНОЮ

Стаття 4. Органи управління у сфері охорони археологічної спадщини

Державне управління у сфері охорони археологічної спадщини покладається на Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини та інші уповноважені органи охорони культурної спадщини.

Спеціально уповноваженим органом охорони культурної спадщини є центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

До інших уповноважених органів охорони культурної спадщини належать:

- орган охорони культурної спадщини Ради міністрів Автономної Республіки Крим;
- органи охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій;
- органи охорони культурної спадщини місцевого самоврядування.

Стаття 5. Повноваження Кабінету Міністрів України у сфері охорони археологічної спадщини

До повноважень Кабінету Міністрів України у сфері охорони археологічної спадщини належить:

- забезпечення здійснення державної політики у сфері охорони археологічної спадщини;
- здійснення державного контролю у сфері охорони археологічної спадщини;

- внесення об'єктів археологічної спадщини національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України;
- визначення археологічних установ та музеїв, яким надається право утримання археологічних пам'яток, а також їх купівлі;
- затвердження методик і нормативів оцінки археологічних пам'яток.

Кабінет Міністрів України здійснює також інші повноваження, передбачені законодавством України у сфері охорони культурної спадщини.

Стаття 6. Повноваження спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини

Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини несе відповідальність за схоронність і використання археологічних пам'яток і предметів на території України.

До повноважень спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини належить:

- розробка нормативно-правових актів, що регулюють питання обліку, реставрації та використання об'єктів археологічної спадщини;
- ведення державного обліку археологічної спадщини; розробка і встановлення охоронних зон археологічних пам'яток;
- нагляд за веденням будівельних робіт в охоронних зонах археологічних пам'яток;
- погодження відведень земельних ділянок і проектів землекористування, дорожніх, меліоративних і сільськогосподарських робіт;
- надання дозволів на право ведення будь-яких робіт, пов'язаних з діяльністю щодо охорони і вивчення археологічної спадщини;
- призупинення або заборона будь-якої діяльності юридичних або фізичних осіб, що загрожує схоронності археологічних пам'яток;
- направлення подань щодо застосування санкцій за діяльність, яка загрожує схоронності археологічної спадщини, призупинення фінансової діяльності юридичних і фізичних осіб, які порушують законодавство про археологічну спадщину;
- розробка методичної бази і документації з питань охорони і використання археологічної спадщини;
- організація і проведення експертиз з охорони і використання археологічної спадщини;
- організація діяльності з продажу, скупки, ввозу і вивозу археологічних предметів на територію та з території України та контроль за цією діяльністю.

Стаття 7. Повноваження інших уповноважених органів охорони культурної спадщини

До повноважень органу охорони культурної спадщини Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів охорони культурної спадщини обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, органів охорони культурної спадщини місцевого

самоврядування належить:

- здійснення контролю за виконанням цього Закону, інших нормативно-правових актів щодо охорони археологічної спадщини;
- забезпечення в межах відповідної території (Автономної Республіки Крим, області, району) належного захисту та утримання об'єктів археологічної спадщини;
- погодження на стадії проектування відведення земельних ділянок під містобудівні, шляхові, меліоративні та землевпорядні роботи після їх археологічного дослідження;
- здійснення постійної інспекції за станом схоронності археологічних пам'яток регіону;
- реєстрація дозволів та відкритих листів на право проведення досліджень на археологічних пам'ятках.

Стаття 8. Державний облік археологічної спадщини

Археологічні пам'ятки і предмети підлягають державному обліку незалежно від підпорядкування і форми власності.

Державний облік археологічної спадщини здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

Державний облік археологічної спадщини включає її виявлення, фіксацію, визначення наукової та культурної цінності, картографування і паспортизацію, складання списку і зводу археологічних пам'яток, облік та інвентаризацію археологічних колекцій незалежно від відомчої належності і форми власності.

Порядок проведення Державного обліку археологічної спадщини визначає Кабінет Міністрів України.

Розділ III. НАУКОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ

Стаття 9. Види та принципи наукових досліджень археологічної спадщини

Наукові дослідження археологічної спадщини включають:

- вивчення історико-архівних даних щодо об'єктів археологічної спадщини;
- польові дослідження, що передбачають проведення земляних робіт (розкопки та розвідки), дослідження, що не передбачають проведення земляних робіт (розвідки без здійснення земляних робіт, геомагнітна зйомка, аерофотозйомка тощо).
- Принципами наукового дослідження археологічної пам'ятки є:
- застосування, де це можливо, неруйнівних методів дослідження;
- завдання якнайменшої шкоди об'єктам археологічної спадщини та запобігання тому, щоб об'єкти археологічної спадщини залишалися розкритими після завершення польових досліджень без забезпечення їхнього належного збереження, консервації та раціонального використання;

- проведення наукової фіксації усіх етапів дослідження і всіх виявлених знахідок та інших матеріальних залишків;
- публікація результатів наукового дослідження археологічної пам'ятки.

Стаття 10. Право на проведення наукових досліджень археологічної спадщини

Право на проведення наукових досліджень археологічної спадщини надається виключно археологам, які мають практичний досвід проведення археологічних робіт (розкопок, розвідок), виконують вимоги законодавства України про охорону культурної спадщини.

Проведення археологічних розвідок, розкопок, інших земляних робіт на території пам'ятки, охоронюваній археологічній території, у зонах охорони, в історичних ареалах населених місць, а також дослідження решток життєдіяльності людини, що містяться під землею поверхнею, під водою, здійснюється за дозволом, виданим центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

Дозволи на проведення археологічних розвідок, розкопок надаються за умови дотримання археологом вимог охорони археологічної спадщини та наявності у нього відкритого листа – кваліфікаційного документа, виданого Інститутом археології Національної академії наук України.

Використання будь-якою особою металодетекторів та інших приладів для пошуку об'єктів археологічної спадщини або рухомих предметів, пов'язаних з культурним шаром, без наявності відкритого листа і дозволу на проведення археологічних досліджень є незаконним.

Стаття 11. Науковий звіт дослідника археологічної спадщини

Археолог, який здійснює археологічні дослідження на території України, зобов'язаний до початку наступного польового сезону подати до наукового архіву Інституту археології Національної академії наук України науковий звіт про здійснені археологічні дослідження, який є однією з умов одержання таким археологом відкритого листа на наступний строк проведення археологічних досліджень. Звіт про проведені археологічні дослідження є обов'язковою науковою документацією і підлягає довічному зберіганню.

Вимоги до складання наукового звіту затверджуються Вченою радою Інституту археології Національної академії наук України.

Наукові звіти про археологічні дослідження, проведені на території України, зберігаються в науковому архіві Інституту археології Національної академії наук України. Підприємства, установи, організації, що володіють науковими археологічними архівами або будь-якою звітною документацією про археологічні дослідження на території України, зобов'язані надавати їх оригінали або повні копії на запит Інституту археології Національної академії наук України.

Стаття 12. Функції та повноваження Інституту археології Національної академії наук України у сфері наукового дослідження археологічної спадщини

Інститут археології Національної академії наук України як державна археологічна наукова установа відповідно до законодавства України:

- є єдиною науковою установою, яка видає кваліфікаційні документи (відкриті листи) на право проведення археологічних досліджень в межах усієї території України;
- організує і здійснює наукові та науковорятівні дослідження археологічних об'єктів;
- координує археологічні дослідження в наукових установах та організаціях незалежно від їх підпорядкування та форм власності на території України;
- розробляє, затверджує та впроваджує наукові методики дослідження археологічної спадщини;
- на замовлення спеціально уповноваженого органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини здійснює наукову археологічну експертизу та погодження програм і проектів містобудівних, архітектурних та ландшафтних перетворень, будівельних, меліоративних, шляхових, земляних робіт на пам'ятках археології, у зонах охорони археологічних пам'яток, на охоронюваних археологічних територіях, в історичних ареалах місць занесених до Списку історичних населених місць України;
- готує кваліфіковані кадри у сфері дослідження, охорони і використання археологічної спадщини;
- збирає повний науковий архів звітів про археологічні дослідження в Україні;
- забезпечує збереження та облік рухомих предметів, що походять з об'єктів археологічної спадщини України (далі – знахідки) і відповідно до законодавства передані до його фондів;
- провадить наукові експертизи досліджень археологічної спадщини та наукових звітів.

Стаття 13. Участь громадськості в охороні археологічної спадщини

Громадські організації, громадяни сприяють органам охорони культурної спадщини у проведенні практичних заходів з виявлення, вивчення, обліку та охорони об'єктів археологічної спадщини, популяризації серед населення знань про них та пам'ятко-охоронного законодавства, здійснюють громадський контроль за станом збереження, використанням, консервацією та музеєфікацією пам'яток археології.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування сприяють діяльності Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Українського фонду культури, інших громадських організацій, а також громадян з охорони археологічної спадщини.

Стаття 14. Правовий статус археологічної експедиції

Археологічна експедиція за своїм правовим статусом може бути як окремим підрозділом юридичної особи (наукової установи, навчального закладу, музейної установи тощо), так і юридичною особою державної або

комунальної форми власності, статутна діяльність якої передбачає проведення наукового дослідження археологічної спадщини.

Керівництво діяльністю археологічної експедиції у сфері дослідження археологічної спадщини здійснює археолог, який одержав відкритий лист та дозвіл на проведення земляних робіт на об'єкті археологічної спадщини.

Археологічна експедиція може бути утворена Інститутом археології Національної академії наук України, науковими установами Національної академії наук України, в яких є археологічні відділи, вищими навчальними закладами III або IV рівня акредитації державної форми власності в межах програм підготовки студентів, музеями, заповідниками, музеями-заповідниками державної та комунальної форм власності, штатний розпис яких містить посади археологів.

Археологічні експедиції, загони і групи очолюються дослідником, який отримав відкритий лист, і перебувають під охороною держави. Органи державної влади, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації і громадяни надають допомогу і сприяють проведенню археологічних досліджень.

Розділ IV. ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ДОСЛІДНИКІВ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ

Стаття 15. Права та обов'язки дослідника археологічної спадщини

Дослідник археологічної спадщини (археолог) є вченим і має відповідні права, встановлені цим Законом, законами України «Про охорону культурної спадщини» і «Про наукову і науково-технічну діяльність».

Дослідник археологічної спадщини:

- має привілейоване право на поновлення наукових досліджень об'єкта археологічної спадщини, який він досліджував раніше, крім випадків призначення на цьому об'єкті археологічної спадщини охоронних досліджень відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини»;
- має пріоритетне право доступу до предметів археології, виявлених ним під час археологічних досліджень і переданих до державних установ і закладів;
- зобов'язаний здійснювати археологічні дослідження відповідно до цього Закону, дотримуватися вимог інших актів законодавства України, а також інструкцій (методик, правил), затверджених спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини;
- зобов'язаний забезпечувати схоронність виявлених об'єктів культурної спадщини та передачу рухомих предметів після їх вивчення визначеній у відкритому листі та у дозволі установі, здійснювати консервацію об'єктів культурної спадщини, упорядкування території після завершення робіт, а в разі потреби – на договірних засадах взяти участь у приведенні зазначених об'єктів до експозиційного стану та підготовці матеріалів для їхньої державної реєстрації як пам'ятки;

- зобов'язаний супроводжувати свої дослідження обов'язковою документацією (описовою, креслярською, фото-, кіно-, відеофіксацією) та дотримуватися принципів наукового дослідження археологічної спадщини, визначених цим Законом.

Стаття 16. Реалізація прав на наукове дослідження і одержання наукового результату

Одержана в результаті археологічних досліджень наукова інформація є об'єктом права інтелектуальної власності відповідно до законодавства України.

Підставами виникнення права інтелектуальної власності на одержану в результаті археологічних досліджень наукову інформацію є: одержання такої інформації в результаті польових або інших археологічних досліджень; створення інформації своїми силами і за свій рахунок; виконання будь-якого договору, що містить умови переходу права власності на інформацію до іншої особи.

Право інтелектуальної власності на одержану в результаті археологічних досліджень наукову інформацію регулюється цим Законом, законами України «Про науково-технічну інформацію», «Про авторське право і суміжні права» та іншими актами законодавства України. Право власності на наукову інформацію, одержану або створену кількома громадянами або юридичними особами, визначається договором, укладеним між співвласниками цієї інформації.

Спори про право інтелектуальної власності на одержану в результаті археологічних досліджень інформацію вирішуються відповідно до законів України.

Стаття 17. Право на публікацію результатів наукових досліджень археологічної спадщини

Археолог, який здійснив археологічні дослідження, має виключне право на публікацію одержаної в результаті польових і післяпольових досліджень наукової інформації впродовж п'яти років після завершення польових досліджень. Якщо за цей термін археолог не скористався своїм виключним правом, право на публікацію одержаної в результаті археологічного дослідження наукової інформації переходить до установи, з якою археолог був пов'язаний трудовими відносинами під час проведення таких досліджень.

Стаття 18. Знахідки, одержані в результаті археологічних досліджень

Знахідки, одержані в результаті археологічних досліджень (нерухомі та рухомі предмети, які були пов'язані з об'єктом археологічної спадщини і виявлені та задокументовані під час археологічних досліджень), є державною власністю. Вони підлягають обліку та класифікації відповідно до методики, затвердженої спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини. Правовий режим скарбу визначається законодавством України. З моменту виявлення і до передачі на

зберігання згідно із законодавством України знахідки охороняються державою нарівні з об'єктами музейного фонду України.

Знахідки підлягають передачі на зберігання до фондів Інституту археології Національної академії наук України, до фондів музеїв та/або навчальних закладів, наукових установ, закладів культури державної або комунальної форми власності, де забезпечені належні умови їх зберігання, вивчення, експонування тощо. Установи та організації, до яких передаються знахідки, вказуються попередньо у відкритому листі і відповідному дозволі, при цьому має бути визначений пріоритет утворення центральних, регіональних або місцевих (в археологічних заповідниках) цілісних колекцій.

У тому випадку, коли досліджені елементи археологічної спадщини залишаються на місці (*in situ*), археолог разом з відповідним органом охорони культурної спадщини вживають заходів щодо їх консервації або музеєфікації. Фінансування таких заходів провадиться відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини».

Стаття 19. Обов'язки юридичних і фізичних осіб, у користуванні або власності яких перебувають археологічні об'єкти

Юридичні і фізичні особи, у користуванні або власності яких перебувають археологічні об'єкти або предмети, зобов'язані:

- дотримуватися всіх правил охорони і використання археологічних об'єктів або предметів;
- виконувати всі необхідні роботи виробничого характеру згідно із дозволом;
- негайно інформувати про нововиявлені об'єкти або предмети в межах території, що використовується для своєї діяльності;
- сприяти і не перешкоджати будь-яким роботам з виявлення, обліку та вивчення археологічних об'єктів або предметів.

Розділ V. ФІНАНСУВАННЯ ОХОРОНИ, ЗАХИСТУ, ДОСЛІДЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ

Стаття 20. Джерела фінансування охорони, захисту, дослідження археологічної спадщини

Фінансування охорони археологічної спадщини здійснюється за рахунок загального і спеціального фондів Державного бюджету України, бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя, місцевих бюджетів.

Джерелами фінансування заходів у сфері охорони, захисту, дослідження археологічної спадщини можуть бути кошти власників археологічних об'єктів чи уповноважених ними органів або осіб, які набули права володіння, користування чи управління пам'ятками, кошти замовників робіт, благодійні внески та пожертвування, у тому числі валютні, на охорону археологічної спадщини та інші джерела, не заборонені законодавством.

Розділ VI. МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ

Стаття 21. Принципи та види міжнародного співробітництва України у сфері охорони археологічної спадщини

Археологічна спадщина України є невід'ємною складовою археологічної спадщини Європи і людства в цілому. Україна заохочує міжнародні обміни інформацією про археологічні дослідження, сприяє міжнародним контактам археологів.

Держава дбає про налагодження і розвиток співробітництва з іноземними державами та міжнародними організаціями для запобігання незаконним археологічним розкопкам, незаконним ввезенню, вивезенню і передачі права власності на рухомі предмети, що походять з об'єктів археологічної спадщини.

Держава створює необхідні правові та економічні умови для здійснення у сфері охорони археологічної спадщини вільних та рівноправних відносин з іноземними науковими установами та організаціями, іноземними та міжнародними науковими товариствами і об'єднаннями, якщо ці відносини не суперечать законодавству України.

Міжнародне договірно-правове, інформаційне, наукове співробітництво у сфері охорони археологічної спадщини здійснюється у формах, що не суперечать законодавству України.

Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені цим Законом, застосовуються правила міжнародного договору України.

Розділ VII. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ

Стаття 22. Відповідальність за порушення законодавства про охорону археологічної спадщини

Юридичні і фізичні особи, дії або бездіяльність яких завдали шкоди археологічній спадщині України, несуть відповідальність відповідно до цього Закону.

Стаття 23. Відповідальність за проведення розкопок і розриття

Незаконними є будь-які розриття, які призвели до псування або знищення археологічного об'єкта, а також розкопки, що проведені без відкритого листа Інституту археології Національної академії наук України і дозволу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини.

Стаття 24. Відповідальність за незаконні скупку, продаж або передачу археологічних предметів

Безліцензійні купівля-продаж або передача археологічних предметів є незаконними.

Ліцензія на право купівлі-продажу або передачі археологічних предметів видається і реєструється у встановленому законом порядку.

Держава має переважне право на придбання археологічних предметів, які пропонуються на реалізацію на законних підставах.

Розділ VIII. ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України протягом шести місяців з дня набрання чинності цим Законом:

- подати до Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законів України у відповідність із Законом України «Про охорону археологічної спадщини»;
- розробити і привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;
- відповідно до компетенції забезпечити прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим Законом;
- забезпечити перегляд і скасування міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади України їхніх нормативно-правових актів, що суперечать цьому Закону.

3. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1) у Земельному кодексі України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 3-4, ст. 27):

а) частину дев'яту статті 118 викласти у такій редакції:

«9. Проект відведення земельної ділянки погоджується з органом по земельних ресурсах, природоохоронним і санітарно-епідеміологічним органами, органами архітектури і охорони культурної спадщини (після отримання висновку від державних установ археологічного профілю) та подається на розгляд відповідної місцевої державної адміністрації або органу місцевого самоврядування»;

б) частину шосту статті 123 викласти у такій редакції:

«6. Проект відведення земельної ділянки погоджується із землекористувачем, органом по земельних ресурсах, природо-охоронним і санітарно-епідеміологічним органами, органами архітектури та охорони культурної спадщини (після отримання висновку від державних установ археологічного профілю) і після одержання висновку державної землевпорядної експертизи по об'єктах, які їй підлягають, подається до відповідної державної адміністрації або сільської, селищної, міської ради, які розглядають його у місячний строк і, в межах своїх повноважень, визначених цим Кодексом, приймають рішення про надання земельної ділянки»;

в) у статтю 151 включити частину восьму у такій редакції:

«8. Юридичні особи погоджують найбільш доцільне місце розташування об'єкта, розміри наміченої для вилучення земельної ділянки та умови її вилучення (викупу) з власником землі або землекористувачем, районним (міським) органом земельних ресурсів, природоохоронним санітарно-епідеміологічним органами, органом містобудування і архітектури та охорони культурної спадщини (після отримання висновку від державних установ археологічного профілю) і подають відповідні матеріали до сільської, селищної, міської ради, місцевої державної адміністрації, які погоджують місце розташування того об'єкта, під який ці юридичні особи мають право самостійно вилучати земельну ділянку»;

2) статтю 298 Кримінального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25-26, ст. 131) викласти у такій редакції:

«Стаття 298. Знищення, руйнування або пошкодження пам'яток – об'єктів культурної спадщини та самовільне проведення пошукових робіт на археологічній пам'ятці

1. Умисне незаконне знищення, руйнування або пошкодження пам'яток археології – караються штрафом до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені щодо пам'яток національного значення, – караються позбавленням волі на строк до п'яти років.

3. Діяння, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені з метою пошуку рухомих предметів, пов'язаних із пам'яткою, у тому числі знахідок археологічного характеру, – караються позбавленням волі на строк до п'яти років.

4. Діяння, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені службовою особою з використанням службового становища, – караються позбавленням волі на строк до восьми років.

5. Діяння, передбачені частиною третьою цієї статті, вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або організованою групою, – караються позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років».

Президент України Л. КУЧМА
– м. Київ 11 грудня 2003 року

З ІСТОРІЇ АРХЕОЛОГІЇ

Археологія – наука, що вивчає історичне минуле людства на основі речових пам'яток. Термін «археологія» вперше використав давньогрецький філософ Платон (427-347 рр. до н.е.), маючи на увазі взагалі науку про стародавність («архайос» – стародавній, «логос» – наука, слово). Основними джерелами археології є речові пам'ятки, але разом із тим вона не має змоги розвиватися без допомоги інших наук та їхньої джерельної бази. В свою чергу багато інших наук тією чи іншою мірою використовують висновки археології. Ясна річ, такий взаємообмін стосується насамперед історичних дисциплін. Так, завдяки етнографії стало зрозуміло, що предмети, звані в народі «громовими знаками», «чортовими пальцями», були знаряддями праці чи зброєю пращурів європейців, бо саме такі списи, сокири, ножі використовували племена Америки, Африки, Океанії. Зі свого боку, археологія сприяла виявленню коріння або початку багатьох явищ, відомих з етнографії. Важко переоцінити і взаємозв'язки археології та писемної історії: велика кількість археологічних об'єктів і знахідок стала зрозумілою завдяки описам їх у писемних джерелах (розповіді Геродота про скіфів та ін.), а майже всі давні написи були знайдені (а іноді й розшифровані) археологами.

Особливо тісною є «дружба» між археологією та історією первісного суспільства. Вся історія народів, що передувала появі писемності, може бути вивчена лише за речовими пам'ятками. Враховуючи, що люди існують на нашій планеті близько 3 млн років, дописемна історія, або, як її називають західні дослідники, передісторія, складає в цілому 99,998% історії людства. Іншими словами, більша частина історії людства досліджується лише за археологічними даними, і лише 0,002% – за писемними джерелами. Але речові пам'ятки на відміну від писемних не містять прямої розповіді про історичні події, і засновані на них висновки – результат наукової реконструкції.

Археологія (від грецького *archaios* – давній і *logos* – вчення, наука) – галузь історичної науки, що вивчає розвиток людського суспільства в докласовий і ранньокласовий періоди на підставі досліджень археологічних пам'яток – матеріальних свідчень давніх культур. Розрізняють два рівні археології:

- 1) емпіричний – археологічне дослідження у вузькому розумінні (польові розкопки та лабораторні дослідження);
- 2) теоретичний – історична реконструкція минулого суспільства з усією можливою повнотою.

Головним засобом упорядкування археологічних джерел є їх періодизація, що будується відповідно до змін сировини, яку використовували для виготовлення знарядь праці. Залежно від цього виокремлюють такі археологічні епохи або віки: кам'яний, міді, бронзи, залізний.

До археологічних пам'яток належать стоянки, поселення, поховання, знаряддя праці, зброя, посуд, прикраси тощо. Основний спосіб виявлення і вивчення археологічних пам'яток – археологічні розкопки.

Як наука археологія має свої методи, найголовнішими серед яких є методи польових досліджень археологічних пам'яток. Археологічними пам'ятками вважаються всі матеріальні рештки діяльності людини або змінене людською працею (зі слідами діяльності людини) природне середовище. Археологічні пам'ятки доходять до нас найчастіше у вигляді культурного шару, утвореного із суміші землі з рештками матеріальної культури давніх людей. Культурний шар рідко коли залягає на поверхні, як правило, його перекриває пізніший за часом ґрунт. Іноді запитують: як археологічні пам'ятки опинилися під землею? Товща землі над залишками занедбаних поселень та іншими слідами життя людини росте й зараз, кожного року і кожного дня. За підрахунками спеціалістів, на сьогодні щороку піднімається в повітря, а потім осідає 5 млн км³ породи. Води розмивають і переносять з місця на місце ще більше – 15 млн км³ ґрунту. Польові бурі в 1960 р. знищили декілька мільйонів гектарів посівів. На Римському форумі товща культурного шару – 15 м, в Ніппурі (Месопотамія) – 20 м, в поселенні Анау (Середня Азія) – 36 м.

Етапи вивчення культурного шару

Перший – це польові дослідження на місці розташування пам'ятки. При цьому проводять археологічну розвідку та розкопки. Розвідку здійснюють простим візуальним оглядом місцевості, аерофотозйомкою, геофізичними та

іншими методами. Розвідка буває загальною (коли виявляють усі без винятку археологічні пам'ятки, що трапляються на пошуковому маршруті) або цільовою (коли шукають лише ті пам'ятки, які особливо цікавлять дослідника). Найповніше вивчення пам'яток у польових умовах досягається їх розкопками. Вони передбачають фіксацію всіх шарів пам'ятки й знахідок у плані та розрізі. Для цього поселення, городища, житла ділять на квадрати (наприклад, 2x2 м), залишаючи між ними по можливості незаймані стінки шару (брівку). Фіксація має бути потрійною (опис у польовому щоденнику, зняття креслень у плані та розрізі, фотографування). Звичайно, розкопки призводять до знищення пам'ятки. Тому, заглиблюючись у культурний шар, учені зберігають зразки ґрунту, кістки, залишки дерева тощо для наступних аналізів, збирають по можливості й усі знахідки.

На *другому етапі* відбувається дослідження археологічної пам'ятки в лабораторії.

Третій етап – історична реконструкція розкритого в полі об'єкта. Але цікавим завданням вивчення археологічних знахідок є визначення часу їхнього існування відносно нас (відносно сучасного календаря), тобто визначення хронології.

Як відомо, історичний факт, не пов'язаний з певною датою, втрачає своє наукове значення. Це настановує на необхідність користування певними методами встановлення хронології. У датуванні древньої історії застосовуються методи абсолютної та відносної хронології.

Абсолютна хронологія вказує з більшою чи меншою точністю, коли відбулися ті чи інші події. Відносна хронологія встановлює співвідношення між подіями в часі, вказує їхню послідовність. Відносна хронологія встановлюється на основі вивчення типологічного та стратиграфічного методів.

Типологічний метод базується на порівнянні схожих за формою та типом речей, із яких одні вже датовані, при цьому слід врахувати, що не завжди подібні речі одночасні.

Стратиграфічний метод пов'язаний із вивченням нашарувань. За умови непотривожених нашарувань верхні завжди будуть пізнішими (молодшими) за нижні. Тому й об'єкти, при зведенні яких порушується певний шар, завжди будуть пізнішими за цей шар. Хоча стратиграфічний метод допомагає встановити послідовність нашарувань, тобто їх відносну хронологію, та не дає вказівки на їхній абсолютний вік, він залишається основним в археологічних дослідженнях. Для установлення абсолютної хронології використовують методи, які застосовуються в природничих дисциплінах. Одним із цих методів є *метод вивчення стрічкових глин*, які утворилися в період танення льодовика, розроблений ще в кінці XIX ст. у Швеції де Геєром. Пізніше була складена шкала для визначення певного віку за стрічковими глинами.

Методом спорово-пилкового аналізу визначається склад та процентне відношення пилку та спор різних рослин; самі рослини розкладаються з часом,

але пилок і спори мають властивість зберігатися в землі. Встановлено, який вид рослини і в якому процентному відношенні характерний для певного періоду палеоліту та неоліту; ось чому, визначивши наявність спор та пилку в якому-небудь шарі та їх кількість, можна визначити абсолютний вік цього шару.

Древні греки рахували роки за Олімпійськими іграми, які проходили кожні чотири роки. Наприклад, перший рік двадцять четвертої Олімпіади, другий, третій, четвертий. Потім йшов перший рік двадцять п'ятої Олімпіади і т.д.

Для древніх римлян відлік йшов від легендарного заснування Риму (753 р. до н.е.).

Як і звідки виникла «християнська ера» (або, як її називали, «від Різдва Христового»), яка використовується в більшості країн світу? Ера «від створення світу» існувала в декількох варіантах: за давньоєврейським календарем створення світу відбулось у 3761 р. до н.е., а за візантійським – у 5508 р. до н.е. Наше літочислення виникло в результаті досліджень римського монаха Діонісія, який жив у VI ст. Він рахував пасхалії, тобто дати свята Пасхи, на ряд років вперед і при цьому визначив дату народження Христа. Він дійшов висновку, що Христос народився за 532 роки до початку складання пасхалій. Це число 19×28 (19 – коло Місяця; через кожні 19 років всі фази Місяця припадають на ті самі числа. 28 – це коло Сонця, через кожні 28 років числа і місяці, і припадають на ті самі дні тижня). Число 532 є граничним між нашою ерою і попередньою.

Християнське літочислення, запропоноване Діонісієм, було прийняте не відразу і не всюди. Тільки в середині XV ст. в усіх документах вказується дата «від різдва Христового».

Метод фтору застосовується при датуванні давніх кісткових матеріалів. Фтор – хімічний елемент, який не зустрічається у природі у вільному стані; його можна виявити тільки в сполуках, наприклад у мінералах. Фтор міститься і в пилах органічного походження, наприклад у кістках, і особливо в емалі зубів. У розчиненому вигляді фтор знайдено в мінеральних водах, які циркулюють в осадових відкладеннях. У такому стані він насичує інші тіла, в тому числі кістки, і відкладається у них з плином часу шляхом іонного обміну.

Кількість фтору в кістках тварин змінюється залежно від часу їх поховання. Вміст фтору у кістках з віком поховання збільшується. Методом фтору визначається вік археологічних пам'яток і палеонтологічних матеріалів у великих хронологічних масштабах. Метод фтору використовується також для вивчення різночасових кісткових матеріалів, знайдених в одному місці й за однакових умов.

Термолюмінісцентний метод. Суть його зводиться до того, що глині властива радіоактивність. При випалі вона знищується, а потім знову розпочинається її накопичення. Чим більше часу пройшло з моменту виготовлення глиняної речі, тим більше накопичується повторної радіації. Вимір цієї радіації й надає змогу визначити час виготовлення глиняної речі.

Крім того, якщо нагріти древню кераміку до температури 400-500°, то вона світлитиметься. Світіння тим інтенсивніше, чим давніша кераміка (сучасна кераміка при нагріванні не світиться). Складені графіки інтенсивності світіння, які дають можливість розпізнати дату останнього сильного нагрівання кераміки, а відповідно – і дату її останнього використання.

Радіовуглецевий метод. Справа в тому, що в результаті обміну речовин живі організми протягом життя накопичують в однаковій пропорції радіоактивний C_{14} та звичайний C_{12} . Це накопичення припиняється зі смертю, а відтак починається розклад C_{14} . Вимір вмісту вуглецю з урахуванням швидкості розпаду радіоактивного вуглецю надає можливість установити дату смерті. Американський хімік У. Ліббі удостоєний за це відкриття Нобелівської премії. Цей метод набув великого поширення в археології, хоча він і датує об'єкти в межах певних інтервалів. Надійно дає змогу датувати археологічні пам'ятки давністю до 40 тис. років. Труднощі методу зумовлені тим, що вміст радіоактивного вуглецю в минулому відрізнявся від сучасного. На точність визначення віку зразка істотно впливають також якість обладнання лабораторій та рівень кваліфікації фахівців. Тому для однієї пам'ятки може бути запропоновано кілька «абсолютних» визначень віку.

Дендрохронологічний метод ґрунтується на аналізі річних кілець деревини, специфіку утворення яких (ширина, колір) детерміновано природними умовами (стан Сонця, посушливі чи вологі роки). Припущення щодо хронологічних можливостей деревини існували давно, але детальну розробку названого методу здійснено лише американським астрофізиком А. Дугласом. Теоретичні можливості методу дають змогу датувати археологічні об'єкти давністю 7 тис. років. Недоліком методу є його локальне застосування та труднощі в кореляції дат, одержаних із віддалених регіонів, не пов'язаних єдиним банком даних.

Археоманітний метод ґрунтується на виявленні намагніченості об'єктів, які побували під дією вогню. Під час нагрівання (глиняний посуд при випалі) або спалювання (дерево) окис заліза втрачає свої магнітні властивості. Останні відновлюються при охолодженні та набувають напрямку та сили магнітного поля тієї точки Землі, де знаходиться об'єкт. Ці показники змінюються залежно від часу, на ґрунті й розробляється своєрідна шкала таких змін, зіставлення з якою результатів обстеження зразка (кераміки, деревного вугілля) дає його дату з точністю ± 50 років.

19 грудня 7207 р. від «створення світу» цар Петро I видав указ про святкування Нового року за європейською традицією: «...все те народы согласно лета считают от Рождества Христова осьмь дней спустя, то есть Генваря с 1 числа, а не от создания мира, за мноую разнь и считание в тех летах, и ныне от Рождества Христова доходит 1699 год, а будущего Генваря с 1 числа настае новый 1700 год купно и новый столетий век...». Петро I помилково вважав 1700 р. початком століття. Але цар не збирався переходити на новий, григоріанський календар, що існував у католицькій Європі з 1582 р.

Юліанський календар на Русі було запроваджено Великим князем Київським Володимиром одночасно з уведенням християнства. Літочислення велося так само, як у Візантії, – від «створення світу», точніше від дати «народження» Адама, якого Господь зліпив у п'ятницю, 1 березня 5508 р. до Різдва Христового. Відтоді Новий рік святкували 1 березня.

У 7000 р. (1492 р.) Новий рік почали відзначати 1 вересня у день церковного новоліття. Вірогідно, що так намагалися уникнути «кінця світу», пов'язаного з тисячолітнім ювілеєм.

З 1700-го до 1918-го Новий рік у Росії наставав на восьмий (за церковним включним рахунком) день після Різдва – 1 січня. Східноправославні церкви й досі користуються старим стилем, тому ювілейне Різдво 2000 р. християни відзначали з 25 грудня 1999 р. по 6 січня 2001 р.).

Калій-аргоновий метод ґрунтується на врахуванні періоду напіврозпаду радіоактивного калію (40) або аргону (40), які містяться в гірських породах з моменту їх формувань (у базальті, туфі, багатьох мінералах). Знаючи, що період напіврозпаду дорівнює $1,3 \cdot 10^9$ років із поправкою на 10%, можна датувати геологічні породи (в основному старші за 400 тис. років), а отже й пам'ятки археології, знайдені в цих породах.

Слід зазначити, що майже всі вказані методи технологічно складні та не виключають помилок різного характеру, які лише частково усуваються з розвитком науки, зокрема шляхом удосконалення приладів. Об'єктивні труднощі криються в тому, що в різні історичні періоди вміст того самого C_{14} в атмосфері міг бути різним. Тому лише зіставлення серій дат, отриманих різними способами, надає їм надійності.

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Одним із перших археологічних досліджень на території України вважають розкопки Десятинної церкви у Києві в 30-х роках XVII ст., проведені з ініціативи митрополита П. Могили. А перші наукові розкопки в Україні були здійснені поблизу с. Кучерівка, де в 1763 р. за наказом Новоросійського губернатора О. Мельгунова розкопали скіфський курган.

У 1771 р. російський сенат дав вказівку землемірам відзначати на топографічних планах залишки старовинних курганів, руїн, валів тощо, завдяки чому багато археологічних пам'яток було документально зафіксовано ще у XVIII ст. Велике значення мала також організація «вчених подорожей», у тому числі й по Україні. Результати таких подорожей відбиті, наприклад, у публікаціях академіка П. Палласа (їздив по Криму в 1793–1794), англійської письменниці Марії Гюртрі, яка побувала в Південній Україні, у творах «Дозвілля кримського судді» П. Сумарокова (1803–1805), «Подорожі по Тавриді в 1820 р.» І. Муравйова-Апостола.

У 1821 р. відомий поет В. Капніст після подорожі по Криму звернув увагу міністра народної освіти Росії А. Голіцина на руйнування археологічних пам'яток. У відповідь на це до Криму були відряджені академік Е. Келер та

архітектор Е. Паскаль. Після поїздки вони домоглися від уряду асигнувань для реставраційних робіт у Керчі та Херсонесі.

Першими археологами тоді виступали не науковці, а військові. Й серед них – дослідник керченських курганів начальник флотилії Н. Патініоті, катеринославський генерал-губернатор В. Каховський, який описав старовинні руїни між Південним Бугом і Дністром. Розкопками займалися здебільшого іноземці, що перебували на російській службі й були обізнані з досягненнями археології в Європі. Це, наприклад, грек П. Ніковул, голландець І. Бларамберг (Одеса), француз П. Дюбрюкс (Керч). Останній у 1811 р. почав дослідження пантікапейського некрополя.

Важливим етапом у розвитку археології в Україні було створення гуртка археологів в Одесі, до якого входили І. Стемпковський, І. Бларамберг, А. Левшин та ін. Бларамберг одним із перших визначив місце розташування Неаполя Скіфського (під Сімферополем) і надрукував у Парижі в 1822 р. працю, що знайомила європейську науку зі старожитностями Тавриди.

В 1839 р. було створено Одеське товариство історії та старожитностей – одне з перших наукових історичних товариств в Європі. Воно видавало «Записки Одесского общества истории и древностей» (з 1844 по 1919 рр. вийшло 33 томи), реставрувало археологічно-архітектурні пам'ятки тощо.

В 1824 р. в Києві почалися розкопки Десятинної церкви. В 1838 р. були розкриті руїни Золотих воріт. У 1834 р. в Києві відкрився університет Святого Володимира, а через рік у ньому вже діяв «Тимчасовий комітет пошуків старожитностей». Зібрані ним знахідки надходили до Київського університету, де 17 березня 1837 року був організований археологічний музей. У 1859 р. була заснована Археологічна комісія (діяла до 1917 р.). Поряд із розкопками проводилося й вивчення історії Києва. Активну діяльність із фіксації археологічних пам'яток України розгорнула створена в 1843 р. у Києві Тимчасова комісія для розбору стародавніх актів. В 1845-1846 рр. співробітником цієї комісії був Т. Шевченко. Це йому належать слова: «Люблю археологію – таємничу матір історії». Т. Шевченко зафіксував чимало стародавніх курганів, пам'яток козацької старовини, в тому числі й руїн столиці Б. Хмельницького – Чигирини. Т. Шевченко був знайомий і подорожував Україною з О. Капністом, який зі своїм батьком В. Капністом створював програму збереження античних пам'яток Криму. Серед знайомих поета були також відомі археологи та історики І. Забелін, М. Іванишев, О. Вельтман, П. Шафарик.

Археологічні дослідження другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. охопили майже всю територію України. Археологія стала однією з провідних навчальних дисциплін в університетах Києва, Одеси, Харкова, Львова. Почалося дослідження пам'яток епохи палеоліту, трипільської культури, курганів епохи міді, бронзи, розкопки античних міст Північного Причорномор'я. Досліджувалися городища раннього залізного віку, скіфські, так звані «царські» кургани – Чортотлик, Солоха та ін., слов'янські та давньоруські пам'ятки (Чорна могила в Чернігові). Після революції 1917 р.

археологічні дослідження не припинилися. В 1918 р. на Полтавщині виникло Українське наукове товариство дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва, що видавало свої «Записки». В 1919 р. була створена Комісія зі складання археологічної карти України – перша археологічна установа Всеукраїнської Академії наук (ВУАН). У той же час у Києві продовжувало працювати Українське наукове товариство зі спеціальною секцією археології.

Найдавнішим істориком на території України вважається один із античних науковців Сириск. У 1908 р. на території античного міста Херсонеса археологи знайшли стелу з текстом III ст. до н.е. Напис вдалося розшифрувати, і з'ясувалося, що стелу було встановлено на честь херсонесіта Сириска, сина Геракліда, увінчаного за історичні дослідження золотим вінком. Нині стела зберігається в Херсонеському історико-архітектурному заповіднику в Севастополі. В 1921 р. у складі ВУАН була організована Археологічна комісія – вища наукова установа республіки в галузі не тільки археології, а й мистецтвознавства, архітектури, музеєзнавства, етнографії. В 1923-1924 рр. її перетворили на Всеукраїнський Археологічний комітет (ВУАК), котрий одночасно був головним органом української науки в справі охорони та реставрації стародавніх пам'яток. Комітет мав широке представництво як в Україні, так і за кордоном.

Масштабні польові й дослідницькі роботи розгорнула Одеська комісія краєзнавства (1923-1930), яка видавала свій «Вісник...». В 20-30-х рр. ВУАК організував дослідження пам'яток різних епох, в тому числі неолітичної стоянки на р. Смячка (поблизу Новгород-Сіверського), території, прилеглої до Софійського собору в Києві, трипільських поселень. Тривали розкопки Ольвії, античного поселення на о. Березань, ранньослов'янських і давньоруських старожитностей.

Крім ВУАКу, в структурі АН УРСР діяв Кабінет антропології ім. Ф. Вовка, заснований у 1921 р. В 1934 р. на базі ВУАКу і Кабінету антропології був створений Інститут історії матеріальної культури. В 1938 р. він був реорганізований в Інститут археології АН УРСР (нині – Інститут археології АН України).

У повоєнні роки Інститут археології, крім польових експедицій та широкомасштабних розкопок, підготував історію розвитку археології та спеціальну археологічну бібліографію пореволюційного періоду в СРСР та Україні: «Нариси стародавньої історії Української РСР»; «Археологія Української РСР (1918-1980)», «Археологія Української РСР (1971-1975)».

Крім Інституту археології АН України, археологічні дослідження в нашій державі проводять й інші установи Академії наук: відділ археології Інституту суспільних наук у Львові, Інститут зоології АН України, Археологічний музей АН України (Київ), Одеський археологічний музей АН України, а також наукові колективи університетів, педагогічних інститутів, музеїв Міністерства культури України.

У березні 2004 року Верховною Радою України ухвалено Закон України «Про охорону археологічної спадщини». Цей Закон регулює відносини,

пов'язані з охороною археологічної спадщини України – невід'ємної частини культурної спадщини людства, вразливого і невідновлюваного джерела знань про історичне минуле нашої країни. Закон також визначає права та обов'язки дослідників-археологів, державних та наукових установ, міжнародне співробітництво щодо археологічної спадщини, подає науково обґрунтовану термінологію багатьох понять, таких як археологічні розкопки, розвідка, дослідження, наукова експертиза, пам'ятки археології тощо.

Закон про археологічну спадщину має допомогти краєзнавцям у вивченні історії свого краю, їх співробітництві з археологами-дослідниками, організувати охорону та збереження археологічних пам'яток, вести роботу з так званими «чорними» археологами.

Найдавніші музичні інструменти. Серед знайдених в Україні найдавнішими вважаються флейта з відростка рогу північного оленя, яку вдалося відшукати на палеолітичній стоянці Молодове в Чернівецькій області у 1953 р., а також резонаторні та безрезонаторні ударні інструменти, знайдені в поселенні Мізин Чернігівської обл.

Важко повірити, але в таких складних умовах зародилося мистецтво. Розпис червоною вохрою зберігся на лопатці та двох щелепах мамонта. На Мізинській стоянці знайдені пластинки з орнаментом (меандр, кути, «ялинки»), а також два браслети: один зроблено у вигляді широкої пластинки, вирізаної з мамонтового бивня та орнаментованої зигзагом і меандром, інший – із п'яти дужок – пластинок, укритих рядами різьблених похилених ліній, що утворюють шеврони. Статуетки, відкопані у Мізині, прикрашені геометричним орнаментом, вважаються символами або жінки, або пташки, або фалоса. Жіночі статуетки пов'язують із культом прародительки, інші – з мисливською магією. Частина кісток з Мізина, наприклад, лопатка, тазова кістка, гомілка, нижня щелепа мамонта використовувалися, на думку археолога С. Бібікова, як ударні музичні інструменти.

Культурний шар Мізинської стоянки, розташованої в гирлі глибокого яру на схилі давньої балки, залягав у лісовидному суглинку на глибині до 4 м і містив залишки невеликих округлих і овальних (діаметром до 6 м) наметоподібних жител. Каркас будівлі був зроблений із дерев'яних жердин та бивнів мамонта. Фасад житла тримався на арці. (Вважається, що арочний метод був винайдений десь в античності, але широко використовуватися почав лише в середні віки. Однак будівлі у Мізині свідчать, що арка була відома в Україні близько 15 тис. років тому.) Арка ця була зроблена з двох бивнів мамонта, закріплених в основі щелепи мамонта і з'єднаних в середині муфтою, виготовленою також із бивнів мамонта. Цоколь житла був збудований зі щелеп мамонтів, вкопаних на глибину до 40 см. На деяких із них невийняті бивні були, повернуті так, що вони підтримували покрівлю житла разом з іншими 20 арками із жердин. Арка утримувала покрівлю вагою у 2–3 т.

Біля сіл Смяча, Кудлаївка і Чулатова Новгород-Сіверського району виявлено поселення доби мезоліту (13-8 тис. років тому). На той час людина вже користувалася луком, стрілами з крем'яними наконечниками.

Перші приручені тварини на території України з'явилися 9-8 тис. років тому. Як свідчать знахідки археологів, першою свійською твариною був собака. Пізніше люди одомашнили свиню і всіх основних сільськогосподарських тварин, у тому числі коня, якого привчили до верхової їзди.

Землеробство виникло 8-7 тисяч років тому. Під час розкопок поселень на берегах річок Південний Буг, Дністер, Дніпро знайдено керамічні вироби з відбитками зерна. За визначенням ботаніків, вони належать пшениці, ячменю, просу.

Найдавнішими свідками існування колісного транспорту на території України є рештки возів, розкопані у Сторожовій Могилі поблизу Дніпра. Як тяглову силу до них впрягали волів. Вік возів – 4-5 тис. років.

У добу неоліту (V-III тис. до н.е.) починається перехід до землеробства й скотарства. Проте на території Чернігівщини, як і раніше, переважало мисливство й рибальство. Мисливсько-рибальські племена розташовувалися досить густо по берегах річок Десни, Сейму і Снову. Таких поселень зараз відомо понад 100. У північно-східній частині Чернігівщини жили племена, які поширювалися також у Волго-Окському басейні та північних районах Східної Європи. Південно-західну частину чернігівських земель населяли племена, які мешкали на середній Наддніпрянщині. З неолітичних пам'яток Чернігівщини найбільш вивченими є поселення в селі Анисові й біля села Пустинки Чернігівського району.

За доби міді (III тис. до н.е.) з правобережного Придніпров'я в південно-західну частину Чернігівщини починають проникати землеробські племена трипільської культури. Їх поселення виявлені в Козелецькому районі біля м. Остра, сіл Виповзова, Євминки та Лутави. Як показують археологічні дослідження, тут вирощували пшеницю, ячмінь, просо. Зерно зберігали в глиняному посуді.

У добу бронзи (II-I тис. до н.е.) басейни рік Десни та Сейму заселяли племена середньодніпровської культури шнурової кераміки. Поширення шнурової кераміки на теренах Європи пов'язується багатьма дослідниками з розселенням індоевропейських племен, зокрема прибалто-германо-слов'ян. До речі, і саме слово «шнур» – снур та дієслово «снувати» належить до найдавніших індоевропейських. Можливо, що й назва річки Снов – правої притоки Десни – утвердилася ще в бронзовому віці. На посуді середньодніпровської культури переважають відбитки багатожильного шнура, який засвідчує також і наявність ткацького виробництва. Територія Чернігівщини в той час була заселена також землеробсько-скотарськими протослов'янськими племенами, які залишили археологічні пам'ятки комарівсько-тшинецької культури, що поширювалася в основному в північній частині правобережного Придніпров'я вздовж берегів р. Десни та її приток. На поселеннях біля Сосниці, сіл Долинського Сосницького району і Пустинки Чернігівського району досліджено житла з вогнищами, а біля сіл Анисова

Чернігівського, Вовчка Козелецького і Радуля Ріпкинського районів – залишки бронзоліварного виробництва.

Кургани та поселення скіфських часів (VII-III ст. до н.е.), які належали землеробсько-скотарським племенам, досліджені в південній частині, а також у басейні річок Борзянки та Десни, біля Борзни та Сосниці. Північно-східна частина в цей час була заселена скотарсько-землеробськими племенами, поширеними в VI-III ст. до н.е., також на території сучасної Сумської області та на Курському По-сейм'ї. Одне з городищ цих племен, що вперше було досліджено біля села Юхнове Новгород-Сіверського району, дало назву археологічній культурі – «юхнівська». Подібні городища обносили земляним валом або обкопували ровом, вони були густо заселені.

Наземні, обмазані глиною житла в плані мали довгасто-овальну форму площею 5x3 м і були збудовані з дерев'яних кілків, переплетених лозою; долівка жител – глиняна. У житлах були глинобитні печі й ями господарського призначення. Серед знахідок у городищах зустрічаються глиняні грузила для рибальства, глиняні пряслиці для веретен і тягарці для ткацького верстата, керамічний посуд (переважно орнаментовані високі горнята).

Економічну основу життя Юхнівських племен становило землеробство і скотарство. Про це свідчать знахідки обвуглених зерен хлібних культур, значна кількість кісток домашніх тварин. Рибальство й полювання були допоміжними.

Археологічні дослідження та теоретичні висновки сучасної науки дозволяють вважати прабатьківщиною слов'ян з II тис. до н.е. територію між Одером на заході та басейном середнього Дніпра на сході, її північним кордоном було лівобережжя Прип'яті, південним – рубезі лісостепу й степу. Археологічною відповідністю слов'ян є так звана зарубинецька культура, яка була залишена осідлим землеробським населенням лісостепової зони Східної Європи (кінець III ст. до н.е. – II ст. н.е.), а також пам'ятки пшеворської культури у верхній течії Вісли (II ст. до н.е. – IV ст. н.е.). На зміну зарубинецькій культурі у лісостеповій зоні сучасної території України у II ст. н.е. прийшла черняхівська культура.

Дані антропології вказують на близькість антропологічного типу черняхівців та літописного східнослов'янського племені полян, що свідчить про безперервну традицію заселення цієї території слов'янами.

Слов'янські племена, що у II ст. до н.е. – V ст. н.е. селилися головним чином у північній частині Чернігівщини, за своєю культурою близькі до зарубинецької. Їх поселення відомі біля Любеча. Південну частину Чернігівщини по річках Остру, Удаю, Недрі в II-VI ст. населяли слов'янські племена черняхівської культури. Їхні поселення та могильники виявлено біля Линовиці, Малої Дівиці Прилуцького, сіл Журавки Варвинського, Веприка Бобровицького районів. У VII-IX ст. Чернігівщина була заселена слов'янським племінним об'єднанням «с'євера», або «северо», «сівери», «сіверяни», згодом відомі як «севрюки». В літописі «Повість минулих літ» з цього приводу сказано: «...Осіли на Десні й по Сейму, по Сулі й назвалися сіверянами...».

Складні колонізаційні процеси формувалися й ширилися під тиском південно-східних войовничих кочових сусідів. Захищаючись від них природною перепоною – Дніпром, східні слов'яни, уникаючи небезпеки, рухалися Правобережжям на північ, у надійні сховища – ліси. Ймовірно, цим фактом пояснюється і назва лісової притоки Дніпра – Десни (права, правиця), тобто по праву руку на шляху просування.

Слід погодитися з С. Соловйовим, який, аналізуючи літописні джерела, дійшов висновку, що слов'янське народонаселення, рухаючись спочатку Правобережжям Дніпра на північ, а потім по Лівобережжю у зворотному напрямку (з сівера), через те й набуло ім'я сіверян (одна з версій). Наші предки з північних країн, захищених лісами й болотами, нестримно рухались у спустошені нападниками й небезпечні, але багаті природними ресурсами південні краї. Дехто з істориків твердить, що з Полісся сіверяни йшли аж до Дінця, Дону, а звідти – в широкі приазовські степи. Очевидно, такі явища пов'язані з політичним поширенням території Чернігівського князівства. Основна ж маса сіверян компактно мешкала в басейнах Десни, Сейму та Сули. На півночі з ними сусідили кривичі, вододіл Сожа й Десни відділяв сіверян від радимичів, а Оки – від в'ятичів, Дніпро утворював межу з полянами. На півдні літописець обмежує сіверянську територію басейном Сули, через те суличі (посуличі, суляки) не відносяться до якогось окремого племені, вони є посульським відгалуженням сіверян.

Незважаючи на літописне свідчення про неоднаковий рівень розвитку східнослов'янських племен, сіверяни були близькі до полян, радимичів, древлян і в'ятичів. Ця близькість підтверджується й археологічними матеріалами. На думку М. Брайчевського, зближували ці племена одні й ті самі чинники. Зокрема, з IX ст. чернігівська частина сіверян разом із полянами, древлянами та дреговичами входили до складу Русі. А з X ст. Чернігівщина була одним з найбільших князівств могутньої слов'янської держави – Київської Русі.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Археологія України : Курс лекцій / Л.Л. Залізняк, О.П. Моця, В.М. Зубар та ін. – Київ : Либідь, 2005. – 504 с.
2. Винокур І.С. Археологія України : Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів / І.С. Винокур, Д.Я. Телегін. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 479 с.
3. Добрушин Е.М. Основы археографии : Учеб. пособие / Е.М. Добрушин – Москва, 1992. – 172 с.
4. Журба О.І. Становлення української археографії : люди, ідеї, інституції / О.І. Журба. – Дніпропетровськ, 2003. – 316 с.
5. Закон України «Про охорону археологічної спадщини» // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 26. – С. 361.

6. Матюшин Г.Н. Археологический словарь / Г.Н. Матюшин. – Москва, 1996. – 304 с.
7. Мартынов А.И. Методы археологического исследования : Учебное пособие для студентов вузов / А.И. Мартынов, Я.А. Шер. – Москва : Высшая школа, 1989. – 223 с.
8. Москаленко О.Ю. Польова археологічна практика : Навчальний посібник / О.Ю. Москаленко, М.В. Семенова. – Ніжин : Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2003. – 124 с.
9. Подільська старовина : зб. наук. праць на пошану вченого і краєзнавця В.Д. Отамановського / Відп. ред. В.А. Косаківський; Вінниц. обл. краєзн. музей. – Вінниця, 1993. – 480 с.
10. Подільська старовина : зб. наук. праць : ювіл. вип. до 80-річчя з часу заснув. музею / Відп. ред. В.А. Косаківський; Вінниц. обл. краєзн. музей. – Вінниця, 1998. – 152 с.
11. Подільська старовина : наук. зб. : до 85-річчя з часу заснув. музею / Відп. ред. Т.Р. Соломонова; Вінниц. обл. краєзн. музей. – Вінниця, 2003. – 256 с.
12. Подільська старовина : наук. зб. : Вип IV / Відп. ред. К.І. Висоцька; Вінниц. обл. краєзн. музей. – Вінниця, 2008. – 408 с.
13. Пам'ятки історії та культури Вінницької області : словникова частина / Упорядники : Ю.А. Зінько, М.Р. Мудраченко та ін. – Вінниця, 2011. – 400 с.
14. Сельченкова С. В. Діловодство : Практичний посібник / С.В. Сельченкова. – Київ: Видавництво «Інкунабула», 2009. – 480 с.
15. Словник археологічних термінів (за матеріалами України) / О. Титова (упоряд.). – Київ, 1996. – 85 с.
16. Уривалкін О. Історичне краєзнавство / О. Уривалкін. – Ніжин, 2002. – 296 с.
17. Хрестоматія з архівознавства : Навч. посібник / Упоряд.: Г.В. Боряк, І.Б. Матяш, Р.Я. Пиріг. – Київ, 2003. – 408 с.
18. Чмихов М.О. Археологія та стародавня історія України / М.О. Чмихов, Н.М. Кравченко, І.Т. Черняков. – Київ, 1992. – 376 с.
19. Шовкопляс І.Г. Основи археології : навч. посібник / І.Г. Шовкопляс. – Київ, 1977. – 138 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. Закон Про охорону культурної спадщини. [Електронний ресурс] // Режим доступу : [https:// zakon.rada.dov.ua/laws/show/1805-14](https://zakon.rada.dov.ua/laws/show/1805-14)
2. admin@davio.gov.ua

АРХІВНА ПРАКТИКА

Зміст архівної практики. Ознайомлення з метою та завданнями архівної практики. Організація, структура та історія архівної справи в Україні. Види архівів. Ознайомлення з архівом, на базі якого проходить практика, його структурою, діяльністю відділів. Ознайомлення з системою виявлення, надходження, обліку і збереження документальних матеріалів, їх науково-технічною обробкою. Формування уявлень про архівний документ, фонди, описи, справи, історичну, наукову і державну цінність архівних матеріалів. Ознайомлення з науково-довідниковим апаратом архіву. Знайомство з видами використання архівних матеріалів: тематичні та бібліографічні запити, картотеки, довідки публікації.

Практична робота студентів у фондах за планом роботи відділу за запитами. Підбір документального архівного матеріалу по темах і розділах шкільного курсу історії, розробка системи використання архівних джерел у викладанні предмету. Розробка тематичної екскурсії школярів в архів з урахуванням його особливостей, цільова установка, відбір архівних матеріалів для ознайомлення з ними учнів, його використання на уроці-бесіді.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ПРАКТИКИ

Основна мета архівної практики – здобуття студентами навичок професійної діяльності фахівця-історика, ознайомлення зі специфікою архівної роботи.

Основні завдання архівної практики:

- закріплення й поглиблення отриманих теоретичних знань із курсів «Архівознавство» та «Основи джерелознавства»;
- практичне ознайомлення з організацією архівних установ в Україні, напрямками та формами їх роботи щодо комплектування, обробки, систематизації, обліку, зберігання та використання архівних документів;
- оволодіння навичками раціонального пошуку, відбору, аналітичної та синтетичної критики архівних документів і матеріалів, методикою їх використання у науково-дослідній, навчально-виховній та іншій роботі за професійною спрямованістю;
- залучення до активної популяризації матеріалів архівних фондів серед населення в соціально-правових, господарських, культурно-просвітницьких та інших цілях;
- формування навичок індивідуальної та групової роботи, самоорганізації, прагнення до самоосвіти, систематичного набуття й поповнення знань, вмінь і навичок роботи за обраним фахом.

БАЗИ ПРАКТИКИ

Базами архівно-наукової практики виступають архівні установи, розташовані в м. Вінниці:

- Державний архів Вінницької області – спеціалізована установа, що забезпечує збирання, зберігання та організацію використання інформації архівних документів, здійснює управління, науково-дослідну та інформаційну діяльність у галузі архівної справи на території Вінницької області (керівники від бази практики – директор архіву та призначені за розпорядженням співробітники);
- рукописний фонд навчально-наукової лабораторії з історії Східного Поділля кафедри історії та культури України факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (керівники від бази практики – керівник рукописного фонду навчально-наукової лабораторії та призначені за розпорядженням співробітники).

ПРЕДМЕТ ПРАКТИКИ

Організація виконання основних обов'язків працівників архівних установ відповідно до нормативно-правових та інструктивно-методичних документів, що регулюють діяльність відповідних архівних установ.

ЕТАПИ ПРОВЕДЕННЯ АРХІВНОЇ ПРАКТИКИ

Досягнення поставленої мети і завдань практики передбачає оволодіння студентами відповідними методиками, практичне ознайомлення з формами їх застосування, що становлять зміст діяльності студента-практиканта як дослідника, архівного працівника, краєзнавця.

Упродовж тижня студенти, поділені на мікрогрупи, мають відпрацювати п'ять робочих днів по шість академічних годин на базі практики. Основною формою реалізації програми практики є практичне заняття під керівництвом досвідченого архівіста, в ході якого студент-практикант під контролем наукового керівника практики повинен практично здійснити конкретний вид роботи.

Під час проходження практики студенти повинні виконати наступні види робіт:

- ознайомлення з історією, організацією, виробничою структурою, плануванням діяльності архівних установ під час оглядових екскурсій і бесід, організованих співробітниками відповідних установ;
- практичне застосування основних архівних технологій у процесі виконання функціональних обов'язків працівників різних виробничих підрозділів архіву, виконання під керівництвом досвідчених архівістів

практичних завдань, пов'язаних з комплектуванням та експертизою цінності архівних документів, науково-технічною обробкою, організацією їх обліку, зберігання та використання у виробничих умовах;

- виконання індивідуальної роботи: заповнення бланку замовлення на видачу архівних документів та аркушу користування архівними документами, складання тематичної й іменної каталожних карток та опису документів архівної справи, оформлення архівної довідки, підготовка тематико-експозиційного плану виставки архівних документів та археографічне опрацювання документу;

- оформлення щоденника проходження архівної практики, де фіксуються види і назви виконаних на кожному занятті практичних робіт, подається коротка характеристика їх змісту.

Вказані види роботи розподілені на два розділи:

Розділ I. Робота у Державному архіві Вінницької області та в Рукописному фонді навчально-наукової лабораторії з історії Східного Поділля

1. Участь в оглядовій екскурсії та бесідах зі співробітниками для ознайомлення з історією, організацією, виробничою структурою, плануванням діяльності Державного архіву Вінницької області та рукописного фонду навчально-наукової лабораторії з історії Східного Поділля кафедри історії та культури України факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

2. Виконання практичних завдань під керівництвом досвідчених архівістів на базі відповідних виробничих підрозділів Державного архіву Вінницької області та рукописного фонду навчально-наукової лабораторії з історії Східного Поділля кафедри історії та культури України факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського:

- з організації функціонування державного архіву, планування і нормування його роботи;
- з організації комплектування державного архіву та експертизи цінності архівних документів;
- з методики обліку архівних документів;
- з технологічного забезпечення зберігання архівних документів;
- з методики використання архівної інформації.

3. Ведення щоденника для своєчасної фіксації обсягу та змісту виконаних завдань, запису методичних рекомендації працівників Державного архіву Вінницької області та рукописного фонду навчально-наукової лабораторії з історії Східного Поділля кафедри історії та культури України факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

РОЗДІЛ II. ОФОРМЛЕННЯ ЗВІТНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ

За підсумками практики студенти подають науковому керівнику від ВНЗ звіт, який містить такі документи:

1. Індивідуальний план-графік, заповнений студентом (зразок оформлення див. Додаток А). План-графік містить наступне:

- терміни початку та закінчення практики, інформація про виконання програми практики з підписом керівника установи і печаткою (директора Державного архіву Вінницької області, керівника рукописного фонду навчально-наукової лабораторії з історії Східного Поділля кафедри історії та культури України факультету історії, права і публічного управління Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського);
- перелік всіх видів робіт, що здійснювались за період практики;
- оцінки та підписи наукового керівника.

2. Щоденник роботи студента-практиканта (зразок оформлення титульної сторінки щоденника див. Додаток Б). В щоденнику фіксуються види і назви виконаних на кожному занятті практичних робіт, подається коротка характеристика їх змісту, особливостей методики їх виконання (зразок щоденного запису про виконану роботу під час практики див. Додаток В).

3. Заповнений бланк замовлення на видачу архівних документів.

4. Заповнений аркуш користування архівними документами.

5. Складені тематичну й іменну каталожні картки.

Звітні документи акуратно оформлюються і подаються науковому керівнику після завершення практики. Звітна документація перевіряється, затверджується та оцінюється науковим керівником.

Зразок оформлення титульної сторінки звіту див. Додаток Г.

ПРИБЛИЗНИЙ РОЗРАХУНОК ЧАСУ ДЛЯ ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ПРАКТИКИ

№ п/п	Зміст роботи	Кількість відведених годин
1	Настановча конференція. Інструктаж з техніки безпеки	1
2	Знайомство з архівом та особливостями роботи у ньому	3 (2)
3	Обробка та облік архівних документів	19 (8)
4	Ведення щоденника студента-практиканта	3 (2)
5	Підготовку звіту з практики	2 (1)
6	Підсумкова конференція: захист звітної документації	2 (1)
	Усього годин	30 (15) год.

КЕРІВНИЦТВО ДІЯЛЬНІСТЮ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОBOB'ЯЗКИ УЧАСНИКІВ ПРАКТИКИ

Учасниками архівної практики, що мають функціональні обов'язки, є: науковий керівник практики та студенти навчальних груп.

Відповідальність за загальну організацію, проведення і контроль проведення практики покладається на завідувача кафедри історії та культури України, декана факультету історії, права і публічного управління.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОBOB'ЯЗКИ НАУКОВОГО КЕРІВНИКА

- бере участь у підготовці та проведенні настановчої конференції для ознайомлення студентів з порядком і вимогами до проходження практики, технікою безпеки, графіком роботи, звітною документацією;
- знайомить керівників від бази практики з програмою практики й обов'язками, які покладаються на них;
- розподіляє разом із керівником від бази практики студентів на робочих місцях;
- контролює виконання студентами правил внутрішнього трудового розпорядку, контролює ведення керівником від бази практики обліку відвідування студентами практики;
- забезпечує постійне керівництво та контроль за виконанням програми практики кожним студентом;
- надає необхідні консультації студентам щодо виконання завдань практики;
- підводить підсумки практики, оцінює роботу кожного студента та складає звіт про підсумки проведеної практики і надає його керівнику практик факультету;
- у складі комісії приймає залік з архівної наукової-дослідної практики.

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОBOB'ЯЗКИ ПРАКТИКАНТА

- до початку практики одержати консультацію керівника практики від університету щодо оформлення необхідних документів (під час настановної конференції з практики або в індивідуальному порядку);
- вивчити і суворо дотримуватись правила охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії архівної установи;
- своєчасно прибути на базу практики, дотримуватися встановленого розпорядку;
- у повному обсязі виконати всі завдання програми практики, вести облік проведеної роботи у щоденнику проходження практики;

- своєчасно оформити звітну документацію з практики з дотриманням усіх вимог і стандартів, скласти залік з практики;
- проходити практику за строками, визначеними у наказі по університету.

Студенти-практиканти несуть повну відповідальність за виконання робочої програми практики. Студент, який не виконав у повному обсязі робочу програму практики або отримав негативну залікову оцінку з практики, відраховується з університету за поданням декана факультету. У разі невиконання повного обсягу програми практики з поважної причини студент за поданням його заяви на ім'я ректора університету та відповідних документів залишається на повторний курс навчання.

Староста групи практикантів на базі практики складає розклад зайнятості практикантів на кожний день тижня практики, доводить його до відома групового керівника практики, повідомляє студентів-практикантів про колективні консультації, виконує доручення керівників практики.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ТЕМИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Архівні документи як джерело до історії Вінниччини.
2. Судова система на теренах Поділля у кінці XIX – на початку XX ст.
3. Земська реформа на теренах краю.
4. Життя національних спільнот Поділля у 1920 – 1930 рр.
5. Релігійні громади краю на початку XX ст.
6. Українізація на території краю.

Пропонований типовий перелік індивідуальних завдань може бути конкретизований і уточнений під час проходження практики її науковими керівниками від університету і бази практики. Матеріали, отримані студентом-практикантом під час виконання ним індивідуального завдання, можуть бути використані при написанні курсової або дипломної роботи, для підготовки наукової публікації, доповіді, реферативного повідомлення, виступу на науковій конференції або з іншою метою за узгодженням з кафедрою та базою практики.

За домовленістю з керівництвом архіву студенти виконують і конкретні завдання, передбачені планом роботи цієї установи. В ході їх виконання вони повинні отримати вище вказаний мінімум умінь і навиків, які визначаються функціональними обов'язками працівника архівної установи.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ПРОХОДЖЕННЯ АРХІВНОЇ ПРАКТИКИ

Для вивчення специфіки роботи всіх структурних підрозділів Державного архіву Вінницької області студенти розподіляються на окремі

підгрупи, і впродовж практики знайомляться зі специфікою роботи окремих структурних підрозділів Державного архіву Вінницької області: відділу формування Національного архівного фонду України, діловодства, обліку та довідкового апарату, відділу зберігання, відділу використання інформації документів, сектору фізичної схоронності документів, бібліотеки архіву.

Спостерігаючи за роботою окремих відділів архіву, в щоденнику необхідно фіксувати всі види роботи, які здійснюють його працівники, а також детально написати про виконання тих завдань, які були поставлені перед практикантом. За можливістю до звіту додаються і копії документів, з якими студенти працювали в тому чи іншому структурному підрозділі Державного архіву Вінницької області.

При виконанні індивідуального завдання студенти підбирають документи та готують історичні довідки за окремими темами. Для цього необхідно розпочати роботу в читальному залі архіву. Щоб мати можливість працювати з документами архіву необхідно написати заяву на ім'я директора архіву з відповідним проханням, де обов'язково зазначити, над якою темою будете працювати і вказати її хронологічні рамки та мати з собою паспорт. Після того, як Ви отримаєте дозвіл на роботу з документами архіву, необхідно заповнити анкету зі своїми паспортними даними і ознайомитися з правилами роботи читального залу. Окрім цього, варто ознайомитися з графіком його роботи, специфікою при роботі з архівними документами. Всю необхідну інформацію з цього приводу студенти отримують, заздалегідь, під час занять з працівниками архіву.

Щоб підібрати документи за окремими темами, необхідно спочатку опрацювати путівник по фондах архіву. Спершу переглядаєте перелік усіх фондів, що зберігаються у архіві та виокремлюєте з них ті, де можуть міститися матеріали, що Вас цікавлять. Більш змістовну інформацію про них згодом читаєте у путівнику. Це допоможе визначатися з документами якого саме фонду Вам необхідно працювати.

Далі потрібно замовити у працівника читального залу опис документів фонду, який Вас цікавить. У ньому міститься перелік назв усіх справ (одиниць зберігання), що зберігаються у фонді. Ви на окремому бланку (який отримуєте від працівника читального залу) виписуєте ті з них, з якими хочете працювати (не більше десяти в одному замовленні). При цьому треба зазначити тільки номер фонду, опису та справи.

На третій день після замовлення документів Ви їх отримуєте зі сховища архіву. Далі необхідно уважно ознайомитися з їхнім змістом і вибрати необхідну інформацію, щоб підготувати історичну довідку. При цьому необхідно мати на увазі, що у Державному архіві Вінницької області відклалося чимало документів на латинській, польській, німецькій та інших мовах. Для перекладу їх на українську можна скористатися словниками, які зберігаються у підручній бібліотеці читального залу. Інформацію про невідомі Вам прізвища, географічні тощо можна знайти у енциклопедіях та довідниках, які також зберігаються у читальному залі Державного архіву Вінницької

області. Із замовленими документами зі сховища Ви маєте право працювати впродовж двох тижнів. Якщо необхідно продовжувати роботу, можна замовляти інші справи.

ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ ПРАКТИКИ

За наслідками архівної практики проводиться підсумкова звітна конференція. У визначений термін кожен студент повинен підготувати і здати на кафедру історії та культури України таку звітну документацію:

- ідивідуальний план-графік;
- щоденник роботи студента-практиканта;
- заповнений бланк замовлення на видачу архівних документів;
- заповнений аркуш користування архівними документами;
- складені тематичну й іменну каталожні картки;
- опис документів (не менше 10) архівної справи;
- архівну довідку.

Щоденник і звіт мають бути завізовані керівниками практики.

Підведення підсумків архівної практики включає доповідь практиканта на підсумковій звітній конференції з повідомленням про результати практики.

Підсумковий контроль здійснюється після перевірки відповідної документації науковим керівником практики.

Підсумкова форма контролю – залік. Залік із практики заноситься у відповідну відомість, залікові книжки.

РОЗПОДІЛ БАЛІВ, ЯКІ ОТРИМУЮТЬ СТУДЕНТИ ЗА ВИКОНАННЯ ЗАВДАННЯ АРХІВНОЇ ПРАКТИКИ

№ п/п	Види робіт, передбачені програмою практики	Кількість балів
1	Виконання індивідуальних завдань	10
2	Практична робота у фондах архіву за планом відділу	20
3	Обробка та облік архівних документів	40
4	Ведення щоденника студента-практиканта	10
5	Звіт з практики	10
6	Захист звітної документації	10
	Всього балів	100

**ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ:
100-БАЛЬНА ВНЗ, НАЦІОНАЛЬНА, ECTS**

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою (диференційований залік)
90-100	A	Відмінно
80-89	B	Дуже добре
75-79	C	Добре
60-74	D	Задовільно
50-59	E	Достатньо
35-49	FX	Незадовільно
1-34	F	Прийнятно

АРХІВОЗНАВСТВО. НОРМАТИВНО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

Закон України

«Про Національний архівний фонд та архівні установи»

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 15, ст.86)

Цей Закон регулює відносини, пов'язані із формуванням, обліком, зберіганням і використанням Національного архівного фонду, та інші основні питання архівної справи.

Розділ I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Визначення термінів

У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються у такому значенні:

архівний документ – документ незалежно від його виду, виду матеріального носія інформації, місця, часу створення і місця зберігання та форми власності на нього, що припинив виконувати функції, для яких був створений, але зберігається або підлягає зберіганням з огляду на значущість для особи, суспільства чи держави або цінність для власника також як об'єкт рухомого майна;

документ Національного архівного фонду – архівний документ, культурна цінність якого визнана відповідною експертизою та який підлягає державному обліку і зберіганням;

Національний архівний фонд – сукупність архівних документів, що відображають історію духовного і матеріального життя Українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням української нації;

експертиза цінності документів – всебічне вивчення документів з метою внесення їх до Національного архівного фонду або вилучення з нього, проведення грошової оцінки документів Національного архівного фонду, віднесення їх до унікальних і встановлення строків зберігання документів, що не підлягають внесенню до Національного архівного фонду;

унікальний документ – документ Національного архівного фонду, що становить виняткову культурну цінність, має важливе значення для формування національної самосвідомості Українського народу і визначає його вклад у всесвітню культурну спадщину;

особовий архівний документ – архівний документ, що створений фізичною особою або безпосередньо її стосується;

архівна справа – галузь життєдіяльності суспільства, що охоплює наукові, організаційні, правові, технологічні, економічні та інші питання діяльності юридичних і фізичних осіб, пов'язані із нагромадженням, обліком, зберіганням архівних документів та використанням відомостей, що в них містяться;

діловодство – сукупність процесів, що забезпечують документування управлінської інформації і організацію роботи із службовими документами;

архівна установа, архів, архівний підрозділ, архівний відділ – це відповідно установа чи структурний підрозділ, що забезпечує облік і зберігання архівних документів, використання відомостей, що в них містяться, та формування Національного архівного фонду і /або здійснює управління, науково-дослідну та інформаційну діяльність у сфері архівної справи і діловодства;

державна архівна установа – архівна установа, що здійснює свою діяльність за рахунок коштів Державного бюджету України;

приватне архівне зібрання – зібрання архівних документів, що є власністю однієї або кількох осіб;

таємний архів – архівна установа, про існування якої не заявлено публічно;

користувач архівними документами – фізична або юридична особа, яка відповідно до законодавства ознайомлюється з архівними документами;

довідковий апарат – довідники у будь-якій формі (путівники, описи, каталоги, покажчики, бази даних, номенклатури справ тощо), призначені для пошуку архівних документів або відомостей, що містяться в них;

номенклатура справ – обов'язковий для кожної юридичної особи систематизований перелік назв справ, що формуються в її діловодстві, із зазначенням строків зберігання справ;

архівна довідка – документ архівної установи, оформлений відповідно до законодавства, що містить інформацію про предмет запиту на підставі архівних документів із зазначенням їх пошукових даних.

З ІСТОРІЇ АРХІВНОЇ СПРАВИ

Складовою частиною архівознавства є історія архівної справи. Архівознавству об'єктивно притаманне прагнення до самопізнання, з'ясування власних джерел, оволодіння набутим досвідом, встановлення тенденцій свого розвитку. Все це обумовлює необхідність глибокого і всебічного вивчення історії архівної справи. Реконструкція загальної картини становлення та розвитку архівної справи має виключне значення для

прогнозування поступу галузі. Історія архівної справи розкриває важливий соціально-психологічний і духовний аспект – ставлення суспільства до архівних багатств, усвідомлення історичного значення архівів як скарбниці пам'яті народу.

Нині архівна справа перебуває в центрі суспільно-політичного і культурного життя, активізується вивчення її історії в Росії, країнах Східної та Західної Європи, зокрема в скандинавських країнах, Франції, Великобританії, Німеччині.

Історія архівної справи в Україні невіддільна від світової історії зародження і розвитку зарубіжних архівів, формування іноземних архівних систем, генези світової архівознавчої думки. Перші свідчення про існування архівів як місць зберігання документів пов'язані з тими регіонами, де виникла держава і з'явилася писемність, – цивілізаціями стародавнього Сходу й античного світу. Залишки найдавніших архівів виявлено на території державних утворень Середньої Азії – Вавілонії, Ассирії та ін.

Історія архівної справи належить до недостатньо розроблених проблем архівознавства. Дослідники зосереджували увагу здебільшого на вивченні питань про заснування архівів, складу їхніх фондів (джерелознавчому аспекті) та складанні науково-довідкового апарату. Менш дослідженими залишалися історія формування і побутування (міграції) архівів, особливості порядкування в архівах. Причина цього полягає в тому, що й досі маємо обмаль відомостей про архіви та стан архівної справи в Україні, особливо в найдавніші часи.

Вивчення історії архівів з часу їхньої появи до сьогодення допомагає осмислити їхнє місце і роль у житті суспільства, пізнати закономірності еволюції різних типів архівів: від сховищ документів, до наукових центрів зберігання та використання їх.

Знання історії архівів надає можливість простежити процес збирання документальних матеріалів та формування архівних фондів. Дослідження історії архівів сприяє вирішенню евристичних завдань. Відомості про склад і зміст архівів, особливості формування їх у різні історичні періоди дозволяє з'ясувати причини та обсяги втрат документальних матеріалів (знищені або вивезені за межі України архівні фонди), націлює на пошук документів і окремих частин архівних фондів, на реконструкцію національної архівної спадщини.

Архівна справа в Україні взаємопов'язана з історією державних установ, громадських об'єднань і рухів. Зміни в адміністративно-політичному і адміністративно-територіальному устрої впливали на становище архівів та організацію архівної справи.

Адміністративно-політичний устрій обумовив особливості історії формування та функціонування мережі архівів різних регіонів України (Лівобережжя, Правобережжя, західні та південні регіони), які перебували в складі Литви, Польщі, Росії та Австро-Угорщини.

Вивчення історії архівної справи стимулює теоретичні дослідження в архівознавстві, допомагає визначити коло пріоритетних напрямів у теорії й

архівній практиці, в загальних контурах окреслити теоретико-методологічну проблематику.

Історія архівів та архівної справи в Україні починається з утвердженням державності на її території. Найдавніші писемні документи — грамоти періоду Київської Русі — виникали як результат взаємовідносин між великим князем і його васалами, між окремими феодалами. Грамоти закріплювали права на власність і привілеї. Документи, які засвідчували права успадкування, відображали діяльність землевласників, збиралися і зберігалися у дружинників і бояр.

З часу запровадження християнства як державної релігії та інституційного утвердження церкви на території України беруть свій початок церковні архіви. Головними центрами зосередження документальних матеріалів на Русі були монастирі, церкви та єпископські кафедри. Давньоруська православна церква невдовзі після свого утворення стала не лише важливим духовним осередком, а й великим землевласником. Основним джерелом розширення церковних земельних володінь були бенефіції — пожалування з боку князівської влади та великих феодалів. Монастирі дбайливо зберігали документи про своє заснування, на право володіння земельними угіддями та привілеї. В монастирських церквах і соборах документи зберігалися в ризницях разом із цінними культовими речами і богослужбовими книгами. На жаль, давні монастирські архіви Київської Русі не збереглися. Втрату документальних матеріалів спричиняли виключно ворожі навали, війни і природні катаклізми.

Монастирі і церкви, засновані галицько-волинськими князями, крім маєтностей, грошових і речових пожертвувань, отримували богослужбові книги. Князь Володимир Волинський і берестійський Володимир Василькович спорядив монастир Святих апостолів, церкви та єпископії (перемишльську, чернігівську) книгами. На книгах, які зберігалися в ризницях, нерідко робили записи про пожертвування храмам, нотатки господарського характеру. Записи на полях книг мають важливу ретроспективну інформацію про внутрішнє життя монастиря та собору. Монастирські зібрання книг і документів відігравали роль архівів-бібліотек. Хранителями книг і грамот були ризничі (завідуючі ризницею).

Розпад Київської Русі, занепад Галицько-Волинської держави негативно позначились на розвитку архівної справи, але закладені архівні традиції знайшли своє продовження в литовсько-польській добі української історії.

**АРХІВИ ЦЕНТРАЛЬНИХ УСТАНОВ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА
ЛИТОВСЬКОГО ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ.
ЛИТОВСЬКА ТА КОРОННА МЕТРИКИ.
ВОЛИНСЬКА МЕТРИКА**

У XIV – XVI ст. українські землі Волині, Поділля, Київщини, Чернігово-Сіверщини опинилися під владою Великого князівства Литовського (ВКЛ), яке успадкувало і давньоукраїнські архівні традиції. Литовська доба залишила величезні і багаті архіви центральних та місцевих установ.

З великокнязівської канцелярії, яка мала загальнодержавний характер, виходили документи, що регламентували життя на території ВКЛ: господарство, фінанси, військову справу, суд, зносини з іншими державами. Централізація влади у ВКЛ відобразилася і на архівах. Акти, видані від імені великого князя, зосереджувалися в архіві, відомому під назвою «Литовська метрика».

Важливе нововведення в діловодстві середньовічних установ – реєстри – книги з записом текстів вихідних документів, що було поштовхом для розвитку різновидів актових книг, до яких вписували різні документи. Отже, акти верховної влади записували до книг ЛМ. Відомо також, що вже з XV ст. відпуски грамот, які видавалися від імені князя, копіювалися. В книги записували і документи, які надходили до великокнязівської канцелярії, щоб на випадок втрати якогось з них була копія. Записи в книгах великокнязівської канцелярії уможливають встановлення текстів втрачених оригіналів. Оригінальні книги та книги записів документів становлять основну частину архівного фонду ЛМ, яка зберігається нині в Російському державному архіві давніх актів у Москві. У середньовічному діловодстві термін «метрика» відповідав термінові «реєстр». У вузькому розумінні ЛМ означає реєстри канцелярії ВКЛ, куди заносили записи важливих, як правило, вихідних з канцелярії документів. Функціональне призначення книг записів актових документів – відтворювати офіційні копії документів, що вийшли з великокнязівської канцелярії, які підтверджували права успадкування, привілеї, шляхетність походження тощо.

Практичні потреби зберігання та використання архівних матеріалів диктували архівістам доцільність складання реєстрів документів. У 1570 р. документи, які зберігалися в державній скарбниці, були детально описані. Для прискорення пошуку документів канцлери запровадили групування матеріалу під час записування в книги метрики. Наприкінці XV ст. книги ЛМ склалися за тематичним принципом. Канцелярія вела поточні книги чотирьох категорій: «книги данин і судових справ», «книги аренд», «книги відправ», «книги посольств».

Документи ЛМ репрезентують важливий матеріал до соціально-економічної, політичної історії України. ЛМ є цінним джерелом для вивчення канцелярської та архівної справи у ВКЛ, висвітлення впливу канцелярської практики ВКЛ на діловодство й архіви пізнішого часу. Архівознавче дослідження ЛМ, розпорошеної між архівосховищами Москви, Варшави, Санкт-Петербурга, Познані, Кракова, Вільнюса, передбачає кілька напрямів: джерелознавча евристика та реконструкція державного архіву ВКЛ, кодикологічний аналіз книг ЛМ, вивчення функцій і особливостей діловодства

державних установ ВКЛ – фондоутворювачів архівних комплексів, що входять до ЛМ.

Крім архівів центральних установ ВКЛ, а згодом Речі Посполитої, існували місцеві архіви, оскільки місцевій владі належала важлива роль в управлінні внутрішніми справами. До цього часу дійшли у вигляді компактних архівних зібрань судово-адміністративні (актові) книги місцевих замків, гродів і земств. Подібно до ведення книг у центральних установах, на місцях також існувала практика запису актів до книг. Перший Литовський статут 1529 р. лише закріпив існуючу в судах традицію ведення актових книг. Відповідно до категорій судів – гродських, земських, підкоморських — склалися й актові книги.

У Центральному державному історичному архіві України в м. Києві (ЦДІАК) зберігаються книги з канцелярій судів: Володимирських гродського і земського, Кременецьких гродського і земського, Луцьких гродського, земського і підкоморського, каптурового суду Волинського воєводства, а також з судово-адміністративних архівів Київщини та Брацлавщини. Працівники ЦДІАК почали поактове описування судово-адміністративних книг.

До місцевих архівів із великою кількістю актових книг ставилися вимоги щодо належного зберігання їх. У Литовських статутах 1566 та 1588 рр. вказувалося зберігати актові книги «в скринях моцних за трьома замками».

Компетенція місцевих судів поширювалася не на всі соціальні верстви Польсько-литовської держави. Судові справи знатних шляхтичів не вирішувались на місцях, їх розглядала центральна влада. В останній чверті XVI ст. було створено трибунали: Головний Коронний (власне в Польщі), Луцький (як вища судова інстанція для Волинського, Брацлавського та Київського воєводств) та Головний литовський трибунал. У результаті діяльності цих трибуналів виникли їхні архіви. Луцький трибунал проіснував недовго, але залишки його архіву у вигляді книг зберігаються в ЦДІАК.

Акти, пов'язані з діяльністю міських урядів (магістратів, ратуш), відклалися в міських архівах. Найціннішу частину магістратських архівів становили привілеї та інші грамоти, які визначали права міста. Грамоти на магдебурзьке право, королівські акти, документи про межі міста тощо зберігалися в магістратських архівах під замком у скрині або спеціальній шафі. На колекції привілеїв та інших найважливіших документів в архівах склали описи. Більшість документів, як правило, зберігалася у фасцикулах (зв'язках документів різних за змістом) і описи на них не склалися. Окремі вхідні документи переписували до міських актових книг. У деяких містах існували спеціальні книги – копіарії, куди вписували привілеї міста. У Самборі така книга («Привілеї міста Самбора») відома з 1562 р. У магістратських архівах, окрім збірки привілеїв, зберігалися адміністративно-судові книги та книги, пов'язані з веденням міського господарства. Судові книги ретельно оберігалися.

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ XVI СТ.

Початок українського Державного архіву (термін «державний архів України» використав відомий український історик Іван Крип'якевич) дослідники пов'язують із зародженням козацтва, формуванням Запорозької Січі і виникненням козацького управління. Історичні джерела XVI ст. засвідчують існування військового архіву у Трахтемирові Київського воєводства. Реєстрове козацтво зберігало в цьому місті свій арсенал, казну, королівські корогви, переховувало важливі документи – козацькі привілеї.

З утворенням козацько-гетьманської держави Богдана Хмельницького архів став державним. При гетьмані існувала Генеральна військова канцелярія, до якої надходили і відкладалися численні акти про внутрішнє врядування, дипломатичні зносини з сусідніми країнами. Необхідність наведення різних довідок для гетьманського правління обумовила утворення архіву при Генеральній військовій канцелярії.

На чолі архіву стояв генеральний військовий писар. У його руках було і діло ведення Генеральної військової канцелярії. Державний архів за часів Б. Хмельницького містився у гетьманській резиденції в Чигирині під наглядом генерального писаря Івана Виговського.

Під час військових походів деякі документи були в похіднім архіві в гетьманському таборі. Про склад похідного архіву гетьмана дають нам повідомлення про захоплення поляками під Берестечком у 1651 р. важливих документів: козацьких привілеїв від польських королів, оригінального тексту Зборівського договору (1649 р.), листів від турецького цісаря, кримського хана та московського царя.

В архіві при Генеральній військовій канцелярії відкладалися документи про відносини гетьмана з місцевою адміністрацією – полковими і сотенними канцеляріями, а також переховувалися привілеї, договори, листування. Є свідчення про те, що канцелярія зберігала копії дипломатичних актів, надісланих до інших держав.

Реляції російських послів початку 50-х років XVII ст. повідомляли про передання до Москви оригінальних документів з гетьманського архіву. Це стало початком руйнування українського архіву. За умовами Березневих статей українсько-московської угоди 1654 р. гетьман був зобов'язаний найважливіші дипломатичні акти надсилати російському цареві.

Оригінальні грамоти і листування гетьмана із сусідніми державами зосереджувалися з того часу в московських приказах. Поділ України на Лівобережну та Правобережну, політичні і воєнні події після Андрусівського перемир'я 1667 р. мали катастрофічні наслідки для українських архівів – вели до розпорошування державного архіву і значних втрат документів.

Відомо, що за гетьманування І. Виговського важливі документи (королівські грамоти) було вивезено з Чигирини, їх переховували в Межигірському монастирі. Правобережний гетьман П. Тетеря, залишаючи Україну у 1665 р., забрав з собою в Польщу привілеї Запорозького війська. З

утворенням у Лівобережній Україні окремого гетьманства виникла при гетьманові генеральна канцелярія з архівом у гетьманській столиці.

Столичним містом лівобережних гетьманів був Переяслав, а потім Гадяч і Батурин, де формувався архів. При гетьманові Іванові Самойловичу чигиринський гетьманський архів перевезено до Батурина. Внаслідок погрому Батурина московськими військами 1708 р. було зруйновано архів, ймовірно, він згорів разом з гетьманськими будинками. Уціліла лише невелика кількість документів, які вивіз гетьман І. Мазепа. Гетьман І. Скоропадський гетьманську столицю переніс до Глухова, куди було переміщено й архів.

МОНАСТІРСЬКІ АРХІВИ

Серед церковних архівів XVII – XVIII ст. найціннішими були монастирські фонди. Монастирі – важливі церковно-політичні та соціально-економічні інституції – мали багаті бібліотеки, друкарні, скрипторії (майстерні, де переписували книги). У монастирях документи ретельно зберігали як вагомі юридичні свідчення про надані права і привілеї.

Серед них – універсали гетьманів, жалувані грамоти російських царів, дарчі, купчі на землі і маєтки. Великі за обсягом архівні фонди зосередилися у древніх монастирях: Києво-Печерській лаврі, Михайлівському Золотоверхому і Михайлівському Видубицькому. Не змінилися особливості монастирських архівів як мішаних сховищ вотчинної і церковно-адміністративної документації.

Поряд із практичним використанням монастирських архівних документів зростала їх роль як історичних джерел. Монастирі були місцем, де склалися хроніки та літописи.

Монастирські архіви у XVIII ст. зазнали значних втрат внаслідок цілеспрямованого вилучення документів.

У 1720 р. Петро I наказав архієреям усіх єпархій оглянути в монастирях стародавні жалувані грамоти і «другие курьезные письма оригинальные, также книги исторические, рукописные й печатные». 1781 р. Святійший Синод звелів Києво-Печерській лаврі відібрати і надіслати документи для складання історичних описів монастирів Російської імперії.

Після секуляризації монастирських земель у 1786 р. багато документів українських монастирів було передано до Київської казенної палати. Переважна більшість збережених монастирських архівних фондів зосереджена нині в державних архівосховищах України.

ФОРМУВАННЯ ФАМІЛЬНИХ АРХІВІВ В УКРАЇНІ-ГЕТЬМАНЩИНІ

Піднесення політичного і культурного життя в Україні-Гетьманщині у II-й половині XVII – XVIII ст., прагнення козацько-старшинської верхівки закріпити за собою привілеї, права власності сприяли формуванню родинних

(фамільних) архівів. Архівні зібрання найвпливовіших у Гетьманщині родин – Забіл, Кочубеїв, Маркевичів, Милорадовичів, Новицьких, Полуботків, Стороженків, Судим та ін. охоплювали численні матеріали офіційних установ, документи на право власності та володіння, надання привілеїв (універсали, купчі, дарчі, духовні грамоти), офіційне і приватне листування, родовідні документи тощо. Дбайливе ставлення власників до цих паперів було характерною рисою українського дворянства. «В редкой дворянской семье, – зазначали дослідники, – не было более или менее значительного собрания семейных документов». Українське дворянство, яке було елітою суспільства Лівобережної України, зосередило в своїх фамільних архівах унікальні пам'ятки історії і культури.

Фамільні архіви Гетьманщини розпорошувалися при неодноразових поділах майна між спадкоємцями, поповнювали приватні зібрання колекціонерів, гинули від часу. Деякі залишки фамільних архівів відклалися в фондосховищах архівів, бібліотек, музеїв України та Росії.

Отже, зародження і розвиток козацько-гетьманської держави сприяли розвитку архівної справи в Україні. Найважливішим моментом цього періоду було формування українського державного архіву. Поступова ліквідація автономії України, створення імперських інституцій для управління Україною впливали на формування і склад архівів адміністративних установ, вели до централізації архівної справи. Поряд з архівами центральних і місцевих адміністрацій існували монастирські архіви, формувалися фамільні архіви старшинсько-дворянських родів.

ЗАСНУВАННЯ ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ У ЛЬВОВІ У XVIII ст.

Важливим етапом у розвитку архівної справи на західноукраїнських землях XVIII ст. було заснування історичного архіву у Львові. Перші відомості про формування архіву за часів панування на цих землях австро-угорської монархії маємо з кінця XVIII ст., коли за розпорядженням крайового трибуналу в 1783 р. австрійська адміністрація почала надсилати до Львова майже з усіх міст Галичини актові книги ліквідованих гродських і земських судів. Для розміщення цих книг крайова адміністрація виділила приміщення колишньої бібліотеки Бернардинського монастиря. З 1784 р. акти почали надходити до Львова. Того ж року для охорони актових книг було призначено відповідальну особу. У 1828 р. в історичному архіві Львова зберігалось 15323 томи книг.

АРХІВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО І ВІДОМЧІ АРХІВИ КІНЦЯ XVIII – XIX СТ.

На розвиток архівів в Україні у XIX ст. суттєво впливала загальна постановка архівної справи в Російській імперії, законодавство щодо порядкування в архівах. Укази, розпорядження, накази і постанови різних

відомств стосувалися усіх сторін архівної справи: концентрації архівного матеріалу, розбиранню і впорядкуванню архівних фондів, правил знищення старих архівних справ, забезпечення зберігання архівних документів та формування історичних архівів.

За указом 1798 р. всі закінчені в різних місцевих інстанціях судові справи в кожній губернії здавалися до архіву губернської судової палати. Указ 1800 р. вимагав «решенные дела» адміністративного характеру передавати до архіву губернського правління, а фінансово-економічні справи зосереджувати в казенній палаті.

Циркуляри та інструкції Міністерства внутрішніх справ передбачали впорядкування архівів судових місць, канцелярій прокурорів і стряпчих (1850 р.), щорічний перегляд справ, яким минуло десять років, та перевірку архівів раз на рік (1852 р.). Перегляд справ мала проводити комісія, утворена з дозволу вищої влади. З 1867 р. такі комісії встановлювалися губернською владою.

Циркуляром від 9 грудня 1852 р. Міністерство внутрішніх справ ввело «Росписание тех родов архивных дел, которые не должны подлежать уничтожению по губернским правлениям и уездным присутственным местам». Воно передбачало 23 категорії таких старих справ. Встановлювалися відповідні категорії і для міських дум та квартирних комісій.

Не залишилися поза увагою уряду архіви ліквідованих установ. Так, після ліквідації управління новоросійського і бессарабського генерал-губернатора (у січні 1874 р.) вирішувалося питання про влаштування архіву цієї канцелярії і була асигнована сума понад 3 тис. карбованців на утримання цього архіву, виплату коштів службовцям архіву.

Військове міністерство розробило Правила передання закінчених справ до архівів військових канцелярій. Всі справи і книги поточного діловодства було розділено на три категорії («разряда»), відповідно до яких після закінчення справи документи призначалися або для знищення, або для зберігання в архівах. Справи, призначені для зберігання в архівах, поділено на дві групи: справи, які зберігалися певний строк (1, 3, 5, 10, 35, 40 років) та справи, які необхідно «хранить всегда», «хранить вечно». До категорії «хранить всегда» відносилися «Описи делам и книгам, хранящимся в архиве».

Упорядкування архівів духовного відомства стало в центрі уваги Святійшого Синоду з середини XVIII ст. У 1865 р. було створено комісію для розбирання справ Синодального архіву. Крім справ власне цього архіву, комісія приділяла увагу й архівам консисторським. Щодо вимог єпархіального керівництва про знищення консисторських архівних справ через тісні приміщення і відсутність потреби в старих справах, комісія на засіданні в грудні 1868 р. прийшла до висновку, що архівні справи не можуть розглядатися як потрібні чи не потрібні. Комісія вказувала, що вони цінні як писемні пам'ятки, що дають багатий матеріал для статистики, історії, юридичної науки. Указом 1869 р. Святійший Синод заборонив єпархіальній владі знищувати старі архівні справи і передбачив заходи щодо упорядкування архівів духовного відомства.

У відповідності з указом Святійшого Синоду, Церковно-історичне й археологічне товариство при Київській духовній академії у 1898 р. створило комісію для розбору й опису справ Київської духовної консисторії. Протягом року комісія ретельно переглянула архів, виділила всі справи XVIII ст. і перших трьох років XIX ст. (адміністративні й судові), а також книги указів, описи монастирів і церков, прибутково-видаткові книги, клірові, сповідні й метричні книги з 1731 по 1803 рр. Комісія відзначила відсутність у консисторському архіві загальних описів справ і книг за XVIII ст. Для успішного розбирання архівних документів і їх впорядкування комісія вважала за необхідне передати справи і книги старого консисторського архіву до 1803 р. включно «без отчуждения их от консистории».

У 1873 р. при Міністерстві народної освіти створено «особливу» комісію під головуванням сенатора М. Калачева з представників різних відомств для обговорення питання про влаштування архівів і зберігання в них документів. Для цього збирали дані про стан архівів усіх відомств. Департамент загальних справ Міністерства внутрішніх справ розіслав «вопросные пункты», для з'ясування питання приміщень архівів, співробітників, кількості справ і хронології, способів зберігання, систематизації документів, наявності опису справ, існування фактів знищення і передання архівних матеріалів тощо.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. уряд на пропозиції істориків та архівістів визнав за необхідне провести реорганізацію архівної справи.

ЗАСНУВАННЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО АРХІВУ ДАВНІХ АКТІВ У КИЄВІ

Розвиток історичних знань і стан архівної справи у 1-й половині XIX ст. висунув невідкладні завдання – врятування архівного матеріалу, концентрації найцінніших архівних фондів та створення історичних архівів. Заснування Центрального архіву давніх актів у Києві пов'язане з діяльністю Київської археографічної комісії (Тимчасова комісія для розгляду давніх актів), яка існувала з 1843 р. при Київському військовому, подільському і волинському генерал-губернаторові. Член Київської археографічної комісії (КАК), відомий історик права, професор М. Іванишев одним із перших порушив питання про відкриття центральних архівів у Західному та Південно-Західному краї Російської імперії для зосередження в них актових книг, важливих у науковому відношенні. Діячі зуміли оцінити значення актових книг – невичерпного джерела для історичної науки й археографічної практики.

Актові книги, розкидані по місцях краю, зберігалися у неупорядкованих архівах державних установ, псувалися від часу, нищилися, розпорошувалися, потрапляли до рук колекціонерів. Були випадки і фальсифікації документів із метою одержання дворянського звання. У 30–40-і роки XIX ст. працювали комісії для перевірки й опису актових книг (городських, земських, книг магдебургій і ратуш). Щоб запобігти фальсифікації документів, комісії підраховували і нумерували аркуші, прошнуровували книги, завіряли печатками і підписами своїх членів. До кожної книги складали опис із

переліком кожного документа та позначкою, чи визнається він «несомнительным или же подлежащим сомнению и почему именно».

На початку свого існування КАК розгорнула широку евристичну діяльність у державних, церковних і приватних архівах.

Учасники археографічних експедицій повідомляли про незадовільні умови зберігання актових книг і небезпеку, яка загрожувала цим книгам. Кременецький повітовий стряпчий В. Сивицький у рапорті 1843 р. описував стан архіву Кременецького магістрату, в якому справи були нерозібрані, звалені на купу, актові книги зберігалися без загального покажчика.

Ідея створення Архіву давніх актових книг знайшла підтримку в місцевої адміністрації, зокрема у генерал-губернатора Д.Г. Бібікова, бо ця ідея не розходилася з політичними намірами російського уряду в Україні, яку розглядали Південно-Західним краєм імперії.

У 1852 р. було видано закон про заснування Центрального архіву в Києві й передання до нього актових книг. На подібних засадах створювалися архіви у Вільно та у Вітебську. До центральних архівів західних губерній мали передаватися актові книги до 1799 р. включно. Центральний архів давніх актів у Києві був у відомстві Міністерства народної освіти під безпосереднім управлінням попечителя учбового округу через правління університету Святого Володимира. Штат архіву складався з завідувача, двох помічників і архівного служителя. Роботу архіву, крім охорони документів, проводили у двох напрямках – адміністративно-юридичному – видача завірених витягів із актових книг і науковому – складання каталогів і описів.

До архіву було завезено 5883 актові книги і 454979 окремих документів. Величезна колекція архівного матеріалу, що зберігалася в Центральному архіві давніх актів у Києві, стала основою для археографічного опрацювання й видання унікальної серії – «Архив Юго-Западной России». З Центральним архівом давніх актів у Києві тісно пов'язана наукова діяльність видатних істориків України – В. Антоновича, О. Левицького, І. Каманіна, М. Владимирського-Буданова, М. Довнар-Запольського.

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПАРТІЙНИХ АРХІВІВ

З 1920 р. поряд з державною архівною системою в Україні формувалася друга офіційна архівна структура – партійні архіви як складова частина архівного фонду Комуністичної партії. Становлення архівів КПУ відноситься до її першого з'їзду у липні 1918 р. Документи, які відклалися в результаті діяльності КП(б)У – стенограми з'їздів і партійних конференцій, протоколи засідань Політбюро, Оргбюро, Секретаріату ЦК, зберігалися у загальному відділі ЦК КП(б)У.

Формування партархівів офіційно започаткувала постанова РНК РРФСР (вересень 1920 р.) про створення комісії для збирання і вивчення матеріалів з історії Жовтневої революції та історії російської комуністичної партії більшовиків. Пізніше ця комісія стала більш відомою під назвою Істпарт. В

Україні таку комісію було утворено навесні 1921 р. при ВУЦВК. Метою її було збирання, зберігання, систематизація, вивчення і видання архівних документів з історії революції. В руках Істпарту зосереджувалася монополія на володіння документами з історії КП(б)У та революційного руху в Україні. У 1922 р. Істпарт був підпорядкований ЦК КП(б)У (з 1923 р. на правах відділу ЦК), водночас створювалася мережа бюро істпартів (на правах відділів губкомів партії), завданням яких було збирання документів з історії революційного руху в Україні, заснування історико-революційних архівів, музеїв та публікація документів. Історико-революційні документи зосереджувалися в спеціальних відділах державних історичних архівів. У 1922 р. у Харкові був організований Центральний архів революції, який фактично підпорядковувався Істпарту.

Поряд із виявленням і збиранням історико-партійних матеріалів проводилися заходи щодо збереження архівних фондів тих державних структур, зокрема жандармських управлінь, охоронних відділень, судових палат, військових трибуналів, у яких зосередилися матеріали з історії революційного руху. З реорганізацією в 1929 р. Українського Істпарту в Інститут історії партії і Жовтневої революції в Україні при ЦК КП(б)У і створенням у його складі спеціального підрозділу – Єдиного партійного архіву КП(б)У в республіці почала діяти автономна архівна система. Єдиний партійний архів у 1929-1930 рр. організував прийом документів від Центрального архіву революції. До нього передавали документи поточного діловодства (до 1926 р. включно) відділів ЦК КП(б)У. Сюди надходили і матеріали з ЦК ЛКСМУ, партійних секцій окружних історичних архівів. Єдиний партійний архів здійснював організаційно-методичне керівництво партійними секціями в окружних історичних архівах.

Адміністративно-територіальні реформи позначалися на мережі місцевих партійних архівів. Після утворення областей формувалися партійні архіви обкомів КП(б)У. Згодом Єдиний партійний архів виділився в самостійну одиницю – Центральний партархів ЦК КП(б)У. У 1940 р. функціонувало 17 партархівів. Партійні архіви обслуговували політико-ідеологічні, науково-інформаційні та кадрові потреби партії. Характерною особливістю партійного архівного фонду була засекреченість, обмежений доступ, повний контроль за використанням архівних документів у вузько ідеологічних цілях. Правила використання документів партархівів, розроблені у 30-і рр., були спрямовані на перетворення архівного фонду правлячої партії в закритий, надсекретний. Так сформувалася замкнена архівна система ВКП(б), одним із складових якої були партархіви КП(б)У.

РОЗВИТОК АРХІВІВ У НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Відновлення державної незалежності України (1991 р.) поклало початок новому етапові в розвитку архівної справи, відродженню її національних традицій, демократизації архівної системи.

Падіння тоталітарного режиму, вихід України з Союзу РСР заклали передумови для формування самостійного НАФ. Основою НАФ стала вітчизняна частина ДАФ СРСР. З 1991 р. до складу НАФ надійшло 11 млн. справ колишнього архівного фонду КПРС та близько 2 млн. справ від органів служби безпеки. 27 серпня 1991 р. Президія Верховної Ради України ухвалила передати архіви компартії на державне зберігання. На базі Архіву ЦК КПУ було утворено Центральний державний архів громадських об'єднань. Партархіви структурно влилися до складу обласних держархівів. Так було ліквідовано паралельне існування двох архівних фондів. Відбувся процес інтеграції вітчизняних документальних надбань у НАФ, що отримав законодавче закріплення 24 грудня 1993 р. з прийняттям Верховною Радою України Закону «Про Національний архівний фонд і архівні установи». Закон визнав НАФ складовою частиною вітчизняної і світової історико-культурної спадщини та інформаційних ресурсів суспільства, поставив його під охорону держави і зафіксував державні гарантії його зберігання, примноження і використання. З прийняттям цього Закону було закладено основи правової бази розвитку національної архівної системи.

Актуальність розроблення й прийняття юридичних актів, що регулюють правові відносини в архівній галузі, обумовлена новими тенденціями світового архівного будівництва, зокрема процесами децентралізації архівних систем. Демократизація суспільства, перехід до ринкових відносин сприяли розширенню приватного сектора документотворення та документообігу, появи архівів різних форм власності. Архівам деяких відомств фондоутворювачів надано статус державних. Опрацьовується законодавче обґрунтування проблеми комплектування НАФ документами, які перебувають у приватній або колективній власності, наприклад матеріали про діяльність політичних партій, громадських об'єднань, релігійних конфесій тощо.

До недостатньо розроблених економічних і правових проблем належить захист інформаційних ресурсів держави в умовах комерціалізації архівної справи.

Подальша розбудова системи архівних установ можлива лише на міцній науковій основі. Ще й досі архівна галузь України послуговується частиною науково-методичного потенціалу радянського архівознавства. Відповідно до Постанови Верховної Ради України від 24 грудня 1993 р. про порядок введення в дію Закону «Про Національний архівний фонд і архівні установи» в системі Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України з 1994 р. почав свою діяльність Український державний науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. Наукова робота Інституту спрямована на розроблення кардинальних проблем вітчизняного архівознавства, документознавства, методики архівістики. Проведення теоретичних та науково-прикладних досліджень у галузі архівознавства потребує тісної співпраці архівознавців з юристами, економістами, фахівцями в галузі інформаційних технологій, а також координації дослідницьких програм галузевої, академічної й вузівської науки.

Характерною ознакою сучасності є демократизація та деідеологізація архівної системи, що виявилось в розширенні доступу до архівної інформації, у розсекреченні архівних фондів.

Успішне функціонування архівної галузі пов'язане з наявністю кваліфікованих кадрів. У листопаді 1995 р. Головархів та Міністерство освіти України організували засідання «круглого столу» з питань підготовки фахівців архівної справи і підвищення рівня архівної професійної освіти. Конструктивні погляди на зміст, форми і методи організації підготовки спеціалістів архівної справи викладено науковцями в концепції архівознавчої освіти.

Статус самостійної держави змінив характер міжнародних зв'язків України в архівній сфері. Україна підписала угоди про співпрацю з багатьма державами – колишніми республіками СРСР, Болгарією, Польщею, Румунією, Швецією. На часі угоди з Австрією, Великобританією, Словаччиною, Угорщиною, Чехією. Представника Головархіву України обрано членом Виконавчого комітету МРА, включено до складу Європейської комісії МРА.

Отже, архівна справа в Україні має давню історію, національні традиції, які тісно пов'язані зі світовими тенденціями розвитку архівістики. За багатовікову історію нагромаджено великий досвід збирання, зберігання та використання архівних документів, удосконалення технологій та методик. Творче використання цього досвіду разом із позитивними змінами, які відбуваються в архівній галузі в сучасних умовах, є важливим чинником зростання ролі архівів у духовному і державному житті, підвищення соціального статусу архівістів.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Архівна справа на Вінниччині зародилася ще в другій половині XVI ст., коли було створено Брацлавське воєводство й розпочали діяльність шляхетські суди: гродський, земський та підкоморський. Перша конкретна вказівка на існування місця концентрації архівних документів сягає 1580 р., коли через необережність сталася пожежа Вінницького замку, в якій згоріла переважна більшість королівських надавчих актів на маєтки місцевій шляхті, межових обводів та ін. документів, переданих тією ж шляхтою на зберігання в старостинську адміністрацію та приватним особам.

Після переведення наприкінці XVI ст. адміністративного центру воєводства з Брацлава до Вінниці та будівництва нового дерев'яного вінницького замку на острові серед Бугу у ньому зберігалися земський та гродський архіви Брацлавського воєводства.

У часи Хмельниччини та Руїни вінницький архів актових книг зазнав непоправних втрат. Після відновлення у 1700 р. судово-адміністративних установ Речі Посполитої на теренах Брацлавщини їх чиновникам вдалося знайти всього кілька актових книг XVII ст. і жодної XVI ст.

Впродовж XVIII ст. архів гродських та земських книг зберігався при Вінницькому гродському суді. Після створення у 1796 р. Брацлавського намісництва він став основою для нововідкритого архіву при Брацлавському верхньоземському суді. Оскільки 1797 р. Брацлавське намісництво ліквідовано, а разом з ним і верхньоземський суд, то архів давніх актових книг зберігався надалі при Вінницькому повітовому суді.

У зв'язку зі створенням у 1852 р. при Київському університеті ім. Св. Володимира Архіву давніх актів книги Брацлавського воєводства XVII – XVIII ст. були перевезені з Вінниці до Києва. На теренах сучасної Вінниччини залишилися тільки відомчі архіви держустанов повітового рівня та муніципальних органів.

Після відкриття у 1909 р. у Вінниці окружного суду, дія якого поширювалася на 7 повітів Подільської губернії, при канцелярії старшого нотаріуса окружного суду створено Вінницький нотаріальний архів, до якого частково були передані документи з Кам'янець-Подільського нотаріального архіву.

Перші кроки з організації архівної справи в краї після ліквідації царизму були зроблені військовими. В липні 1918 р. при штабі 2-го Подільського корпусу в м. Вінниці організовано військово-історичний відділ, що займався збором документів, залишених на території губернії частинами армій Південно-Західного фронту.

В 1920 р. у м. Вінниці при Подільському губернському відділі народної освіти була створена архівна секція охорони пам'яток давнини, мистецтва і природи. У тому ж році при ній створено Подільський обласний архів, який складався з архівного, бібліотечного й бібліографічного відділів.

У вересні 1920 р. утворено Подільське губернське архівне управління при губнаросвіті, а Подільський обласний архів ліквідовано.

У лютому 1921 р. при губнаросвіті організовується губернський комітет охорони пам'ятників давнини, природи та мистецтва («Губкопис»), в складі якого була архівна секція. У зв'язку з цим, 28 лютого 1921р. за постановою губревкому Подільське губернське архівне управління було розформовано.

Згідно з постановою РНК УСРР від 13.01.1922 р. Подільська губнаросвіта 1 квітня 1922 р. утворила Подільське губернське архівне управління. Архівна секція «Губкопису» та губерніяльна архівна комісія були ліквідовані.

Навесні 1922 р. у Вінниці розпочато створення Подільського губернського історичного архіву для зберігання дореволюційних архівних документів. Він був укомплектований з матеріалів Подільського та Кам'янець-Подільського архівних управлінь. Зокрема з Кам'янця до Вінниці було перевезено документи губернських установ, а також частини повітових. Губернський історичний архів був підпорядкований Подільській комісії по вивченню історії партії та історії революції. З його заснування бере початок історія сучасного Державного архіву Вінницької області.

24 липня 1925 р. у зв'язку з ліквідацією Подільської губернії Подільське губернське архівне управління припинило діяльність і передало свої функції тимчасовій архівній комісії. Остання, в свою чергу, передала справи трьом окружним архівним управлінням, створеним за постановою ВУЦВК від 10 червня 1925 р.: Вінницькому, Могилів-Подільському та Тульчинському. Історичний архів увійшов у повному обсязі до складу Вінницького окружного архівного управління.

У зв'язку з реорганізацією адміністративно-територіального поділу в Україні в 1930 р. Вінницьке окружне архівне управління було реорганізовано у Вінницьке місцеве архівне управління, а Могилів-Подільське і Тульчинське – у його філії. 10 листопада 1930 р. секретаріат ВУЦВК ухвалив реорганізувати місцеві архівні управління в державні історичні архіви, а їх філії – в районні архіви. У відповідності з цим в кінці 1931 р. Вінницьке місцеве архівне управління було реорганізовано у Вінницький державний історичний архів.

Зі створенням у лютому 1932 р. Вінницької області архів дістав назву Вінницького обласного історичного архіву й був підпорядкований щойно створеній Вінницькій обласній архівній управі. На 1932 р. в архіві зберігалось 1315 фондів.

Після нападу фашистської Німеччини в червні 1941р. таємні фонди архіву були евакуйовані у м. Актюбінськ. Усі інші архівні матеріали залишилися в окупованій Вінниці. Окупаційна влада відновила роботу обласного історичного архіву 1 листопада 1941 р.

З 1944 р. архів став називатися Вінницьким обласним державним архівом.

У травні 1965 р. було запроваджено нову структуру і штати держархіву. Зокрема, створено відділ комплектування, зберігання, обліку і науково-довідкового апарату, відділ використання і публікації та лабораторію архіву.

З 1980 р. архів носить назву – Державний архів Вінницької області.

У грудні 1988 р. ліквідовано архівний відділ облвиконкому. Функції управління архівною справою в регіоні передано облрархіву.

1991 р. згідно указу Президії Верховної Ради України від 27.08.1991 р. до Державного архіву Вінницької області приєднано колишній облрархів.

Документи. В сховищах архіву зосереджені фонди установ, які діяли на теренах Брацлавщини (Східного Поділля), починаючи з кінця XVIII ст. Часи Речі Посполитої представлені фондом Комісії зі збору пожертви десятого гроша на утримання війська по Брацлавському повіту та частиною справ Брацлавського магістрату і Директора училищ Подільської губернії. Значна кількість документів часів існування Речі Посполитої міститься в оригіналах та засвідчених копіях у фондах підкоморських, межових та повітових судів, повітових духовних правлінь. Зокрема, у зазначених фондах відклалися оригінальні документи про відмежування земель сіл Дяківців, Зиновинців, Кожухова та ін., починаючи з 1612 р., а також засвідчені копії та витяги з документів, найдавніший з яких відноситься до 1442 р. За характером це

надавчі акти, купчі, межові декрети, презенти уніатських митрополитів та молдавських митрополитів священикам на парафії.

Доволі широко представлені фонди навчальних закладів. Найважливішими з них є фонди Директора училища Подільської губернії, до якого увійшли матеріали польської школи, що існувала у вінницьких поєзуїтських Мурах з середини 1770-х рр., Подільської гімназії (1832-1846 рр.), Барської школи при уніатському монастирі (1820-і р.р.), Гайсинсько-Брацлавської повітової школи (1819-1821 р.р.).

Серед фондів особового походження дорадянського періоду виділяються фонди магнатів Потоцьких, Грохольських, Строганових, Щербатових. Вони містять переважно приватні листи, фотографії, частково – документи юридичного та господарського характеру.

В архіві на зберіганні відклалися метричні книги парафій різних конфесій: костельні (з 1773 р.), православні (з 1792 р.), іудейські (з 1834 р.), лютеранські (з 1909 р.).

Період УНР та Гетьманату представлений фондами Подільського губернського комісара Тимчасового уряду, Подільського губернського старости, Подільського губернського комісара, волосних земельних управ, Управи Подільської залізниці, установ та організацій, які розпочали свою діяльність ще за дореволюційних часів. У зазначених фондах міститься інформація про становлення органів місцевого представництва за Центральної Ради, Гетьманату та Директорії. Закони, циркуляри, матеріали про розгром селянами поміщицьких маєтків, про заворушення, пов'язані з розпуском Центральної Ради, резолюції селянських з'їздів, волосних і сільських сходів на підтримку Центральної Ради, доповідні записки судових слідчих про сутички селян з австрійськими військами в Брацлавському та Гайсинському повітах (1918 р.). Справа про погром єврейського кварталу у Тульчині військовими (січень 1918р.). У фонді Вінницької міської управи міститься інформація про перебування у Вінниці в лютому 1919 р. Директорії та уряду УНР, а в квітні-травні 1920 р. Головного отамана Армії УНР – С.В. Петлюри.

Період Другої світової війни представлено фондами німецьких і румунських окупаційних установ, органів місцевого самоврядування, освітніх, судових, господарських установ. З окупаційних установ найціннішими є фонди Вінницького окружного гебітскомісара, Могилів-Подільської, Ямпільської та Тульчинської повітових управ. Вони містять інформацію про діяльність загонів УПА, націоналістичного та комуністичного підпілля, про господарство та постачання армії, про розквартирування окупаційних військових частин, про табори військовополонених, гетто зі списками ув'язнених тощо. Із муніципальних установ виділяються фонди Вінницької обласної управи, Вінницької та Могилів-Подільської міських управ, Крижопільської, Томашпільської, Шпиківської районних управ. У зазначених фондах міститься багато інформації про діяльність культурних, освітніх та медичних установ, церкви. Достатньо широко представлені також фонди господарських установ: сільськогосподарських общин, цукрових та спиртових

заводів, електростанцій, цегельних заводів, кар'єрів, млинових управлінь тощо.

Упродовж 1993–1999 рр. в архів з обласного управління СБУ було передано слідчі справи на реабілітованих громадян – жертв політичних репресій, фільтраційні справи колишніх оstarбайтерів та військовополонених. Загальна кількість зазначених справ 78009. Слідчі справи охоплюють період з 1918 р. – до початку 1980-х. Вони відображають основні етапи більшовицького терору: 1918–21 – чекістський терор проти представників українських владних структур, війська, партії тощо; 1930-1933 рр. – винищення діячів української церкви, інтелігенції, заможнішого селянства; 1937–1938 рр. – «великий терор»; 1944 – початок 1950-х рр. – винищення оунівців та колишніх працівників окупаційних установ.

Документи фондів партійних та комсомольських органів охоплюють період з 1919 р., частково з 1917 р. по 1990 р. Особливе зацікавлення представляють фонди губерньської, окружних, повітових та районних ланок КП(б)У, де відклалися протоколи засідань бюро, пленумів, конференцій; інформації відділів ДПУ і міліції; політичні та економічні огляди Поділля, які характеризують період встановлення радянської влади та так звану радянську модернізацію.

Серед фондів архіву чільне місце посідають фонди особового походження та колекції документів. Особливий інтерес становить фонд Г.М. Давидовського (1866–1952) – заслуженого артиста УРСР, композитора, в якому зберігаються рукописи його творів. Цікавий краєзнавчий матеріал з історії міста Вінниці та народонаселення поч. ХХ ст. представлений у фонді краєзнавця, колишнього директора краєзнавчого музею Г.Г. Брилінга (1897-1980). Величезним пластом етнографічних зібрань відзначаються фонди Н.А. Присяжнюк та М.О. Руденко.

У документах архіву представлено широкий картографічний матеріал, починаючи з другої половини ХVІІІ ст. Головним чином це плани панських маєтків, міст, сіл, графічні зображення меж між землями маєтків різних власників тощо.

Значний масив інформації становлять фотодокументи, які відображають окремі події громадсько-політичного життя, розвитку народного господарства, освіти, охорони здоров'я, побуту населення. Окрему колекцію складають фотографії населених пунктів з кінця ХІХ – до кінця ХХ ст., що дає змогу прослідкувати на території Вінниччини еволюцію містобудування.

Фонодокументи представлені циклами радіопередач «Люби і знай свій рідний край» та «Краєзнавчі читання», що висвітлюють окремі питання з історії краю. Чільне місце серед фонодокументів займають радіопередачі-зустрічі з видатними людьми, розповіді про талановитих особистостей, концерти сімейних ансамблів та професійних колективів.

Кінодокументи представлені фільмами «Визволення Вінниці від німецько-фашистських загарбників»; про видатних людей області: народного умільця з м. Жмеринки М.Г. Маслюка, заслуженого лікаря України

С.П. Белканії; про свята, що проводились на Вінниччині; про Могилів-Подільський машинобудівний завод, про Микулинецький заповідник та санаторій «Поділля» у м. Хмільник та ін.

Сучасна структура архіву:

- Відділ зберігання, обліку та довідкового апарату;
- Відділ організації та координації архівної справи;
- Відділ формування НАФ та діловодства;
- Відділ інформації та використання документів;
- Лабораторія мікрофільмування та реставрації;
- Відділ фінансового та матеріального забезпечення.

Станом на 01.01.2016 р. в архіві зберігається 5640 фондів загальним обсягом 1494193 одиниць зберігання, 22 кінодокументи, 36606 фотодокументів.

Електронний архів

- Путівник фондами Державного архіву Вінницької області [pdf];
- Каталог метричних книг [pdf];
- Анотований реєстр описів фондів дорадянського періоду [pdf];
- Анотований реєстр описів фондів періоду німецько-румунської окупації Вінницької області [pdf];
- Список репресованих громадян, архівно-слідчі справи яких зберігаються в Державному архіві Вінницької області [pdf];

Описи:

- Д - Фонди періоду до 1917–1920 рр. (дореволюційні)
- П - Фонди партійного походження (1920–1991 роки)
- Р - Фонди періоду після 1917–1920 років

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Архів – збережена пам'ять народу / Укладач Т.А. Клименко. – Черкаси : «Вертикаль», видавець Кандич С.Г., 2009. – 80 с.
2. Архіви окупації, 1941-1944 / Держкомархів України; упор. Н. Маковська. – Київ, 2006. – 877 с.
3. Архівознавство : Підручник / За ред. Я.С. Калакури та І.Б. Матяш. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ, 2002. – 356 с.
4. Архівістика : Термінологічний словник / Авт.-упоряд. К.Є. Новохатський, К.Т. Селіверстова, Н.І. Гончарова та ін. – Київ, 1998. – 106 с.
5. Архівні установи України : Довідник / Автори-укладачі О.І. Алтухова, С.І. Андросов, Л.С. Анохіна та ін.; ред. кол. О.С. Онищенко, Р.Я. Пиріг, Л.А. Дубровіна та ін.; упоряд. Г.В. Боряк, С.Г. Даневич, Л.А. Дубровіна та ін.; Державний комітет архівів України, Міністерство культури і

- мистецтв України; Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського НАН України. – Київ, 2000. – 610 с.
6. Архівознавство : Підручник / За ред. Я.С. Калакури та І.Б. Матяш. – Київ, 2002. – 356 с.
 7. Архівні установи України : довідник. Т. 2 / Держкомархів України, УНДІАСД. – Київ, 2010. – 604 с.
 8. Бездрабко В. Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства – провідна наукова установа документознавчої галузі / В. Бездрабко // Архіви України. – 2009. – № 3–4 (264). – С. 6–96.
 9. Богданишин О.М. Джерелознавство історії України : навчально-методичний посібник. – 3-є вид. доп. та переробл. / О. Богданишин. – Харків : Сага, 2010. – 214 с.
 10. Борщ І. Співпраця Вадима Модзалевського та Володимира Міяковського в галузі архівного будівництва доби Української революції (1918–1920) / І. Борщ // Архіви України. – 2008. – № 1-25 (260). – С. 107–125.
 11. Боряк Г. Десять років інформатизації архівної справи в Україні: проблеми, здобутки, перспективи / Г. Боряк // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. – Київ, 2002. – Вип. 5. – С. 9–18.
 12. Боряк Г. Електронні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації електронних ресурсів / Г. Боряк // Архіви України. – 2002. – № 4-6. – С. 141–169.
 13. Боряк Г. Крадіжки в архівах і національна архівна спадщина : сучасні загрози та світовий досвід запобігання втратам / Г. Боряк // Архіви України. – 2007. – № 1-3. – С. 247–363.
 14. Боряк Г. Проблеми подальшого реформування документно-інформаційної сфери / Г. Боряк // Архіви України. – 2005. – № 1-3. – С. 9–31.
 15. Боряк Г. Сукупна архівна спадщина України: до проблеми змісту понять Державного та Національного архівного фонду / Г. Боряк // Архіви України. – 1995. – № 4-6. – С. 42–61.
 16. Державний архів Вінницької області : Путівник. / [уклад. : О. Петренко ДЗ6 (відп. упор.), В. Верховлюк, Ф. Винокурова та ін. ; наук. ред. Ю. Легун]. – Вінниця : Т. П. Барановська, 2015. – 754 с.
 17. Драгомірова Л. Українські дескриптивні стандарти : стратегія і тактика впровадження / Л. Драгомірова // Студії з архівної справи та документознавства. – Київ, 2005. – Т. 13. – С. 14–87.
 18. Дубровіна Л.А. Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні / Л.А. Дубровіна // Студії з архівної справи та документознавства. – Київ, 1998. – Т. 3. – С. 6–17.
 19. Жукова И.П. Экспертиза ценности документов современных учреждений, организаций, предприятий // Отечественные архивы. 1994. – № 5. – С. 10–13.

20. Жукова М.П. Экспертиза ценности документов и комплектование архивов (вчера, сегодня, завтра) /И.П. Жукова // Отечественные архивы. – 2004. – № 4. – С. 37–44.
21. Журба О.І. Становлення української археографії : люди, ідеї, інституції /О.І. Журба. – Дніпропетровськ, 2003. – 316 с.
22. Загальний міжнародний стандарт архівного описування ISAD(G) / Держкомархів України, УНДІАСД. – 2-е вид. – Київ, 2001. – 48 с.
23. Закон України «Про внесення змін до закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» // Архіви України. – 2002. – № 1-3. – С. 3–23.
24. Калакура Я.С. Историко-архивознавча школа Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Я.С. Калакура // Архивознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. – Київ, 2000. – Вип. 2. – С. 8–19.
25. Калакура Я. Историчне архівознавство в Україні / Я. Калакура // Архивознавство. Археографія. Джерелознавство : Міжвід. зб. наук. праць. – Київ, 2001. – Вип. 3. – С. 8–17.
26. Калакура Я.С. Историчне джерелознавство : Підручник / Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська, С.Ф. Павленко та ін. – Київ: Либідь, 2002. – 488 с.
27. Калакура Я., Матяш І. Архивознавство / Я. Калакура, І. Матяш. – Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 2002. – 356 с.
28. Кентій А.В. Обліково-довідковий апарат держархівів, його стан, перспективи розвитку і вдосконалення / А.В. Кентій // Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні : Доп. і повід, наук. конф. (15-16 березня 1995 р.). – Київ, 1996. – С. 2–32.
29. Кулешов С.Г. Загальне документознавство : навч. посібник / С.Г. Кулешов // Укрдержархів; УНДІАСД. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. – 123 с.
30. Кулешов С.Г., Бойко В. Ф. Періодизація уніфікації офіційних документів в Україні / С.Г. Кулешов // Архіви України. – № 1(295) – Київ, 2015. – С. 111 – 128.
31. Кушнарєнко Н.Н. Документоведение : Учебник. – 4-е изд. / Н.Н. Кушнарєнко. – Київ, 2003. – 466 с.
32. Мицик Ю.А. З джерел до історії Визвольної війни українського народу середини XVII ст. / Ю.А. Мицик. – Дніпропетровськ, 1994. – 263 с.
33. Національний архівний фонд України: засоби інтелектуального доступу до документів / У поряд. : Н.М. Христова, В.В. Бездрабко. – Київ, 2002. – 168 с.
34. Нариси історії архівної справи в Україні : Навч. посібник / За ред. І.Б. Матяш та К.І. Климової. – Київ, 2002. – 612 с.
35. Основні положення організації науково-дослідної та методичної роботи в державних архівних установах України / Уклад. І.Б. Матяш, В.М. Гика, С.Г. Кулешов та ін. – Київ, 2001. – 52 с.

36. Основні правила роботи державних архівів України. – Київ, 2004. – 334 с.
37. Палієнко М. Г. Архівна спадщина української еміграції : основні етапи формування / М. Г. Палієнко // Архіви України. – 2011. – № 6(276).
38. Папакін Г. Архіви України в міжнародних та міжрегіональних програмах збереження культурної спадщини: досвід та перспективи / Г. Папакін // Архіви України. – 2008. – № 1-25 (260). – С. 150–158.
39. Папакін Г. В. Загальний міжнародний стандарт архівного описування ISAD(G) та перспективи його впровадження в Україні / Г. Папакін // Архіви України. – 2001. – № 4-5. – С. –24.
40. Планово-звітна документація державних архівних установ України: 36. форм. – Київ, 2000.
41. Положення про державну реєстрацію документів Національного архівного фонду України : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 1995 р., № 853 // Архіви України. – 1995. – № 4-6. – С. 16–19.
42. Положення про принципи і критерії визначення цінності документів, порядок створення та діяльності експертних комісій з питань віднесення документів до Національного архівного фонду України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 1995 р., № 853 // Архіви України. – 1995. – №4-6. – С. 11–16.
43. Правила роботи архівних підрозділів органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій / Держкомархів України. – Київ, 2001.
44. Сельченкова С. В. , Селіверстова К. Т. Експертиза цінності управлінських документів : історія, теорія, методика. Науково-методичний посібник / С.В. Сельченкова // Укрдержархів, УНДІАСД. – Київ ; Рівне, 2011. – 170 с.
45. Сельченкова С.В. Діловодство: Практичний посібник / С.В. Сельченкова. – Київ: Видавництво «Інкунабула», 2009. – 480 с.
46. Трач Ю.В. Архівознавство : Навч. посібник для дистанційного навчання / Ю.В. Трач. – Київ, 2005. – 362 с.
47. Українська архівна енциклопедія. А-Г. Робочий зошит / Держкомархів України, УНДІАСД. – Київ, 2006. – 224 с.
48. Українська архівна енциклопедія. Д-М. Робочий зошит / Держкомархів України, УНДІАСД. – Київ, 2006. – 348 с.
49. Українська архівна енциклопедія: Н-Я. Робочий зошит. / Держкомархів України, УНДІАСД. – Київ, 2007. – 256 с.
50. Українські архівісти (XIX-XX ст.) : Біобібліогр. довідник / Держкомархів України, УНДІАСД. – Київ, 2007. – 752 с.
51. Уривалкін О. Історичне краєзнавство / О. Уривалкін. – Ніжин, 2002. – 157 с.
52. Хрестоматія з архівознавства : Навч. посібник / Упоряд. : Г.В. Боряк, І.Б. Матяш, Р.Я. Пиріг. – Київ, 2003. – 408 с.

53. Христова Н. Перспективи розвитку системи каталогів до архівних документів у державних архівах України / Н. Христова // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство : Міжвід. зб. наук, праць. – Київ, 1999. – Вип. 1. – С. 72–77.
54. Христова Н. Схема класифікації документної інформації в систематичних каталогах державних архівів України / Н. Христова // Студії з архівної справи та документознавства. – 2004. – Т. 11. – С. 77–108.
55. Шурубур А. Забезпечення збереженості документальних фондів у сучасних умовах / А. Шурубур // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – 2001. – Вип. 7. – С. 50–62.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. Архівні установи України : довідник. Т. 2 / Держкомархів України, УНДІАСД. – Київ, 2010. [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://undiasd.archives.gov.ua/doc/Arkhivni_ustanovy_Ukrainy.pdf
2. Державна архівна служба, нормативна база [Електронний ресурс] // Режим доступу : [http:// archives.gov.ua/page](http://archives.gov.ua/page) – 3
3. Кулик І. Відкриті архіви : поради для архівістів / І.Кулик [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.istpravda.com.ua/articles/2015/12/24/148832/>
4. Мельник І. Чому інформація про працівників КГБ є відкритою [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://4vlada.com/blogs/1182/49633>
5. Рябенко С. Архіви відкриті для всіх / С.Рябенко [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://tsn.ua/blogi/themes/politics/arhivi-vidkriti-dlya-vsih-560528.html>
6. Рябенко С. Відкриті архіви: як захистити приватність / С.Рябенко [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/a/27445734.html>
7. Українські архівісти (XIX-XX ст.) : Біобібліогр. довідник [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.archives.gov.ua/Publicat/Ukr_arkhivist.rar

НАУКОВО-ДОСЛІДНА ПРАКТИКА

Зміст науково-дослідної практики

Дослідження з усної історії набули популярності і визнання серед українських істориків. Про це свідчать цікаві розробки здобутки вітчизняних науковців у фіксації та документуванні різноманітних усно-історичних свідчень, оповідей чи автобіографічних розповідей, їх інтерпретації й аналізі, атрибуції та публікації. Застосування методу усної історії у дослідженні замовчуваних та спірних питань, пов'язаних передусім із травматичними подіями національної історії, дозволило скоригувати традиційні погляди на певні конкретно-історичні проблеми, доповнити вже відому інформацію про перебіг масових процесів, заповнити «білі плями», особливо про недавнє радянське минуле. Нині, в умовах радикальних змін громадянського життя, стає незамінним у збереженні свідчень про реалії історичного буття суспільства.

До науково-теоретичної складової практики входять завдання:

- ознайомлення з основними здобутками в галузі усно-історичних досліджень в європейських країнах, в США та Україні, з організацією науково-дослідної роботи в Україні на сучасному етапі;
- забезпечення розуміння сутності організації підготовки і реалізації польового дослідження усно-історичного характеру;
- ознайомлення з нормативними засадами усно історичних досліджень, розробленими Українською асоціацією усної історії (УАУІ);
- формування базових категорій і понять теоретичних основ практики.

Під час науково-дослідної практики, що проходить у польових умовах, студенти мають дослідити соціокультурно-антропологічні особливості щодо досліджуваної проблематики.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ПРАКТИКИ

Метою літньої науково-дослідної практики є актуалізувати базові знання по історії, методології, історіографії, теорії усної історії, сприяти опановуванню і засвоєнню студентами методики та техніки польової роботи з метою аналізу минулого з позицій пересічної людини з орієнтацією на використання цих знань в майбутній педагогічній та науково-пошуковій діяльності.

Завдання:

- зорієнтувати студентів на пізнання історичної спадщини українського суспільства, історичної та культурної пам'яті людей різних вікових груп з позицій соціокультурної антропології;
- спеціальну увагу присвятити вивченню повсякденного життя людей в умовах радянської системи, з'ясувавши на історико-антропологічному рівні наявність історико-культурних травм, завданих радянським тоталітарним режимом, простежити їх наслідки і прояви в

побутовій свідомості і повсякденних практиках у пострадянському українському суспільстві;

- простежити збереження традицій в українському селі і місті та впровадження нових культурних норм у життя людей під впливом процесів модернізації, глобалізації та гібридної війни;

- сформувати вміння та навички застосовувати методику усно-історичного та етнографічного польового дослідження;

- зібрати усно-історичні свідчення, фольклорно-етнографічний та візуальний (фотографії, речі, ілюстрації тощо) матеріал, задокументувати його, передати до фондів навчально-наукової лабораторії з історії Східного Поділля і підготувати до введення у науковий обіг.

У результаті проходження науково-дослідної практики студент має набути такі компетентності:

- здатність використовувати методику й техніку польової роботи (польовий метод, картографування, ментальне картографування, спостереження, анкетування, контент-аналіз, візуальна антропологія тощо);

- здатність фахово використовувати понятійно-термінологічний апарат, доцільно його вживати під час здійснення польового дослідження та представлення по результатах проведеної роботи;

- спроможність сформулювати робочу гіпотезу науково-дослідного завдання, виробити його алгоритм, ключові завдання і верифікувати результат польових досліджень з науковим підходом до проблеми;

- здатність адаптувати загально теоретичний матеріал відповідно до обраної для дослідження теми;

- здатність проводити інтерв'ю (структуровані, напівструктуровані, вільні), працювати з тематичними запитальниками, розрізняти види опитування,

- здатність коректного спілкування з респондентами, вміння їх спонукати до правдивої розповіді про минуле, домовлятися з ними про умови співпраці і використання ними наданих відомостей;

- усвідомлена рефлексивна відповідальність у використанні й інтерпретації зібраних матеріалів;

- стала здатність транскрибувати, інтерпретувати та презентувати зібрані польові матеріали;

- здатність використовувати зібрані матеріали при виконанні курсових, дипломних робіт, підготовки наукової, науково-популярної, науково-методичної публікації й презентації;

- здатність використовувати знання, набуті під час науково-дослідної практики для публічних виступів, громадської, культурно-освітньої та виховної роботи

БАЗА ПРАКТИКИ

Базами науково-дослідної практики є м. Вінниця та населенні пункти Вінницької області.

ЕТАПИ ПРОВЕДЕННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ПРАКТИКИ

Проведення науково-дослідної практики складається з трьох етапів: підготовки, безпосереднього проведення і підсумків практики.

Підготовчий етап має включати

а) загальне ознайомлення студентів з проблемою / концепцією польового усно-історичного дослідження, його специфікою та особливостями досягнення поставлених завдань;

б) ознайомлення з запитальниками і програмними концептами дослідження;

в) попередньому визначенні респондентів для наступної роботи різними шляхами: приватним, інституційним та архівно-документальним;

г) консультування із керівництвом / представництвом населеного пункту, де здійснюватиметься дослідження, а також краєзнавцями, фольклористами, вчителями з метою визначення оптимальних шляхів реалізації дослідження та ідеальних реципієнтів.

Польове етнографічне дослідження доцільно розпочинати зі знайомства із картою населеного пункту, де зазначені основні топонімічні та громадські об'єкти, а також із переліком потенційних інформаторів.

Безпосередня робота здійснюється групою студентів під керівництвом викладача в польових умовах. Основні методи дослідження: інтерв'ю, анкетування, бесіда, а також спостереження, фотографування, відеозйомки, зарисовки, креслення тощо в разі необхідності.

Для проведення дослідження формулюється робоча гіпотеза, пропонується запитальник, вміщений у даній програмі. Пункти запитальника спрямовані на з'ясування поставленої проблеми на основі отриманих від кількох респондентів відповідей. Відповіді на запитання записуються на диктофон /на камеру, враження нотуються у польовому щоденнику. Матеріали польового щоденника доповнюються фотографіями, зарисовками, кресленнями, планами, схемами (по можливості чи необхідності / пропозиції реципієнта – артефактами, пов'язаними з життєвими історіями респондента). Кожен студент веде індивідуальне дослідження. Проміжкові обговорення здобутого польового матеріалу по можливості здійснювати в групі/малій групі щоденно (по закінченні дня) або через 2-3 дні.

Від реципієнтів студент має отримати дозвіл, офіційно підтверджений його власним підписом/ дозволом органу місцевого самоврядування,

В паспорті реципієнта фіксується його прізвище, ім'я, по-батькові, рік народження, місце проживання, адреса, контактний телефон. В паспорті прописуються умови зберігання і використання наданої інформації. В разі вимоги збереження анонімності реципієнта інтерв'юєр враховує її.

На *підсумковому етапі* польового дослідження кожний студент самостійно повинен підготувати польову та звітну документацію (висновки щодо зібраного матеріалу). Польова документація містить польовий щоденник та польовий матеріал у розшифрованому вигляді, а також додатки: аудіо-,

відеозаписи, фотографії, замальовки. Звітна документація містить короткий зміст про здійснену роботу та висновок щодо робочої гіпотези.

Обговорення звітної документації відбувається у вигляді підсумкової практичної конференції / круглого столу.

Приблизний розрахунок часу для виконання завдань практики

№ п/п	Зміст роботи	Кількість відвед.год.
1.	Настановча конференція. Інструктаж з техніки безпеки.	2
2.	Лабораторні заняття з методики польового дослідження	4
3.	Польова експедиція	12
4.	Обробка зібраного матеріалу (розшифровка інтерв'ю)	8
5.	Обробка зібраного матеріалу (формулювання висновків, оформлення документації)	2
6.	Підсумкова конференція: захист звітної документації	2
		30 год.

КЕРІВНИЦТВО ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОBOB'ЯЗКИ УЧАСНИКІВ ПРАКТИКИ

Функціональні обов'язки керівника практики

Обов'язки викладача, що керує науково-дослідною практикою:

- участь у настановчій і підсумковій конференціях з питань літньої науково-дослідної практики;
- ознайомити з специфікою (конкретної) тематики науково-дослідної практики;
- надавати консультацію студентам у методиці проведення польової роботи;
- перевіряти польову документацію студентів (в кінці робочого дня обговорити теми, над якими працюють студенти, з'ясувати, скільки опитано реципієнтів, які були труднощі під час роботи).

Функціональні обов'язки практиканта

Студенти I курсу при проходженні науково-дослідної практики зобов'язані:

- до початку практики на настановних зборах, а далі в індивідуальному порядку одержати від керівника практики консультації щодо проходження практики;
- систематично працювати над виконанням завдань за програмою практики;
- у повному обсязі виконувати всі завдання, передбачені програмою практики, зазначені у індивідуальному графіку проходження практики, та вказівками безпосереднього керівника;
- нести відповідальність за виконану роботу;
- постійно підтримувати контакти з кафедрою та у призначений керівником практики від кафедри термін з'явитися на проміжний контроль;
- висвітлювати результати виконаної роботи та оформити їх у звіті про проходження практики;

- своєчасно подати на кафедру звітні документи та у витися на наукову студенську конференцію.

ПІДСУМКИ ПРАКТИКИ

По закінченню польового дослідження кожний студент самостійно повинен підготувати польову та звітну документацію (висновки щодо зібраного матеріалу).

Польова документація містить а) польовий щоденник та б) польовий матеріал у розшифрованому вигляді, а також додатки: аудіо-, відеозаписи, фотографії, замальовки. Звітна документація містить короткий зміст про здійснену роботу та висновок щодо робочої гіпотези.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ПРАКТИКИ

Розподіл балів, які отримують студенти за виконані завдання науково-дослідної практики:

№з/п	Завдання, передбачене програмою практики	Кількість балів
1.	Польова робота (з інформаторами)	36
2.	Розшифровка інтерв'ю	24
3.	Оформлення польового зошита та додатків	10
4.	Звіт з практики	10
5.	Захист результатів практики	10
	С у м а	90
	С у м а як складника загальної виробничої практики	30

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Астафьева Е. Н., Кошелева О. Е., Мещеркина Е. Ю., Нуркова В. В. Биографическое интервью. М.: Изд-во УРАО, 2001. 88 с.
2. Безрогов В. Г., Кошелева О. Е., Мещеркина Е. Ю., Нуркова В. В. Педагогическая антропология: феномен детства в воспоминаниях : учебно-метод. пособие / под общ. ред. Б. М. Бим-Бада. М.: Изд-во УРАО, 2001.
3. Белановский С. А. Глубокое интервью : учебн. пособие. М.: Николо-Медиа, 2001. 320 с.
4. Глушко М. Методика польового етнографічного дослідження. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. 286 с.
5. Грінченко Г. Усна історія: Методичні рекомендації з організації дослідження: для студентів і аспірантів. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 28 с.
6. Луканюк Б. Пам'ятка студента-практиканта і збирача-початківця: Методичні рекомендації для студентів. Рівне: РДГУ, 2001. 24 с.
7. Нагайко Т. Ю., Іваненко А. О. Методичні рекомендації з організації та проведення наукових досліджень з питань вивчення історичного минулого

сільських населених пунктів засобами усної історії (для студентів історичних факультетів). Переяслав-Хмельницький, 2005. 43 с.

8. Нолл В. Трансформація громадянського суспільства. Усна історія української селянської культури 1920–30 років. К.: Центр досліджень усної історії та культури РОДОВІД, 1999. 559 с.

9. Програма, запитальники та методичні поради дослідникам народної культури України / упорядн. Л.Орел, К.Міщенко. К. : ІСДО, 1995. 232 с.

10. Скокова Л. Біографічні дослідження в соціології: традиція і сучасний досвід. К.: ІС НАНУ, 2004. 204 с.

11. Сурева Н. Правила видання джерел з усної історії (проект). Запоріжжя, 2005. 24 с.

12. Томпсон П. Голос прошлого. Устная история / пер. с англ. М.: Изд-во «Весь Мир», 2003. 368 с.

Додаткова

1. Актуальні питання методики фіксації та транскрипції творів народної музики : зб. наук. праць / ред. і упорядн. Б.Луканюк. К., 1989. 101 с.

2. Боряк О. Матеріали з історії народознавства в Україні: Каталог етнографічних програм (друга половина XVIII-XX ст.). К., 1994. 124 с.

3. Гнатюк В. Українська народна словесність (в справі записів українського етнографічного матеріалу) // Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. К., 1966. С. 37-77.

4. Колесса Ф. Кілька слів про збирання і гармонізування українських народних пісень // Колесса Ф. Музикознавчі праці. – Київ, 1970. С. 444-455.

5. Мишанич М. Гаївки: Сюжетно-тематичний польовий питальник. Львів, 1996. 16 с.

6. Мишанич М. Архівне опрацювання народновокальних творів: Методичні рекомендації з музично-етнографічної транскрипції. Львів, 1995. 20 с.

7. Музично-етнографічна практика: Методичні рекомендації для теоретико-композиторського факультету / укл. Б.Луканюк. К.: МКНЗМК, 1993. 31 с.

8. Усна жіноча історія. Повернення: Історіографія сільських жінок в контексті суспільно-історичних факторів радянського і перехідного періодів. К.: ЖЦ «Спадщина», 2003. 292 с.

9. Ярская-Смирнова Е. Р., Романов П.В. Социальная антропология : учебное пособие для вузов. Ростов н/Д : «Феникс», 2004. 416 с.

Інтернет-ресурси:

1. <http://europsyhistory.wordpress.com/2011/09/06> - Методичні рекомендації для збору матеріалів -усної історії у свідків та учасників Другої світової війни методичні-рекомендації-для-збору-мат/

2. http://www.lvivcenter.org/uk/researchprojects/project/?ci_projectid=10 - Усна історія Львова

3. <http://oralhistory.org.ua/> - Розпад Радянського Союзу. Усна історія незалежної України

4. http://keui.files.wordpress.com/2010/12/28_hanenko_friзен.pdf - Усна історія деколективізації в Україні 1990-х рр.: селянський досвід
5. <http://oralhistory.com.ua/> - Українська асоціація усної історії
6. <http://www.urokiistorii.ru/2009/06/tsentr-ustnoi-istorii-i-biografii> - Центр усной истории и биографии («Мемориал»)

Шкала оцінювання:100-бальна ВНЗ, національна, ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою (диференційований залік)
90-100	A	Відмінно
80-89	B	Дуже добре
75-79	C	Добре
60-74	D	Задовільно
50-59	E	Достатньо
35-49	FX	Незадовільно
1-34	F	Неприйнятно

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ІНТЕРВ'Ю (за Г.Грінченко)

Тип інтерв'ю чи їх комбінація залежать 1) від мети й завдань дослідження; 2) від проблем, що мають бути вирішеними шляхом залучення усно-історичних джерел.

У залежності від кількості осіб, що інтерв'юються одночасно, вирізняють *одноосібне* й *групове* інтерв'ю. Останнє, в свою чергу, може бути дискусією фокус-групи (focus group discussions) й інтерв'ю спільноти (community interview). За тематичною спрямованістю й інформаційним потенціалом інтерв'ю поділяються на *біографічні* (individual life story), *проблемні* (single-issue interview), *генеалогічні* (family-tree interview), *щоденникові* (diary interviewing).

Найбільш поширеними й інформаційно насиченими прийнято вважати:

1) біографічне інтерв'ю, яке ще називають «історії життя» чи «розповіді про життя». Таке орієнтоване на вивчення суб'єктивного, особистісного сприйняття минулого в межах цілісного біографічного досвіду;

2) проблемне (тематичне, сфокусоване) інтерв'ю, спрямоване на вивчення «переживання» людиною якоїсь історичної події, ситуації чи явища. Варіантом біографічного інтерв'ю є лейтмотивне інтерв'ю, за допомогою якого в усно-історичному дослідженні вивчається вплив досвіду, набутого під час участі в тій чи іншій події, на подальшу біографію опитуваного.

Залежно від наявності стандартного для всіх інформантів питальника, що містить конкретні (не наративні) запитання, і біографічні, і проблемні інтерв'ю бувають:

- 1) структурованими – спрямовані лише на відповіді питальника;
- 2) напівструктурованими – містять відкриту фазу вільного оповідання;

3) неструктурованими (нарративними) – охоплює все інтерв'ю в цілому, додаткові запитання дослідника є нарративними, а не конкретними, й «прив'язаними» до розповіді респондента.

Генеалогічні інтерв'ю частіше за все використовуються в дослідженнях, присвячених історії родини чи вивченню певних довгострокових тенденцій, механізмів і каналів трансляції історичної пам'яті тощо. Зазвичай, такому типу інтерв'ю передують біографічна розповідь оповідача, під час якої виникає необхідність поширити її змістовний потенціал за рахунок переказу інформантом біографій членів своєї родини.

Щоденникові інтерв'ю використовуються переважно в дослідженнях певних соціальних тенденцій і передбачають ведення групою інформантів регулярних письмових чи усних (на диктофон) записів протягом деякого часу (тижня, місяця, року тощо) з метою фіксації певних питань чи опису окремих повсякденних практик. Ці записи можуть робитися як кожен день, так і раз на тиждень чи місяць; після завершення дослідження вони передаються досліднику для узагальнення й аналізу. В історичних дослідженнях дискусії в фокус-групах чи більш численних спільнотах мають свою специфіку. Частіше за все вони використовуються перед проведенням біографічних інтерв'ю, включаючи генеалогічні, та проблемних інтерв'ю з метою попереднього знайомства як з потенційними респондентами, так і з можливим колом питань, які виникнуть під час подальших «один-на-один» інтерв'ю. Думки, переживання, оцінки зібраних у групі людей, а також оперування ними незвичною для дослідника термінологією або часто повторюваний опис схожих ситуацій чи подій допоможуть дослідникові внести певні корективи до схеми проведення подальших інтерв'ю. У свою чергу, цілеспрямоване інтерв'ювання групи респондентів може стати засобом вивчення проблем історичної пам'яті, наприклад – дискурсивних стратегій окремих колективів і спільнот, і в цьому зв'язку – процесу конструювання за їх допомогою індивідуального спогаду таким чином, що він згодом стає колективним.

Головною різницею між інтерв'юванням фокус-групи й спільноти (де кількість осіб може сягати 30) прийнято вважати направленість акценту взаємодії: у разі фокус-групової дискусії він робиться на спілкуванні членів групи проміж собою, дослідник у цьому випадку не є інтерв'юером, він виконує функції «модератора», чия головна задача полягає в провокаційному підштовхуванні обміну думками завдяки дотриманню позиції «наївного слухача», що має наслідком створення особливої довірливої й дружньої атмосфери. У разі інтерв'ю в великій спільноті акцент взаємодії переноситься на спілкування інтерв'юера й колективу в цілому, дослідник (а краще – два) ставить прямі запитання й стежить за тим, щоб право на відповідь отримав кожен із присутніх. Перевагами цих двох видів групового інтерв'ювання, крім зазначених вище можливостей збору попередньої інформації й дослідження питань, пов'язаних зі способами й схемами конструювання й відтворення колективних спогадів, є також можливість «повернути» ці спогади назад –

певний усталений колектив (наприклад – члени громадського об'єднання) може вислухати й оцінити висновки дослідника.

Після вирішення питання, яким має бути інтерв'ю та кого саме інтерв'юватиме дослідник, бажано продумати послідовну схему проведення бесіди. Частіше за все в усно-історичних дослідженнях використовується відкрите (нарративне, неструктуроване) чи напіввідкрите (напівструктуроване) біографічне чи проблемне інтерв'ю. Схема їх проведення є певною мірою схожою, й першим кроком, який слід передбачити під час її складання, стане встановлення контакту з респондентами. Першу зустріч бажано присвятити розповіді про тематику й основні питання дослідження, ознайомленню з необхідними для підписання документами (про них див. розділ «Супровідна документація»), обов'язковому інформуванню респондента про те, де саме, чи за допомогою кого були знайдені його телефон чи адреса, поясненню того, що на практиці інтерв'ю триває достатньо довго (3–4 години), крім того, необхідно узгодити час і місце проведення інтерв'ю, які мають бути зручними в першу чергу для інформанта, тим самим надаючи йому час для підготовки. Такий перший контакт можна встановлювати як під час особистої зустрічі (у разі попереднього «пілотного» спілкування в групі — у ході самої бесіди), так і по телефону. У разі встановлення першого контакту за допомогою пошти, варто додати до письмового роз'яснення конверт із маркою й зворотною адресою. Інформувати респондента про цілі й завдання проекту на початку самого інтерв'ю (якщо першої зустрічі для попереднього знайомства не було) не є бажаним – за практикою проведених досліджень такий вступ «заморожує», сковує людину, створює більш офіційну, ніж дружню й відкриту для довірливої розмови атмосферу. У такому випадку рекомендується залишити чистими декілька метрів (чи секунд) плівки й дописати інформацію про проект пізніше.

Але це не стосується повідомлення про дату й час проведення інтерв'ю, а також про імена й прізвища дослідника й інформанта – їх можна записати як на початку, так і наприкінці бесіди, після слів подяки.

Наступний крок у плануванні як біографічного, так і проблемного інтерв'ю слід присвятити формулюванню першого запитання. Очевидно, що в проблемних інтерв'ю перше запитання повинно будуватися навколо теми дослідження, але в термінах не суто наукових, а більш простих й зрозумілих респонденту. Взагалі, протягом всього інтерв'ю досліднику слід утримуватися від позиції «всезнаючого слухача», експерта, арбітра, чи, того гірше, пропагандиста й провідника якихось ідей – політичних, національних, релігійних тощо – навпаки, треба намагатися якомога більше мінімізувати власну «присутність» і вплив на інформанта. Зрозуміло, що абсолютне «виключення» інтерв'юера з ситуації інтерв'ю неможливе, але слід робити все задля запобігання свідомої провокації чи акцентуації розмови. У разі біографічного інтерв'ю бажано не підказувати респондентові ніякої «об'єктивної» початкової точки оповідання, як то: «розкажіть, будь ласка, свою біографію з моменту народження», «...з того моменту, як себе

пам'ятаєте» і т. ін. Навіть слово «біографія» бажано замінити на «історію Вашого життя», й наголосити на її унікальності й важливості для слухача.

У разі неструктурованого відкритого наративного інтерв'ю заздалегідь сформульовані питання відсутні. Якщо заплановані до проведення інтерв'ю є напівструктурованими, то після формулювання першого запитання слід перейти до складання питальника – детально-тематичного у разі проблемного й тематично-хронологічного у разі біографічного інтерв'ю.

Загальні рекомендації щодо складання питальника такі. У разі біографічного інтерв'ю всі заплановані питання бажано звести до певних тематичних блоків, які потім розташувати за хронологічним принципом.

Запитання, що повинне «ввести» респондента до певної теми, бажано робити відкритим, тобто таким, можливі варіанти відповіді на який не містяться в самому його формулюванні («Розкажіть, будь ласка, про Ваше навчання в школі...»). Наступні питання в межах кожного тематичного блоку можуть бути спрямованими як на отримання конкретної відповіді («У якому році Ви закінчили школу»), так і на стимулювання подальших асоціацій чи згадок про певну ситуацію, подію, відрізок життя («Розкажіть, будь ласка, про Ваших шкільних друзів та вчителів»). У разі проблемного інтерв'ю структура питальника обумовлена межами бажаного «заглиблення» в тему, тобто ступенем її деталізації, а також наявністю суміжних чи паралельних сюжетів вивчення. У цьому випадку дотримання хронологічної послідовності підтем не є обов'язковим. Очевидно, що всі питання навіть імпліцитно не повинні вміщувати декларацій певних ідей, настанов чи уподобань дослідника.

Відкрите наративне біографічне інтерв'ю включає в себе дві фази: 1) основну біографічну оповідь інформанта та 2) наративні запитання, орієнтовані на уточнення, прояснення й деталізацію обставин, ситуацій, діючих осіб та їх характеристик, що пролунали під час основної фази інтерв'ю. Перша частина відкритого інтерв'ю передбачає бездіалогову комунікацію, тобто є розповіддю виключно інформанта, яку не можна переривати ніякими, навіть стимулюючими запитаннями. Зусилля дослідника по підтримці й розвитку нарації респондента на даному етапі повинні обмежуватися в першу чергу мімікою, жестами й невербальними знаками, а також заохочувальними, але нейтральними словами чи дуже коротенькими реченнями: «розумію», «так-так, звичайно», «дійсно», «насправді» (але не «який жах!», «як це могло трапитися!», «що Ви говорите!» й т. ін.).

Стримана прихильність до оповідача й сприйнятливий невтручання в його розповідь повинні стати головними принципами роботи дослідника на цьому етапі інтерв'ю. Під час відкритої фази бажано робити записи в блокноті, чи якимось іншим чином фіксувати ті моменти в оповіданні інформанта, які по завершенні цієї фази стануть основою наративних запитань інтерв'юера. Ці записи також будуть дуже корисними під час написання протоколу інтерв'ю (див. наступний розділ).

В усно-історичних, так само, як і в інших соціо-гуманітарних дослідженнях, спрямованих на отримання «усних» джерел, наративними

прийнято вважати такі запитання дослідника, які «прив'язані» до нарації оповідача й є відкритими. Ці питання слід ставити тільки після того, як респондент закінчив свою основну біографічну чи тематичну оповідь та позначив її завершення в кожному випадку іншими, але по суті своєї схожими словами («наразі це все», «от так було моє життя», чи навіть «ну, що ще Вам розповісти?»). Звичайно, навичка до фіксування тих моментів розповіді, що потребують подальшого уточнення, й підготовка на їх основі нарративних запитань паралельно з «інтенсивним слуханням» інформанта приходять із практикою. Але в будь-якому випадку бажано не робити великої, на кілька днів перерви між основною й «уточнюючою» фазами інтерв'ю, а одразу переходити до постановки нарративних запитань, які кожного разу бажано починати словами, що «повертають» оповідача назад у розказану їм історію: «Ви говорили про...», «Ви пригадували...», «Ви називали...» і т. п. Самі нарративні запитання можуть бути такими:

1) Питання-уточнення: «Ви говорили про те, що... будь ласка, поясніть, що Ви мали на увазі».

2) Питання-розширення, часове та ситуаційне: «Ви пригадували..., будь ласка, розкажіть, що цьому передувало», чи «Ви пригадували..., будь ласка, розкажіть, чим все закінчилося».

3) Питання-персоналізація: «Ви розповідали про..., пригадайте, будь ласка, хто ще...».

4) Питання-деталізація: «Ви називали..., будь ласка, розкажіть про це детальніше».

5) «Сценарне» питання: «Давайте ще раз повернемося до ситуації, коли... Розкажіть, будь ласка, що ще Ви пам'ятаєте? Що й хто Вас оточував? Що Ви бачили, що чули?»...

Типологія питань може бути й іншою. Так, наприклад, питання можуть підрозділятися на такі, що передбачають звернення до певного періоду в житті респондента, до теми, що лунала в розповіді, до ситуації, до аргументу чи декларації якої-небудь ідеї. Вирізняють також описові питання «широкого» й «малого» кола.

Якщо дослідник проводив відкрите біографічне чи проблемне інтерв'ю, то після нарративних питань і відповідей на них слід дуже коректно, обережно й ввічливо закінчити бесіду.

По-перше, треба обов'язково подякувати оповідачеві і, що є дуже важливим, надати йому можливість самому задати питання дослідникові.

По-друге, якщо на початку інтерв'ю не було вирішено питання авторських прав, слід ознайомити респондента з умовами зберігання й використання інтерв'ю та підписати необхідні документи (див. наступний розділ).

По-третє, навряд чи варто відмовлятися від запрошення «на чай» чи вечерю, особливо тоді, якщо ситуація підказує, що респондент заздалегідь готувався до такого закінчення зустрічі.

У разі напівструктурованого інтерв'ю дослідник сам має вирішити, чи одразу переходити до третьої фази запитань із складеного заздалегідь питальника, чи зробити паузу й домовитися про наступну зустріч з респондентом. Тут треба орієнтуватися на такі об'єктивні речі, як втома чи, навпаки, триваючий інтерес співрозмовника, його самопочуття й настрої.

При проведенні третьої фази інтерв'ю суворе дотримання послідовності складеного питальника не є обов'язковим, досліднику бажано йти за логікою й хронологією розповіді респондента. Очевидним є не наполягання на тих питаннях, відповіді на які є неприємними для інформанта, бо навряд чи варто експлуатувати важкий чи болісний спомин людини заради будь-якої наукової, навчально-педагогічної чи комемораційної мети.

ОБОВ'ЯЗКОВІ ДОКУМЕНТИ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ПРАКТИКИ

ПАСПОРТНИЙ ЛИСТ ДО ІНТЕРВ'Ю

Дата й місце проведення інтерв'ю	
Респондент:	
ПІБ (псевдонім)	
Дата й місце народження	
Адреса й телефон	
Доступ до інформації (відкритий, частковий, закритий, анонімний)	
Походження, склад родини, виховання, генеалогія	
Рівень і характер освіти	
Професія, перелік посад	
Інтерв'юер:	
ПІБ	
Адреса й телефон	
Інтерв'ю	
Загальна кількість годин запису	
Вид і марка диктофону	
Вид і марка плівки	
Основний зміст інтерв'ю (перелік тем і сюжетів із зазначенням хвилин запису чи метрів плівки)	
Місце проведення інтерв'ю, його опис, інтер'єр	
Ставлення респондента до питань, його готовність дати інтерв'ю	
Кількість зустрічей з респондентом	
Примітки й коментарі	

ДОГОВІР
НА ПРОВЕДЕННЯ ІНТЕРВ'Ю Й ЗБЕРІГАННЯ ЙОГО ФОНОЗАПИСУ

Навчально-наукова лабораторія з історії Східного Поділля
кафедри історії та культури України ВДПУ ім. М.Коцюбинського
м. Вінниця

«__» _____ 20__ р.

1. Висловлюючи щиру подяку, Навчально-наукова лабораторія з історії Східного Поділля кафедри історії та культури України ВДПУ ім.М.Коцюбинського прийняла від:

ПІБ: _____
Адреса: _____

Телефон: _____

Фонозапис інтерв'ю, записаного у рамках проекту «_____»

2. Я підтверджую, що передав(ла) фонозапис свого інтерв'ю Навчально-науковій лабораторії з історії Східного Поділля кафедри історії та культури України ВДПУ ім.М.Коцюбинського для збереження й використання в навчальних і академічних цілях. Я передаю Навчально-науковій лабораторії з історії Східного Поділля кафедри історії та культури України ВДПУ ім. М.Коцюбинського усі права на використання фонозапису мого інтерв'ю за винятком наступних обмежень по використанню (якщо вони є)

3. Мені відомо про те, що фонозапис мого інтерв'ю зберігатиметься в Навчально-науковій лабораторії з історії Східного Поділля кафедри історії та культури України ВДПУ ім. М.Коцюбинського для академічного використання іншими дослідниками.

4. Мені відомо про те, що при наявності питань стосовно дослідницького проекту «_____» я можу вступити в контакт із дослідником

Навчально-наукової лабораторії з історії Східного Поділля кафедри історії та культури України ВДПУ ім.М.Коцюбинського
за адресою:

Інтерв'юер (підпис)

Респондент (підпис)

УГОДА
НА ЗБЕРІГАННЯ Й ВИКОРИСТАННЯ
ТРАНСКРИБОВАНОЇ КОПІЇ ІНТЕРВ'Ю

1. Я, _____,
ознайомившись з транскрибованою копією свого інтерв'ю, не заперечую
проти використання в навчальних і академічних цілях як самого тексту, так і
інформації, яку він містить, за винятком наступних обмежень (якщо вони є):

2. Мені відомо про те, що транскрибована копія мого інтерв'ю
зберігатиметься в Навчально-науковій лабораторії з історії Східного Поділля
кафедри історії та культури України ВДПУ ім. М.Коцюбинського для
академічного використання іншими дослідниками.

Дата

Підпис

ПРИКЛАДИ ЗАПИТАЛЬНИКІВ ДЛЯ ІНТЕРВ'Ю

І. Донбас і Поділля очима людей

(анонімний запитальник для учасників АТО та волонтерів)

Вік, стать

Місце народження. Місце проживання на 2014/15 рр.

Освіта, професія

Топоніміка

- 1) Які донбаські населені пункти Ви спостерігали? Назвіть їх.
- 2) Назвіть назви вулиць (кутків, мікрорайонів), які Вам запам'яталися на Донбасі?
- 3) Чи використовуються народні назви для надання сучасних офіційних назв вулицям, провулкам, скверам, площам тощо? Імена яких радянських діячів та назв подій збереглися у топоніміці донбаських населених пунктів? Імена яких українських діячів та назв подій увічнено у назвах вулиць?
- 4) Чиї імена носять навчальні заклади (школи, виші), бібліотеки, сквери, стадіони, заводи/фабрики у донбаських населених пунктах? Наведіть приклади.
- 5) Які переважають назви магазинів, торгових центрів, фірм (європейські/американські (англо-, франко-, німецькомовні), українські, російські)?
- 6) Які пам'ятники Вам запам'яталися? Які свята, церемонії, ритуали проводять біля них?
- 7) Які українські особистості увічнено у пам'ятниках? Які радянські герої увічнено? Які місцеві герої?
- 8) На Ваш погляд, як поставилося місцеве населення до політики

декомунізації щодо зміни назв вулиць? А до «ленінопаду»?

9) На Ваш погляд, де меморіальні практики (пам'ятники, пам'ятні дошки, назви вулиць, магазинів) більше відійшли від радянських практик? На Поділлі чи Донбасі?

Духовне життя

10) Чи ходите Ви до храму? Чи була можливість відвідувати храм на Сході? Чи побачили Ви різницю у релігійних практиках Центральної та Східної України?

11) Які свята прийнято святкувати у Вашій **родині**:

- релігійні свята (Різдво, Водохреще, Стрітєння, Благовіщення, Великдень, Трійця, Маковій, Спас, Покрова та ін.)? Як вони святкуються?

- народні календарні свята (Купала, Катерини, Андрія, Василя, Маланки, Юрія та ін.)? Як вони святкуються?

- родинні свята та події (хрестини, весілля, поминки, День народження, проводи до армії, проводи на пенсію, ювілей весілля)? Як вони святкуються?

- світські свята (Новий рік, 23 лютого, 8 Березня, 1 Травня, День Незалежності, День міста, професійні свята)? Як вони святкуються? Яких ритуалів притримуються?

12) Які свята було прийнято святкувати у Вашому дитячому садочку, школі, виші? Які теми виховних заходів Ви пам'ятаєте?

13) Чи побачили Ви різницю між святами (релігійними, народними, родинними, світськими) та способами їх святкування на Донбасі та на Поділлі? В чому це проявилось?

14) Звідки Ви отримували основну інформацію про громадсько-політичні та культурні події в Україні, перебуваючи на Сході країни? А вдома? Телебачення, газети та журнали, Інтернет, особисте спілкування?

15) На які фільми у кінотеатр Ви ходите (європейські, американські, російські, вітчизняні)? Наведіть приклади.

16) Чи ходите Ви на концерти? Назвіть виконавців.

17) Яку сучасну музику Ви слухаєте? Наведіть приклади.

18) Які книги Ви читаєте? Яких авторів? Які твори?

19) Які журнали (назви) Ви читаєте?

20) Де і коли, зазвичай, проводять разом вільний час мешканці Вашого населеного пункту (магазин, Будинок культури, кафе, спортзал, парк тощо)?

21) А у донбаській кризовій ситуації де, зазвичай, найчастіше збираються люди? У яких випадках вони збираються? Як себе поведуть?

22) Як ставляться до озброєних людей з України? до волонтерів з України? До українських/російських/американських/європейських журналістів?

23) Чи виникають мовні проблеми у приватному спілкуванні з місцевим населенням? Релігійні? Ідеологічні? Політичні? Етнічні? Геополітичні?

24) Які теми у спілкуванні не викликають жодних проблем? Щодо яких тем складно порозумітися?

25) З ким простіше налагодити спілкування з людьми старшого віку, середнього віку, молоддю чи дітьми?

26) З ким простіше спілкуватися з жінками чи чоловіками? Чи є тут вікові особливості поведінки?

27) Де люди йдуть простіше на контакт, у міській чи сільській місцевості? У населеному пункті чи на блокпосту?

28) Як що у Вас були конфлікти з місцевим населенням, то якими були їх причини? Якщо вдавалося порозумітися, то на яких аспектах? Хтось когось переконував? Чи це були ввічливі поступки вихованих людей, які залишалися зі своїми переконаннями?

29) Якою мовою Ви спілкувалися? Як часто Ви зустрічали українську мову спілкування? Російську мові з відчутним українським акцентом? Суржик?

30) Чи спілкуються у Вашій місцевості суржиком? Якого віку, статусу розмовники? В офіційному та неофіційному середовищі? Чи є різниця між подільським та донбаським суржиком?

31) Чи вживалася ненормативна лексика у Вашому населеному пункті? Як часто? Чи є різниця між ненормативною лексикою на Поділлі та Донбасі?

32) Яка, на Вашу думку, має бути державна мова в Україні?

33) Ви вважаєте себе, насамперед:

- мешканцем свого населеного пункту
- мешканцем регіону
- громадянином
- представником певного етносу/конфесії
- радянською людиною
- європейцем
- громадянином світу
- важко визначитись
- інша версія

Суспільне життя

34) Як Ви ставитесь до начальства (партійного, виробничого, безпосереднього), профспілок? Чи маєте Ви якийсь зиск від профспілкової організації?

35) Чи потрібно брати участь у громадському житті вашого населеного пункту? В яких громадських організаціях, товариствах, партіях брали/берете участь?

36) Чи берете Ви участь у масових заходах і акціях? Яких?

37) Як Ви ставитесь до ліквідації колгоспів?

38) Чим відрізняється сьогоднішнє приватне підприємство, що орендує землю, від колишнього колгоспу?

39) Хто керує цим приватним підприємством? (Чи працювали вони у колишньому колгоспі, на яких посадах, які мали спеціальності)?

- 40) Чи є зараз бажаючі серед односельчан повернутися в колгоспи? Чи можливо зараз реорганізувати колгоспи?
- 41) Як Ви вважаєте, у чийй власності має бути сільськогосподарська земля в Україні (у приватній, у державній, частково у тій та іншій)?
- 42) Чи є відмінності у веденні приватного господарства на Поділлі та Донбасі?
- 43) Чи існували у Вашій місцевості звичаї сусідської взаємодопомоги? В чому вони проявлялися? (позичання грошей, групова взаємодопомога тощо)
- 44) Як Ви ставилися до зміни господаря підприємства? Чи були бажаючі повернути попереднього? Як ставитеся до денационалізації підприємств?
- 45) Як Ви намагаєтесь вирішувати питання з працевлаштуванням? (перевчитися, інше місце роботи, заробітки, власний бізнес)
- 46) Що було позитивним у розпаді Радянського Союзу, на Вашу думку?
- 47) Що було негативного у розпаді Радянського Союзу, на Вашу думку?
- 48) Чи вважаєте Ви розпад Радянського Союзу для України позитивним чи негативним фактом?
- 49) Як Ви оцінюєте життя за часів СРСР? Які його переваги та недоліки?
- 50) Чи брали Ви участь у народному русі за здобуття незалежності України наприкінці 1980-х років?
- 51) Чи брали Ви участь у протестних рухах 1990-х років?
- 52) Як Ви поставилися до Помаранчевої революції? Чи брали Ви участь у тих подіях?
- 53) Як Ви поставилися до Євромайдану? Чи брали Ви участь у тих подіях?
- 54) Як Ви ставитеся до політики децентралізації?
- 55) Як Ви класифікуєте події на Сході: українсько-російська війна, АТО, громадянська війна, війна олігархічних кланів (ваша версія)?
- 56) Як Ви ставитеся до волонтерського руху? Чому, на Вашу думку, волонтерський рух виник тільки після подій Євромайдану? Чи має значення, що виросло нове покоління громадян?
- 57) Хто, на Вашу думку, Поділля чи Донбас швидше адаптується до ринкових відносин? Чому так відбувається?
- 58) Хто, на Вашу думку, Поділля чи Донбас швидше адаптується до змін у громадському житті? Чому так відбувається?
- 59) Які населені пункти, подільські чи донбаські, більш урбанізовані та індустріалізовані? У чому це проявляється?
- 60) Які населені пункти, подільські чи донбаські, більше зберегли радянськість? У чому це проявляється?

II. Донбас і Поділля очима людей

(запитальник для переселенців)

Вік, стать

Місце народження. Місце проживання на 2014/15 рр.

Освіта, професія

Топоніміка

1) Як називається Ваше село (місто, містечко, село). Поясніть походження назви Вашого населеного пункту.

2) Назвіть назви вулиць (кутків, мікрорайонів) у Вашому населеному пункті?

3) Чи використовуються народні назви для надання сучасних офіційних назв вулицям, провулкам, скверам, площам тощо? Імена яких радянських діячів та назв подій збереглися у топоніміці Вашого населеного пункту? Імена яких українських діячів та назв подій увічнено в вулицях?

4) Чи імена носять навчальні заклади (школи, виші), бібліотеки, сквери, стадіони, заводи/фабрики у Вашому населеному пункті? Наведіть приклади.

5) Які переважають назви магазинів, торгових центрів, фірм (європейські/американські (англо-, франко-, німецькомовні), українські, російські)?

6) Які пам'ятники є у Вашій місцевості? Чи є серед них найулюбленіші? Які свята, церемонії, ритуали проводять біля них?

7) Які українські особистості увічнено у пам'ятнику? Які радянські герої увічнено? Які місцеві герої?

8) Як Ви ставитеся до політики декомунізації щодо зміни назв вулиць? Як Ви поставилися до «ленінопаду»?

9) Де топоніміка більше відійшла від радянських практик? На Поділлі чи Донбасі?

Духовне життя

10) Чи вважаєте Ви себе релігійною/віруючою людиною? Яку конфесію сповідуєте? Чи ходили Ви до храму? До якого храму Ви ходите зараз?

11) Які свята прийнято святкувати у Вашій родині:

- релігійні свята (Різдво, Водохреще, Стрітіння, Благовіщення, Великдень, Трійця, Маковій, Спас, Покрова та ін.)? Як вони святкуються?

- народні календарні свята (Купала, Катерини, Андрія, Василя, Маланки, Юрія та ін.)? Як вони святкуються?

- родинні свята та події (хрестини, весілля, поминки, День народження, проводи до армії, проводи на пенсію, ювілей весілля)? Як вони святкуються?

- світські свята (Новий рік, 23 лютого, 8 Березня, 1 Травня, 7 листопада, День міста, День шахтаря, інші професійні свята)? Як вони святкуються? Яких ритуалів притримуються?

12) Які свята було прийнято святкувати у Вашому дитячому садочку, школі, виші? Які теми виховних заходів Ви пам'ятаєте?

13) Чи побачили Ви різницю між святами (релігійними, народними, родинними, світськими) та способами їх святкування на Донбасі та на Поділлі? Чи брали Ви участь у святкуванні тут?

14) Яким місцевим подіям присвячувало увагу Ваше місцеве телебачення? Яким місцевим подіям присвячує увагу місцеве телебачення на Поділлі?

15) Звідки Ви отримуєте основну інформацію про громадсько-політичні та культурні події? Телебачення, газети та журнали, Інтернет, спілкування?

16) На які фільми у кінотеатр Ви ходите (європейські, американські, російські, вітчизняні)? Наведіть приклади.

17) Чи ходите Ви на концерти? Назвіть виконавців.

18) Яку сучасну музику Ви слухаєте? Наведіть приклади.

19) Які книги Ви читаєте? Яких авторів? Які твори?

20) Які журнали (назви) Ви читаєте?

21) Де і коли, зазвичай, проводять разом вільний час мешканці Вашого населеного пункту (магазин, Будинок культури, кафе, спортзал, парк тощо)? Чи побачили Ви різницю на Поділлі?

22) Як проводять свій вільний час люди різного віку? Чи побачили Ви різницю на Поділлі?

23) Як проводять свій вільний час люди різної статі? Чи побачили Ви різницю на Поділлі?

24) Як проводять свій вільний час представники різних соціальних груп? Чи побачили Ви різницю на Поділлі?

25) Як проводять свій вільний час мешканці села і міста? Чи побачили Ви різницю на Поділлі?

26) Які етнічні меншини проживають у Вашій місцевості? Як до них ставляться? Чи побачили Ви різницю у ставленні до інших етнічних спільнот на Поділлі?

27) Як у Вашій місцевості ставляться до змішаних шлюбів (іншої національності, раси)? Чи побачили Ви різницю у ставленні до них на Поділлі?

28) Представники яких конфесій проживають у Вашій місцевості? Як до них ставляться? Чи побачили Ви різницю у ставленні до представників інших конфесій на Поділлі?

29) Чи проживають у Вашій місцевості люди з інших сіл/міст Вашої області? Чи відрізняються вони від Вас? Вкажіть, чим. Як до них ставляться? Чи побачили Ви різницю у ставленні до переселенців з інших сіл/міст на Поділлі?

30) Чи проживають у Вашій місцевості люди з інших регіонів? Чи відрізняються вони від Вас? Вкажіть, чим. Як до них ставляться? Чи побачили Ви різницю у ставленні до переселенців з інших регіонів на Поділлі?

31) Якою мовою переважно спілкуються у Вашій місцевості? Як ставляться до іномовних (україномовних, російськомовних, іншомовних)?

32) Чи спілкуються у Вашій місцевості суржиком? Якого віку, статусу розмовники? В офіційному та неофіційному середовищі? Чи є різниця між подільським та донбаським суржиком?

33) Чи вживалася ненормативна лексика у Вашому населеному пункті? Як часто? Чи є різниця між ненормативною лексикою на Поділлі та Донбасі?

34) Яка, на Вашу думку, має бути державна мова в Україні?

35) Ви вважаєте себе, насамперед:

- мешканцем свого населеного пункту
- мешканцем регіону
- громадянином
- представником певного етносу/конфесії
- радянською людиною
- європейцем
- громадянином світу
- важко визначитись
- інша версія

Суспільне життя

36) Як Ви ставитесь до начальства (партійного, виробничого, безпосереднього), профспілок? Чи маєте Ви якийсь зиск від профспілкової організації?

37) Чи потрібно брати участь у громадському житті вашого населеного пункту? В яких громадських організаціях, товариствах, партіях брали/берете участь?

38) Чи берете Ви участь у масових заходах і акціях? Яких?

39) Як Ви ставитесь до ліквідації колгоспу?

40) Чим відрізняється сьгоднішнє приватне підприємство, що орендує землю, від колишнього колгоспу?

41) Хто керує цим приватним підприємством? (Чи працювали вони у колишньому колгоспі, на яких посадах, які мали спеціальності)?

42) Чи є зараз бажаючі серед односельчан повернутися в колгоспи? Чи можливо зараз реорганізувати колгоспи?

43) Як Ви вважаєте, у чийй власності має бути сільськогосподарська земля в Україні (у приватній, у державній, частково у тій та іншій)?

44) Чи є відмінності у веденні приватного господарства на Поділлі та Донбасі?

45) Чи існували у Вашій місцевості звичаї сусідської взаємодопомоги? Чому вони проявлялися? (позичання грошей, групова взаємодопомога тощо)

46) Як Ви ставилися до зміни господаря підприємства? Чи були бажаючі повернути попереднього? Як ставилися до денационалізації підприємства?

47) Як намагалися вирішувати питання з працевлаштуванням? (перевчитися, інше місце роботи, заробітки, власний бізнес)

48) Що було позитивним у розпаді Радянського Союзу, на Вашу думку?

49) Що було негативного у розпаді Радянського Союзу, на Вашу думку?

50) Чи вважаєте Ви розпад Радянського Союзу для України позитивним фактом?

51) Як Ви оцінюєте життя за часів СРСР? Які його переваги та недоліки?

52) Чи брали Ви участь у народному русі за здобуття незалежності України у 1990 рр.?

53) Чи брали Ви участь у протестних рухах 1990-х років?

54) Як Ви поставилися до Помаранчевої революції? Чи брали Ви участь у тих подіях?

55) Як Ви поставилися до Євромайдану? Чи брали Ви участь у тих подіях?

56) Як Ви ставитеся до політики децентралізації?

57) Як Ви класифікуєте події на Сході: українсько-російська війна, АТО, громадянська війна, війна олігархічних кланів (ваша версія)?

58) Як Ви ставитеся до волонтерського руху? Чому, на Вашу думку, волонтерський рух виник тільки після подій Євромайдану? Чи виросло нове покоління громадян, на Вашу думку? Як його можна охарактеризувати? Чи має це значення для регіону, держави?

59) Хто, на Вашу думку, Поділля чи Донбас швидше адаптується до ринкових відносин? Чому так відбувається?

60) Хто, на Вашу думку, Поділля чи Донбас швидше адаптується до змін у громадському житті? Чому так відбувається?

61) Які населені пункти, подільські чи донбаські, більш урбанізовані та індустріалізовані? У чому це проявляється?

62) Які населені пункти, подільські чи донбаські, більше зберегли радянськість? У чому це виявляється?

III. Війна у житті і пам'яті людей

A. Встановлення особи опитуваного:

1. Прізвище, ім'я, по батькові.
2. Дата народження.
3. Місце народження.
4. Нинішня адреса, телефон, контактна особа.
5. Прізвище, ім'я, по батькові особи, яка здійснює опитування, її посада і місце роботи/навчання, контактна інформація.
6. Дата і місце проведення опитування.

Блок 1. Друга світова війна

1. Чи згадували у Вашій родині старші покоління про Другу світову (Велику Вітчизняну) війну? Як і коли? Що про цю війну Ви знали від дідусів/бабусь, від батьків?
2. Чи були у Вашій родині учасники війни (фронтовики, підпільники (національного і радянського руху Опору)?

3. Чи були Ваші родичі в окупації, в евакуації, вивезені на примусові роботи (остарбайтери), як вони про це згадували?
4. Чи були серед Ваших родичів ті, що пережили полонення, нацистські концтабори, радянський ГУЛАГ, висилки? Як вони про це згадували?
5. Що про цю війну нагадувало в родині (ордени, медалі, фотографії, листи, листівки, речі, нотатки, якісь книги)?
6. Про які події війни вони найчастіше згадували (про якісь битви, перемоги/ Перемогу, поразки, відступ, полон)?
7. Чи охоче вони розповідали про пережите на фронті, в окупації, евакуації? Які почуття вони переживали під час розповіді? Які емоції відчували Ви? Чи наголошували на чомусь і що вони просили запам'ятати?
8. Чи відчували Ви, що родинні спогади не схожі на офіційну версію війни? Чи були ці розповіді старших щирими? Про що не хотіли говорити?
9. Чи змінювались ці спогади з часом (їх повнота, теми, акценти, оцінки)?
10. Що Ваші рідні розповідали про умови життя і виживання під час війни? Що вони їли, в що одягались, де проживали? Де працювали, як відпочивали?
11. Чи були світлі спогади про час війни? які кумедні /смішні випадки згадували свята?
12. Що люди найбільше засуджували? Чим захоплювались? (жертви, герої, зрадники, колаборанти)
13. Кого вважали винуватцем війни? (Гітлера/Німеччину; Сталіна/СРСР)?
14. Як Ваші рідні згадували ціну війни, про військову стратегію і тактику, про офіцерів? Про кого з воєначальників конкретно згадували? Хто вважався авторитетом на війні?
15. Як пояснювали поразки на початковому етапі? Якою ціною давались перемоги? Якою була ціна людського життя на війні?
16. Як ставились до масового полонення? до дезертирства?
17. Як дорослі обговорювали військові успіхи фашизму в країнах Європи?
18. Як в Вашій родині ставились до відступу Червоної армії?
19. Як ставились до евакуації в тил? Які розмови і настрої у зв'язку із відступом червоноармійців були типовими між дорослими?
20. Як вела себе місцева влада (управлінська верхівка, партійці)?
21. Як згадували роль Сталіна у перемозі над нацизмом?
22. Чи згадували Ваші рідні про роль союзників у перемозі? Як саме?
23. Як згадували визвольні операції ЧА за межами СРСР? Чи казали, як ставились до них місцеві жителі цих країн, в т.ч. Німеччини? Чи розповідали, як радянські солдати і офіцери вели себе у цих країнах?
24. Чи говорили Ваші рідні, що найбільше вразило, здивувало в Європі (під час роботи там або визволення)?
25. Чи відчували фронтовики, інваліди повагу і турботу про себе від радянської влади після війни?

26. Як Ваші старші покоління говорили про участь жінки у війні (на фронті, в окупації, в евакуації, на примусових роботах)?
27. Чи відзначали в родині і як саме День перемоги?
28. Як Ви особисто ставитесь до Дня перемоги (Це свято? День пам'яті? День скорботи? День тиші?) Як і коли його слід відзначати?
29. Чи треба пам'ятати про цю війну? Як треба пам'ятати?
30. Як у Вашій родині ставились до ОУН-УПА під час війни?
31. Чи можна і як примирити/поєднати національний визвольний рух і радянських ветеранів війни?
32. З якими місцями у Вас асоціюється пам'ять про Другу світову війну (у світі, в Європі, в Україні, у Вашому місті/селі/селищі)?
33. Чи відповідальний СРСР за Другу світову війну?
34. Чи слід засудити (засуджувати) радянський режим за розв'язання цієї війни, за численні людські жертви війни, за встановлення авторитарних режимів у визволених країнах?
35. Чи справді війна закінчилася у 1945 р.? Чому вона не стала останньою?
36. Які уроки цієї війни має засвоїти суспільство?

Блок II. Радянсько-афганська війна

1. Чи були у Вашій родині учасники цієї війни?
2. Чи є серед Ваших близьких знайомих, друзів учасники цієї війни?
3. Вони повернулись чи загинули?
4. Чи згадують вони цю війну і коли? Наскільки охоче і відкрито вони згадують цю війну?
5. Що саме згадують про цю війну? (про перший досвід, про військові операції, про командирів, про однополчан, про повернення, про втрати, про повернення, про міста, селища, про військову техніку, про причини війни, про природу)?
6. Чи змінились їхні розповіді про цю війну за часів незалежності, після Революції гідності?
7. Як колишні учасники визначають характер цієї війни і власну участь у ній? (братня допомога, інтернаціональний обов'язок, агресія СРСР)
8. Чи був у них вибір брати в ній участь чи ні? Як ставляться до її впливу на особисте життя, на історію країни?
9. Як ця війна позначилась на долі їхніх учасників? (фізична травма, інвалідність, психологічна травма, моральна травма, школа мужності, школа громадянськості, творчість)?
10. Ким зараз почувають себе учасники цієї війни (герої, жертви системи, винуватці)?
11. Ким стали ветерани цієї війни (бізнес, служба, маргіналізація, криміналізація, політика, затворництво)?
12. Наскільки успішними вони себе вважають і яка роль у цьому їх воєнного досвіду?

13. Чи вважають вони, що ця війна змінила їх на краще? Чи зламала їхню долю, долю покоління?
14. Як до цієї війни ставляться родини учасників (батьки, брати-сестри; дружини, діти)?
15. Як ставляться до учасників війни центральна і місцева влада, суспільство?
16. Як колишня радянська держава дотрималась соціально-економічних гарантій учасниками цієї війни?
17. Чи в належній мірі українська держава опікується ветеранами війни?
18. Що нагадує про цю війну (вдома, в товаристві, в місті/селі, в країні)?
19. Чи слід зберігати пам'ять про цю війну і як?
20. В чому найбільша трагедія цієї війни?
21. Чи відповідальний СРСР за афганську війну?
22. Чи слід засудити (засуджувати) радянський режим за розв'язання цієї війни?
23. Які уроки цієї війни має засвоїти суспільство?

Блок III. Сучасна російсько-українська війна

1. Чи вважаєте Ви, що конфлікт на сході України є війною?
2. Кого Ви вважаєте винуватцем цієї війни? Які її причини? Чи можна було її уникнути?
3. Що для Вас особисто означає ця війна? Чи Ви відчуваєте її вплив/присутність у Вашому житті і як?
4. В чому найбільша трагедія цієї війни? Що найбільше непокоїть Вас особисто у цій війні?
5. Чому стала можливою ця війна між Росією і Україною? У чому причина ненависті і агресії в російському суспільстві?
6. Як Ви ставитесь до т.зв. ДНР і ЛНР?
7. Чому частина населення сходу України підтримала т.зв. ДНР і ЛНР?
8. Як, на Вашу думку, почувається мирне населення на тимчасово окупованих територіях і в анексованому Криму? Що Ви знаєте про це?
9. Яка роль громадянського суспільства у боротьбі проти агресора?
10. Чи усвідомлює українське суспільство трагізм війни? Чи все ми робимо для її припинення?
11. Як Ви ставитесь до волонтерського руху? Чи берете Ви в ньому участь?
12. Чи достатньо робить держава, щоб припинити цю війну?
13. Чи у Вашій родині були, є учасники цієї війни (АТО)?
14. Що вони Вам розповіли про цю війну?
15. Чому війна вже навчила людей? Чому люди вважають, що ця війна їх не стосується?
16. Які уроки цієї війни має засвоїти суспільство?

IV. Про Голодомор 1932-1933 рр.

(для людей 2-3поколінь)

А. Встановлення особи опитуваного:

1. Прізвище, ім'я, по батькові.
2. Дата народження.
3. Місце народження.
4. Нинішня адреса, телефон, контактна особа.
5. Прізвище, ім'я, по батькові особи, яка здійснює опитування, її посада і місце роботи/навчання, контактна інформація.
6. Дата і місце проведення опитування.

Б. Інформація про Голодомор

I. ДАНІ ПРО РОДИНУ

1. Як звали Ваших пращурів (прадіусів, прабабусь), які (не) пережили голод 1932-1933 рр.?
2. Скільки було в них дітей? Як їх звали, якого віку? Чи всі вижили?
3. Чим займалися Ваші рідні на початку 1930-х рр.: займалися сільським господарством, були ремісниками (швацтво, бондарювання, кравецтво, ткацтво т. д.)?
4. Якою вважалася їхня сім'я на селі (бідна, середнього достатку, багата)? Що мали в господарстві? Чи тримали і скільки коней, корів, свиней, курей і т. д.?
5. Ваша родичі мали одноосібне господарство, чи були колгоспниками чи вважалися «куркулями»?

II. «РОЗКУРКУЛЕННЯ» І КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ

1. Чи «розкуркулювали» Вашу родину чи інші родини у Вашому селі (сусідів, родичів, знайомих?) Як це відбувалося?
2. Чи знаєте Ви, як організовувався колгосп у Вашому селі? Хто були перші колгоспники?
3. Чи всі люди хотіли йти в колгоспи? Що відбувалися з тими, хто не вступав до колгоспу?
4. Чи змушували їх йти в колгоспи? Як саме?

III. ХЛІБОЗАГОТІВЛІ

1. Чи знаєте Ви, чому держава проводила хлібозаготівлі і як це здійснювалося?
2. Що Ви знаєте про тих, хто проводив хлібозаготівлі: місцеві чи не місцеві?
3. В який час ходили забирати у людей зерно, продукти?
4. Скільки разів приходили до хати?
5. Ті, що відбирали, мали якісь документи на забирання продуктів?
6. Чи мали зброю ті, що ходили відбирати хліб у людей?
7. Як діяли заготівельники, коли селяни не здавали хліб?
8. Чи відомо Вам, що в людей забирали й інші продукти, а також речі (одяг, рушники, рядна, худобу, реманент)? Чому так робили?

9. Чи можна було приховати якусь частину зерна, продуктів? Як це робилося?

10. Чи були донощики, які повідомляли, де схований хліб? Чому вони це робили?

11. Чи були винагороди від влади за донесення на сусіда про приховування зерна, худоби?

12. Чи карали і як людей за невиконання хлібозаготівель? Чи застосовували до людей покарання, побиття, висилання, арешти?

13. Чи розповідали Вам про спротив хлібозаготівлям?

14. Чи була винагорода від влади тим людям, які займалися вилученням зерна?

15. Що Ви знаєте про «чорні дошки»?

IV. ЯК РЯТУВАЛИСЯ ВІД ГОЛОДОМОРУ?

1. Чи розповідали Вам, що Ваша сім'я голодувала?

2. Чи знаєте Ви про сім'ї у селі, які не голодували? Чому?

3. Як люди рятувалися від голоду, що споживали? (які рослини, яких тварин, птахів, плазунів вживали в їжу?)

4. Чи можна було збирати колоски на полі залишки врожаю після завершення його збирання?

5. Чи могли отримати якусь допомогу від родичів чи односельчан, які менше голодували?

6. Чи можна було щось виміняти, купити поза межами села?

7. Чи харчували колгоспників? Чи годували дітей у школах, дит'яслах?

8. Що було з сиротами? Хто ними опікувався?

V. НАСЛІДКИ ГОЛОДОМОРУ

1. Як голод позначився на Вашій родині, на Вашому селі?

2. Чи чули Ви про випадки людоїдства у Вашому селі?

3. Чи знаєте Ви, коли люди почали помирати з голоду? Це були поодинокі випадки чи масові?

4. Скільки людей померло від голоду в Вашій родині, у селі? Чи є такі відомості?

5. Як ховали померлих від голоду? Хто і як це робив?

6. Чи платили тим, хто займався похованням померлих?

VI. ПАМ'ЯТЬ

1. Чи відомо Вам було, де у Вашому селі є місця поховання людей, вбитих голодом? Чи вони доглядаються? Чи завжди доглядалися?

2. Чи поминають жертв Голодомору у церкві? Чи поминають їх на «Проводи», «Гробки», «Зелені свята»?

3. Чи доглядають зараз у селі за місцями поховання жертв Голодомору? Хто за це відповідає?

4. Чи встановлені у селі пам'ятні знаки вбитим голодом?

5. Чи розповідали Ви про Голодомор своїм дітям, онукам?

ПРИКЛАД ТЕМАТИЧНОЇ ПРОГРАМИ

Аудіо і візуальна документація на тему «Образи радянського у культурному ландшафті Вінниччини»

Мета: відстежити та зафіксувати у візуальних об'єктах сучасного культурного ландшафту м. Вінниці та власного населеного пункту образи радянського.

І. Методичні рекомендації та документація

1. Вибір та фіксація сегменту простору за вказаними блоками:

- Промислові об'єкти: вигляд, оформлення, кабінети, наповнення (в т.ч. меблі, таблиці, стенди, картини), оголошення, дрес-код+зачіска працівників, простір біля них;

- Дошка пошани (підприємства, міська, обласна, районна, селищна): місце розташування, художньо-кolorистичне оформлення, гасла, типи фото, підписи

- Зупинки автобусні (в селі, райцентрі, по трасі): оформлення, назви, кольори, підписи (в т.ч. старі), додаткові написи (графіті), санітарний стан (лавки, сидіння, дах, підлога), оголошення.

- Автовокзали: зовнішній вигляд, інтер'єр (каси, розклад, кіоски, магазинчики, зал очікування, лавки, вікна, двері, підлога, дах, освітлення), оголошення, туалети.

- Транспортні засоби (марки автобусів, маршруток, стан (зовнішній вигляд, салон) і водії (оформлення місця водія).

- Громадські будови і установи: універмаг, будинок побуту, будинок культури, школа, бібліотека, дитячий садок, лікарня, спортмайданчик, кінотеатр, їдальня-ресторан-кафе-бар-буфет.

- РАГС: вигляд, оформлення, кабінети, наповнення (в т.ч. меблі, таблиці, стенди, картини), оголошення, дрес-код+зачіска працівників

- Місцева символіка: герби, символи району, міста, містечка, села (як зроблено, де розташовано, що зображено – як це було за СРСР).

- Пам'ятники (Голодомору, війни, революції, Чорнобилю, афганцям, героям війни, праці, літератури, культури+Небесна сотня/Майдан+АТО); постаменти після декомунізації; комеморативні практики (ритуали вшанування пам'ятника: покладання квітів, перев'язування рушниками/хустками/прапорами, запалювання свічок тощо) біля місць пам'яті.

- Гуртожитки (робітничі, сімейні, студентські): вигляд, оформлення, інтер'єр холу/кімнат/ «кімнати побуту» («ленінської кімнати») (меблі, таблиці, стенди, картини, оголошення), місце вахтерів.

- Зафіксувати назви вулиць та візуальних об'єктів у власному населеному пункті (окрім Вінниці), що перейменовані внаслідок декомунізації. Вказати назви до-, і після.

2. Методичні прийоми:

3.1. Обстеження простору (фото- (відео-) фіксація візуальних об'єктів за запропонованими блоками.

3.2. Систематизація фото- та відео матеріалів за тематичними блоками.

3. Документація:

4.1. Зробити фото- та відео-фіксацію всіх об'єктів обраного (-их) сегментів простору із зазначенням назви населеного пункту, вулиці, офіційної назви об'єкту та його юридичної адреси, де ведеться обстеження. Зробити детальні та панорамні світлини всіх об'єктів.

4.2. Систематизувати фото- та відеоматеріали за тематичними блоками.

4.3. Записати на диск світлини і відеоматеріали.

4.5. Звітна документація: диск із фото- та відеоматеріалами.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Зразок оформлення індивідуального плану-графіка

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПЛАН-ГРАФІК
археологічної, архівної і науково-дослідної практики
студента __ курсу __ групи

(прізвище, ім'я, по батькові)

Дата (початок- кінець)	Тема, вид завдання	Фактичне виконання завдання (підпис керівника- методиста)
	Настановча нарада	
	Формування індивідуального графіка проходження практики	
	Робота над тематико-експозиційним планом	
	Виконання індивідуального дослідницького завдання на тему «_____»	
	Опрацювання тексту доповіді/повідомлення/екскурсії/презентації	
	Підготовка звіту	
	Підсумкова конференція	

Студент _____
(прізвище, ініціали) _____
(підпис)

Керівник практики _____
(прізвище, ініціали) _____
(підпис)

Зразок оформлення титульної сторінки щоденника практиканта

**ЩОДЕННИК АРХЕОЛОГІЧНОЇ, АРХІВНОЇ
І НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ ПРАКТИКИ**

студента

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

Факультет _____

Кафедра _____

освітньо-кваліфікаційний рівень _____

напрямок підготовки _____

спеціальність _____

(назва)

_____ курс, група _____

Зразок оформлення щоденного запису про виконану роботу під час археологічної, архівної і науково-дослідної практики

Дата	Зміст проведеної роботи
26.05.20 р.	Упродовж дня мною виконано...

Зразок оформлення титульної сторінки звіту про проходження студентом археологічної, архівної і науково-дослідної практики

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Факультет історії, права і публічного управління

ЗВІТ
про проходження археологічної, архівної і науково-дослідної практики
студента

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)
Факультет _____
Кафедра _____
освітньо-кваліфікаційний рівень _____
напрямок підготовки _____
спеціальність _____
(назва)
_____ курс, група _____

Вінниця, 20 __

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

- Абсолютні знання** – це повне, вичерпне відтворення узагальнених уявлень про об'єкт, що забезпечує абсолютну відповідність образу і об'єкту в певний період пізнання.
- Абстрагування** – прийом мислення (метод наукового дослідження), що передбачає відображення в людській свідомості предметів і явищ об'єктивної дійсності, мисленого відокремлення від їхніх другорядних властивостей і відносин та виділення загальної ознаки, що характеризує клас предметів.
- Авторський аркуш** – одиниця виміру обсягу друкованого твору, яка служить основою для обліку праці авторів, укладачів, перекладачів, редакторів, рецензентів та ін.; дорівнює 40 тисячам знаків, включаючи розділові знаки та пробіли між словами.
- Авторський знак** – умовне позначення початкових складів прізвища автора, назви або іншого початкового слова опису, яке є складовою частиною шифру книги; визначається за спеціальними авторськими таблицями.
- Актуальність теми** – сучасність, злободенність, важливість будь-чого на даний момент і в даній ситуації для вирішення даної проблеми.
- Алгоритм** – система правил для розв'язування певного типу задач.
- Аналіз** (від гр. *analysis* – розкладання) – мислене або практичне розчленування цілого на складові частини (сторони, ознаки, властивості, відносини) з метою їхнього детального вивчення.
- Аналітичний опис** – опис частини творів друку (статті з журналу, газети, розділу книги та ін.) для картотеки, каталога, бібліографічного посібника; складається з двох частин: у першій зазначають прізвище автора та назву твору або його частини, у другій – відомості про те, де вміщено описуваний твір.
- Аналогія** (від гр. *analogia* – відповідність, подібність, схожість) – міркування, метод пізнання, заснований на перенесенні однієї або кількох характеристик із відомого явища на невідоме.
- Анкетування** – один із способів письмового опитування значної кількості респондентів за повною схемою анкети або опитувального листа.
- Анотація** – коротка характеристика документа, яка пояснює його зміст, призначення, форму та інші особливості. Анотація має вигляд стислого коментаря або пояснення щодо змісту документа, його призначення і форми, що додається, як правило, у вигляді примітки після бібліографічного опису документа.
- Апріорні знання** – ті, що не ґрунтуються на досвіді, а передують йому і вказують шлях здобуття наукових знань.
- Аргумент** (лат. *argumentum*) – це підстава, доказ, які використовуються для обґрунтування, підтвердження чогось.
- Архів** (лат. *archivum*, от греч. *archei-оп* – присутственное место) – 1) установа або відділ в установі, де зберігаються старі документи та

письмові пам'ятки; зібрання документів і пам'яток, що стосуються життя і діяльності установи або особи; 3) видання, в якому публікуються листи, не видані до цього праці та різні документи, що стосуються діяльності установи або особи.

Аспект (від лат. *aspectus* – вигляд) – точка зору або розріз, за яким розглядається об'єкт дослідження.

Бібліографічне посилання – посилання на літературне джерело (надруковані тексти історичних джерел та історіографічні роботи), з якого взято відомості, що наводяться, або текст. Може включатися до тексту твору або наводитись в підрядкових примітках, виносках, іноді в кінці книги або глав у вигляді нумерованого списку літератури.

Бібліографічний відділ – відділ бібліотеки, який здійснює довідково-бібліографічне та інформаційне обслуговування читачів, установ і організацій, складає матеріал науково-інформаційної та рекомендаційної бібліографії.

Бібліографічний опис – це множина записаних за певними правилами бібліографічних даних, що ідентифікують документ.

Бібліографія (чи бібліографічна діяльність) (від грець. *biblion*-книга та ...графія) – це система різних видів діяльності (практичної, науково-дослідної, педагогічної, управлінської), яка забезпечує виробництво та функціонування бібліографічної.

Бібліографічний опис – сукупність бібліографічних відомостей про документ, наведених за певними правилами, що встановлюють послідовність областей та елементів бібліографічного опису, і призначених для ідентифікації та загальної характеристики документа.

Буклет (від франц. *bouclette* – кільце) – видання, надруковане на одному аркуші, який складено шляхом паралельної фальцовки в декілька сторінок; для читання тексту сторінки не розрізаються, а розгортаються. У вигляді буклетів випускаються путівники, рекламно-інформаційні, образотворчі та інші матеріали.

Виклад – короткий або більш детальний переказ змісту твору, доповіді, виступу, статті і т.д.

Верифікація (від лат. *verus* – істинний і *facio* – роблю; пізньолат. *verificatio* – доказ, підтвердження) – перевірка, емпіричне підтвердження теоретичних положень науки шляхом їхнього зіставлення із досліджуваними об'єктами.

Відносні знання – знання, які відзначаються неповнотою відповідності образу і об'єкту.

Відчуття – це відображення в мозку людини властивостей предметів чи явищ об'єктивного світу, які сприймаються його органами чуття.

Вимірювання – метод, в основі якого лежить порівняння об'єктів за певними подібними властивостями чи ознаками з використанням кількісних характеристик.

- Висловлювання** – думка, виражена розповідним реченням, яка може бути істинною чи помилковою.
- Відображення** – загальна властивість матерії, яка полягає в тому, що за певних умов взаємодії одна матеріальна система відтворює у специфічній для неї формі певні сторони іншої системи, яка взаємодіє з нею.
- Вступ** – органічна частина, яка передує основному тексту твору, знайомить з темою, характеризує мету праці, дає загальне уявлення про предмет, якому присвячена робота, про використані джерела і т. д.
- Вторинна інформація** – це результат аналітичної обробки та публікації інформації з мети дослідження.
- Галузь інформації** – це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про відносно самостійні сфери життя і діяльності.
- Гіпотеза** (від гр. hypothesis – основа, припущення, від hypo – під, знизу та thesis – положення) – наукове припущення, висунуте для пояснення будь-яких явищ, процесів або причин, які зумовлюють даний наслідок, яке потрібно довести на практиці та обґрунтувати теоретично.
- Дедукція** (від гр. deductio – виводжу, відводжу) – метод пізнання (форма достовірного умовиводу), заснований на висновках від загального положення до часткового (особливого), в якому висновок про окремі випадки множинної сукупності робиться на основі знання про загальні властивості всієї множини.
- Демонстрація (ілюстрація)** (від лат. demonstratio – показ) – це форма зв'язку між аргументами та тезою (макети, таблиці, схеми).
- Детермінізм** (від лат. determine – визначаю) – вчення про всезагальний об'єктивний закономірний взаємозв'язок і причинну зумовленість явищ соціоприродного середовища.
- Дефініція** (від лат. definitio) – коротке визначення змісту якогось поняття.
- Дискурс** (від франц. discourse – промова, виступ) – організація мовної діяльності (писемної, усної), яка пов'язана з певною проблематикою.
- Довідкові видання** – видання, до яких відносяться енциклопедії (загальні та спеціальні), словники всіх типів, довідники, збірники правил, адресні та телефонні книги, розписи транспортних сполучень і т. д.
- Довідник** – 1) видання, що містить переважно короткі відомості наукового, прикладного або інформаційного характеру, розташовані в порядку, що дозволяє читачам швидко знаходити відповіді на питання, що їх цікавлять; 2) назва практичних посібників комплексного змісту, напр.: „Довідник з історії України”.
- Доказ** – обґрунтування (встановлення) істинності будь-якого твердження за допомогою інших тверджень, істинність яких доведена.
- Документ** (від лат. documentum – зразок, свідчення, доказ) – будь-який матеріальний об'єкт, що фіксує або підтверджує якісь знання та може бути включений у певне зібрання.

- Доповідь** – це документ, у якому викладаються певні питання, даються висновки, пропозиції. Вона призначена для усного (публічного) прочитання та обговорення.
- Експеримент** (від лат. *experimentum* – проба, дослід) – метод пізнання об’єктивної дійсності завдяки науково організованому дослідженню, ініціюванню процесів, явищ; апробація досліджуваних явищ в контрольованих, штучно створених умовах.
- Енциклопедичний словник** – довідкове видання універсального або галузевого характеру, що містить відомості, подані у науковій формі; матеріал розміщується за предметною ознакою в алфавіті найменувань, предметів, місцевостей, прізвищ та ін.; може бути скороченим у порівнянні з енциклопедією.
- Енциклопедія** (від грецьк. *enkyklios paideia* – навчання по всьому колу знань) – довідкове видання, що охоплює найістотніші відомості з усіх або однієї галузі знання, подані в алфавітному або тематичному порядку; за тематичним охопленням розподіляються на універсальні (загальні) та спеціальні (галузеві).
- Задача наукова** – теоретична задача, що вимагає встановлення невідомої раніше певної закономірності, властивості чи явища.
- Звіт** – огляд або зведення даних про діяльність організації чи особи за певний період (в усній або письмовій формі).
- Зміст** – перелік назв глав, статей, розділів і т. д. відповідно до їх розташування у виданні, з точним зазначенням сторінок, на яких вони вміщені; подається на початку або в кінці видання.
- Знання** – це перевірений практикою результат пізнання дійсності, адекватне її відбиття у свідомості людини.
- Ідея** (від гр. *idea* – начало, основа, першобраз) – це продукт людського мислення, форма відображення дійсності, в ній міститься усвідомлення мети пізнання, перспектив дослідження та його практичне значення.
- Індукція** (від грецьк. *epagoge*; від лат. *inductio* – наведення) – метод дослідження та спосіб міркування, при яких загальних висновків будується на основі часткових посилань.
- Класифікація** – система співвідпорядкованих понять (класів, об’єктів) будь-якої галузі знання чи діяльності людини, як засіб для встановлення зв’язків між цими поняттями чи класами об’єктів.
- Ключове слово** – слово, виділене з тексту як таке, що характеризує зміст даного тексту. Сполучення ключових слів є елементами інформаційної мови в пошукових системах.
- Композиція наукової роботи** (від лат. *compositio* – складання, створення) – послідовність розташування її частин: основного тексту (глав параграфів), довідково-супроводжувального апарату.
- Конспект** (від лат. *conspectus* – огляд) – короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо.

- Концепція** (від лат. *conceptio* – розуміння, система) – система поглядів на будь-що, головна думка при визначенні мети та завдань дослідження, шляхів його проведення.
- Метод** (від гр. *methodos* – спосіб мислення) – в найбільш загальному випадку означає спосіб досягнення мети, спосіб дослідження явища, який визначає планомірний підхід до їхнього наукового пізнання та встановлення істини; спосіб певним чином організованої людської діяльності.
- Методика** – це сукупність прийомів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом.
- Методологія** (від гр. *methodos* – спосіб мислення і *logos* – вчення) – вчення про способи організації і побудови теоретичної і практичної діяльності людини. Це сукупність організаційних форм, технічних засобів і способів дослідження. Частіше під методологією розуміють вчення про методи дослідження. Таке визначення є дещо спрощеним, робить акцент на формальному боці, обмежує роль методології і не зачіпає вказівку на її джерело та зміст. Методологія – це система існуючих аспектів світогляд і теорії, що складають дослідницькі принципи науки.
- Наукова діяльність** – це інтелектуальна творча праця, спрямована на здобуття і використання нових знань.
- Наукова доповідь** – це публічно виголошене повідомлення, розгорнутий виклад певної наукової проблеми (теми, питання), одна з форм оприлюднення результатів наукової школи, можливості за короткий проміжок часу „увійти” в наукове товариство за умови яскравого виступу.
- Наукова ідея** – форма відображення у мисленні нового розуміння об’єктивної реальності.
- Наукова інформація** – це логічна інформація, яка отримується в процесі пізнання, адекватно відображає закономірності об’єктивного світу і використовується в суспільно-історичній практиці.
- Наукова проблема** – конкретне питання, яке виникає, коли наявних знань не достатньо для вирішення конкретного завдання, і спосіб, за допомогою якого можна здобути відсутні знання, невідомий.
- Наукова публікація** – це доведення інформації до громадськості за допомогою преси, радіомовлення, телебачення; розміщення в різних виданнях (газетах, книгах, підручниках).
- Наукова стаття** – є одним із видів публікацій, в якій подаються проміжні або кінцеві результати, висвітлюються конкретні окремі питання за темою дослідження, фіксується науковий пріоритет автора, робить її матеріал надбанням фахівців.
- Наукова тема** – задача наукового характеру, яка потребує проведення наукового дослідження.
- Наукова школа** – це творча співдружність вчених, які працюють в одній країні або в одному місті в певній галузі науки, об’єднаних спільністю

підходів до вирішення проблеми, стилю роботи, спільністю наукового мислення, ідеї і методів їх реалізації.

Наукове дослідження – цілеспрямоване вивчення за допомогою наукових методів явищ і процесів, аналіз впливу на них різних факторів, а також вивчення взаємодії між явищами з метою отримання переконливо доведених і корисних для науки і практичних рішень.

Наукове пізнання – це дослідження, характерне своїми особливими цілями й завданнями, методами отримання і перевірки знань.

Науковий напрям – сфера наукових досліджень наукового колективу, спрямованих на вирішення значних завдань у певній галузі науки.

Науковий факт (від. лат. *factum* – зроблене) – це елемент, який лежить в основі наукового пізнання, відображає об'єктивні властивості процесів та явищ: новизну, точність та об'єктивність і достовірність.

Об'єкт дослідження – те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника.

Парадигма (від гр. *paradeigma* – приклад, зразок) – поняття сучасної науки, яке означає особливий спосіб організації наукових знань щодо того чи іншого бачення світу та відповідні зразки або моделі дослідження. Зміна парадигми розглядається наукою як революція.

Первинна інформація – це вихідна інформація, яка є результатом безпосередніх соціологічних експериментальних досліджень, вивчення практичного досвіду (це фактичні дані, зібрані дослідником, їх аналіз і перевірка).

Пізнання – процес руху людської думки від незнання до знання, в основі якого лежить відтворення у свідомості людини об'єктивної реальності.

План (від лат. *planum* – площа) – система взаємопов'язаних завдань, що визначають строки, порядок і послідовність виконання програм, окремих робіт, операцій; порядок, послідовність викладу матеріалу.

Поняття – це відображення найбільш суттєвих і властивих предмету чи явищу ознак. Вони можуть бути загальними, частковими, збірними, абстрактними, конкретними, абсолютними і відносними.

Порівняння – метод пізнання дійсності, покликаний встановити спільні відмінні параметри між процесами, явищами, об'єктами.

Пояснення – з'ясування особливостей ситуації, розкриття мотивів, причин певних процесів, явищ, подій.

Предмет дослідження – досліджувані з певною метою властивості, характерні для наукового пізнання, це визначення певного „ракурсу” дослідження як припущення про найсуттєвіші для вивчення обраної проблеми характеристики об'єкта.

Представлення – це вторинний образ предмету чи явища, які в даний момент часу не діють на чуттєві органи людини, але обов'язково діяли раніше.

Проблема – велика множинність наукових питань майбутніх досліджень; складне теоретичне або практичне питання, що потребує дослідження.

- Прогнозування** – спеціальне наукове дослідження конкурентних перспектив розвитку будь-якого явища; процес наукового передбачення майбутнього стану предмета чи явища на основі аналізу його минулого й сучасного, систематична, науково-обґрунтована інформація про якісні і кількісні характеристики розвитку цього предмета чи явища в перспективі.
- Резюме** (від франц. resume, від resumer – коротко викладати) – короткий висновок, що містить основні положення доповіді, промови, наукової праці, дискусії. Вказівка за зміст первинної роботи, гранично лаконічна, може бути у вигляді одного речення. Розміщується в кінці статті і містить інформацію оціночного характеру.
- Реферат** (від лат. referre – доповідати, повідомляти) – доповідь на певну тему, що передбачає огляд відповідних літературних та інших джерел; короткий виклад змісту одного або декількох документів з певної теми.
- Рецензія** – критико-бібліографічна характеристика документа, яка дає його аргументований аналіз, показує його позитивні якості та недоліки.
- Самостійна робота** – навчальна діяльність студента, спрямована на вивчення і оволодіння матеріалом навчального предмета без безпосередньої участі викладача.
- Синтез** (від гр. synthesis – складання) – поєднання раніше виділених частин предмету дослідження в єдине ціле, в якому протиріччя і протилежність послаблюються або знімаються.
- Словник** – 1) довідкове видання, в якому матеріал подано за алфавітом назв предметів чи імен; 2) довідкова книга, в якій наводяться в алфавітному порядку слова будь-якої мови з коротким поясненнями їх значення (тлумачний словник) або з перекладом на іншу чи інші мови (мовний словник).
- Спостереження** – це метод цілеспрямованого дослідження об'єктивної дійсності, в тому вигляді, в якому вона існує в природі та суспільстві і доступна безпосередньо для сприйняття людиною без втручання в неї.
- Сприйняття** – це відображення в мозку людини властивостей предметів чи явищ, які сприймаються його органами чуття в якийсь відрізок часу і формують первинний чуттєвий образ предмету, явища.
- Стандарт** – норма, зразок, мірило.
- Стандарти** – це нормативні документи, в яких встановлені єдині вимоги до основних властивостей будь-якої продукції або виду робіт.
- Судження** – це розумовий акт, форма думки про певний предмет чи явище.
- Сутність** – головне, основне, визначальне у предметі.
- Теза** (від гр. thesis – положення, твердження) – це систематизований виклад основних положень, думок, спостережень, в ній відсутні деталі, пояснення, ілюстрації тощо.
- Тези доповіді** – це опубліковані на початку наукової конференції (з'їзду, симпозиуму) матеріали попереднього характеру, що містять виклад основних аспектів наукової доповіді.

Теорія (від гр. *theoria* – розгляд, міркування, вчення) – найбільш висока форма узагальнення і систематизації знань, що дає цілісне уявлення про закономірності та суттєві зв'язки дійсності; вчення про узагальнений практичний досвід, тобто теорія будується на результатах, отриманих на емпіричному рівні досліджень.

Термін – слово або кілька слів, що точно визначають певне поняття в науці, техніці, мистецтві та ін.

Узагальнення – логічна дія, в процесі якої здійснюється перехід від одиничного до загального. Узагальнення відбувається шляхом абстрагування при утворенні понять, суджень, теорії.

Умовивід – це розумова операція, в процесі якої з певної кількості заданих суджень виводиться інше судження, яке певним чином пов'язане з вихідним.

Уявлення – це систематизація різних представлень в мозку людини, об'єднання їх у цілісну картину образів.

Факт науковий – реальність, дійсність, складовий елемент основи наукового знання, віддзеркалення об'єктивних властивостей речей і процесів. Характерні властивості наукового факту – новизна, точність, об'єктивність, достовірність. На основі фактів будуються теорії, виводяться закони.

Фундаментальний закон (від лат. *fundamentum* – основа) – закон, що виражає зв'язки між вихідними, основними поняттями.

Цитата (від нім. *Zitat*, від лат. *cito* – наводжу, проголошую) – це дослівний уривок твору, чийсь вислів, що органічно вписується в текст наукової роботи як підтвердження чи заперечення певної думки.

Чуттєве пізнання – наслідок безпосереднього зв'язку людини з оточуючим середовищем, реалізується через елементи чуттєвого пізнання: відчуття, сприйняття, представлення, уявлення. __

БІБЛІОТЕКИ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНОГО РІВНЯ

(ЦЕНТРИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ТА КООРДИНАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ БІБЛІОТЕЧНИХ МЕРЕЖ)

1. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського

Заснована 1918 р. як Національна бібліотека Української держави в м. Києві.

Сучасна

назва з 1996 р. Фонд універсальний – 14 млн примірників.

03039 Київ, проспект 40-річчя Жовтня, 3

Тел. : (380 44) 265-81-04

Факс: (380 44) 264-33-98

E-mail: nlu@csl.freenet.kiev.ua

<http://www.nbuv.gov.ua/>

2. Національна парламентська бібліотека України

Заснована 1866 р. як Київська публічна бібліотека. Сучасна назва з 1994 р.

Фонд

універсальний 4 млн. примірників.

01001 Київ, Грушевського, 1

Тел. : (380 44) 228-85-12

Факс: (380 44) 228-42-16

E-mail: nplu@nplu.kiev.ua

<http://www.nplu.kiev.ua/>

3. Державна історична бібліотека України

Заснована 1939 р. на базі книжкового фонду Київського історичного і Антирелігійного

музеїв. Фонд галузевий 750 тис. примірників.

Київ, Січневого повстання, 21, Лавра, корп. 24

Тел. : (380 44) 290-46-17

E-mail: shlu@shlu.freenet.kiev.ua

4. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.

О. Сухомлинського

Створена 1999 р. на базі Наукової бібліотеки Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України та Центральної освітянської бібліотеки

Міністерства освіти

України, заснованих у 1891 і 1923 роках. Сучасна назва з 2003 р. Фонд

галузевий понад

650 тис. примірників.

04060 Київ, Берлінського, 9

Тел. : (380 44) 467-22-14

<http://www.library.edu-ua.net/>

Філія: Київ, Володимирська, 57

Тел. : (380 44) 228-71-19

5. Наукова бібліотека ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка

76

Заснована 1834 р. на основі бібліотеки Кременецького ліцею. Сучасна назва з 1940 р.

Фонд універсальний 3,5 млн примірників.

01601 Київ, Володимирська, 58

Тел. : (380 44) 235-70-98

E-mail: info@libcc.univ.kiev.ua

<http://lib-gw.univ.kiev.ua/>

УНІВЕРСАЛЬНІ НАУКОВІ БІБЛІОТЕКИ

1. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника

Заснована 1940 р. як Львівська філія Бібліотеки АН УРСР на базі фондів понад 80 бібліотек, у тому числі бібліотек Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка (заснована 1893 р.), „Народного дому” (1849 р.), наукового закладу „Оссолінеум” (1817 р.), Львівського ставропігійського братства (XVI ст.). Сучасна назва з 1971 р. Фонд універсальний 5 млн примірників.

79000 Львів, Стефаника, 2

Тел. : (380 322) 74-43-72

E-mail: library@lsl.lviv.ua

<http://www.lsl.lviv.ua/>

2. Одеська державна наукова бібліотека ім. О. М. Горького

Заснована 1829 р. як міська публічна бібліотека. Сучасна назва з 1941 р. Фонд

універсальний 4,39 млн. примірників.

65026 Одеса, Пастера, 13

Тел: (380 482) 23-02-52

Факс: (380 482) 23-10-72

E-mail: ognb@ognb.odessa.ua

<http://www.ognb.odessa.ua/>

3. Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка

Заснована 1886 р. як громадська бібліотека. Сучасна назва з 1930 р. Фонд універсальний 6,5 млн примірників.

Харків, пров. Короленка, 18

Тел. : (380 572) 23-01-01

Факс: (380 572) 12-82-87

E-mail: root@korolenko.kharkov.ua

<http://korolenko.kharkov.com/>

ОБЛАСНІ УНІВЕРСАЛЬНІ НАУКОВІ БІБЛІОТЕКИ

1. Кримська республіканська універсальна наукова бібліотека ім.

І. Я. Франка

Заснована 1834 р. як громадська бібліотека. Фонд універсальний 841 тис. примірників.

Сімферополь, Горького, 10

Тел. : (380 652) 27-63-19

Факс: (380 652) 27-63-19

E-mail: drozdova.l@mail.franko.crimea.ua

<http://www.franko.crimea.ua/>

2. Республіканська кримськотатарська бібліотека ім. І. Гаспринського
95011 Сімферополь, Самокишина, 8
Тел. : (380 652) 24-95-60
Факс: (380 652) 24-95-60
E-mail: gaspra@ismail.crimea.ua
<http://www.library.crimea.ua/>

3. Вінницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. К. АТімірязєва
Заснована 1907 р. як міська бібліотека. Сучасна назва з 1983 р. Фонд універсальний 824 тис. примірників.
21100 Вінниця, Соборна, 73
Тел. : (380 432) 32-20-34
Факс: (380 432) 52-03-75
E-mail: admin@library.vinnitsa.com
<http://www.library.vinnitsa.com/>

4. Волинська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олени Пчілки
Заснована 1940 р. Сучасна назва з 1991 р. Фонд універсальний 628 тис. примірників.
Луцьк, Шопена, 11
Тел. : (380 3322) 2-42-37
E-mail: libr@fk.lutsk.ua
<http://libr.fk.lutsk.ua/>

5. Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека
Заснована 1834 р. як Катеринославська публічна бібліотека. Сучасна назва з 1993 р. Фонд універсальний 2,7 млн примірників.
Дніпропетровськ, Ю.Савченка, 10
Тел. : (380 562) 42-31-19
Факс: (380 562) 42-31-19
E-mail: libdnep@library.dp.ua
<http://www.libr.dp.ua/>

6. Донецька обласна універсальна наукова бібліотека ім. Н. К. Крупської
Заснована 1926 р. як публічна бібліотека. Сучасна назва з 1983 р. Фонд універсальний 1,6 млн примірників.
Донецьк, Артема, 84
78
Тел. : (380 622) 93-01-66
E-mail: postmaster@library.donetsk.ua
<http://www.library.donetsk.ua/>

7. Житомирська обласна універсальна наукова бібліотека

Заснована 1866 р. як публічна платна бібліотека. Сучасна назва з 1937 р. Фонд універсальний 611 тис. примірників.

Житомир, Новий бульвар, 4

Тел. : (380 412) 37-84-32

Факс: (380 412) 37-84-32

8. Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека

Заснована 1946 р. на базі міської публічної бібліотеки. Сучасна назва з 1980 р. Фонд універсальний 533 тис. примірників.

Ужгород, проспект Свободи, 16

Тел. : (380 3122) 2-39-98

Факс. : (380 3122) 2-97-11

E-mail: root@libr.uzhorod.ua

<http://www.biblioteka.uz.ua/>

9 Запорізька обласна універсальна наукова бібліотека ім. О. М. Горького

Заснована 1905 р. на базі бібліотеки Державної думи. Сучасна назва з 1938 р. Фонд універсальний 1,3 млн примірників.

Запоріжжя, проспект Леніна, 142

Тел. : (380 612) 62-45-91

Факс (380 612) 62-42-01

E-mail: root@big.zp.ua

10. Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Івана Франка

Заснована 1940 р. як Станіславська обласна бібліотека для дорослих. Сучасна назва з 1984 р. Фонд універсальний 416 тис. примірників.

Івано-Франківськ, Пушкіна, 22

Тел. : (380 3422) 2-42-32

Факс: (380 3422) 3-21-89

<http://www.iflib.iatp.org.ua/>

11. Кіровоградська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського

Заснована 1888 р. як громадська бібліотека. Сучасна назва з 1993 р. Фонд універсальний 820 тис. примірників.

25006 Кіровоград, К.Маркса, 24

Тел. : (380 522) 22-65-79

Факс: (380 522) 22-65-79

E-mail: omh@library.kr.ua

<http://www.library.kr.ua/>

12. Луганська обласна універсальна наукова бібліотека ім. О. М. Горького

Заснована 1898 р. як міська публічна бібліотека. Сучасна назва з 1938 р. Фонд

універсальний 1,03 млн примірників.

Луганськ, Радянська, 78

Тел. : (380 642) 53-25-70

Факс: (380 642) 53-25-70

E-mail: chief@library.lg.ua

<http://www.library.lg.ua/>

13. Львівська обласна універсальна наукова бібліотека

Заснована 1940 р. Фонд універсальний 800 тис. примірників.

Львів, площа Галицька, 10

Тел. : (380 322) 72-46-09

14. Миколаївська обласна універсальна наукова бібліотека ім. О. Гмирьова

Заснована 1881 р. Сучасна назва з 1968 р. Фонд універсальний 2,14 млн примірників.

Миколаїв, Московська, 9

Тел. : (380 512) 35-25-78

E-mail: reglib@nik.net

<http://www.library.mksat.net/>

15. Одеська обласна універсальна наукова бібліотека

Заснована 1920 р. як центральна робітнича бібліотека. Сучасна назва з 1966 р. Фонд універсальний 1,19 млн примірників.

Одеса, Троїцька, 49/51

Тел. : (380 482) 22-50-69

16. Полтавська обласна універсальна наукова бібліотека ім. І. П. Котляревського

Заснована 1894 р. як громадська бібліотека. Сучасна назва з 1949 р. Фонд універсальний 637 тис. примірників.

Полтава, Леніна, 17

Тел. : (380 5322) 7-05-74

E-mail: admin@library.poltava.ua

17. Публічна бібліотека ім. Лесі Українки (Київ)

Заснована 1943 р. Фонд універсальний 230 тис. примірників.

80

04050 Київ, Тургенівська, 83/85

Тел. : (380 44) 216-50-93

Факс: (380 44) 216-50-93

E-mail: root@lucl.freenet.kiev.ua

<http://lucl.lucl.kiev.ua/>

18. Рівненська державна обласна бібліотека

Заснована 1940 р. Фонд універсальний 541 тис. примірників.

Рівне, пл. Короленка, 6

Тел. : (380 362) 22-10-63

Факс: (380 362) 26-34-26

E-mail: yaroshuk@libr.rv.ua

<http://libr.rv.ua/>

19. Сумська обласна універсальна наукова бібліотека

Заснована 1939 р. Фонд універсальний 485 тис. примірників.

Суми, Героїв Сталінграда, 10

Тел. : (380 542) 22-24-73

Факс: (380 542) 22-24-73

E-mail: otych@sdoumb.sumy.ua

<http://sumylib.iatp.org.ua/>

20. Тернопільська обласна універсальна наукова бібліотека

Заснована 1939 р. Фонд універсальний.

Тернопіль, б. Шевченка, 15

Тел. : (380 352) 22-52-64

Факс: (380 352) 22-52-64

E-mail: admin@library.te.ua

<http://www.library.te.ua/>

21. Харківська обласна універсальна наукова бібліотека

Заснована 1951 р. Фонд універсальний 166 тис. примірників.

Харків, Кооперативна, 13

Тел. : (380 572) 12-64-35

Факс: (380 572) 12-64-35, 12-70-51

E-mail: root@libr.kharkov.ua

<http://www.library.kharkov.ua/>

22. Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека ім. О. Гончара

Заснована 1872 р. як громадська бібліотека. Сучасна назва з 1944 р. Фонд універсальний 814 тис. примірників.

Херсон, Дніпропетровська, 2

Тел. : (380 552) 22-65-50

Факс: (380 552) 22-64-48

E-mail: library@infocom.ks.ua

<http://www.lib.kherson.ua/>

23. Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека ім. М. Островського

Заснована 1901 р. як народна читальня ім. О. С. Пушкіна. Сучасна назва з 1948р.

Фонд універсальний 682 тис. примірників.

Хмельницький, Театральна, 28

Тел. : (380 3822) 6-47-31

Library_km@svitonline.com

<http://www.ounb.km.ua/>

24. Черкаська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Т. Шевченка

Заснована 1954 р. Фонд універсальний 1,89 млн примірників.

Черкаси, Байди Вишневецького, 8

Тел. : (380 472) 47-32-42

E-mail: library@onb.nensi.ck.ua

<http://library.ck.ua/>

25. Чернівецька обласна універсальна наукова бібліотека

Заснована 1940 р. як бібліотека обласного відділу народної освіти. Фонд універсальний 675 тис. примірників.

Чернівці, О.Кобилянської, 47

Тел. : (380 3722) 2-27-33

E-mail: library@sacura.net

26. Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка

Заснована 1877 р. як громадська бібліотека. Сучасна назва з 1934 р. Фонд універсальний 704 тис. примірників.

Чернігів, Леніна, 41

Тел. : (380 4622) 7-45-63

E-mail: victoria@ib.ch.ua

<http://libkor.cg.ukrtel.net/>

ОСВІТНІ ВЕБ-САЙТИ

- <http://www.mon.gov.ua/> – офіційний сайт Міністерства освіти та науки України.

Українські освітні портали:

- <http://osvita.org.ua> – освітній портал – каталог освітніх ресурсів, новини освіти,
- вищі навчальні заклади України і Росії
- <http://www.ccf.kiev.ua/> – соціальна освіта в Україні (організація семінарів,
- тренінгів, дистанційна освіта у галузі соціальної педагогіки)
- <http://school.kiev.ua/> – портал присвячений проблемам впровадження нових

- технологій в галузі середньої освіти <http://www.edu-ua.net> – освітня українська мережа.
- Міністерство освіти, Інститут змісту і методів навчання, перелік серверів установ,
- підлеглих міністерству освіти України, і ін.
- <http://www.ednu.kiev.ua/> – Educational Network Ukraine. На цьому сервері
- представлені всі українські інформаційні ресурси, пов’язані з освітніми –
- організаціями, вищі навчальні заклади, докладна інформація про системи освіти
- найбільш розвинутих країн, гранти, преса, виставки, конференції, фірми й ін.
- <http://www.osvita.org> – Освітньо-консультативний центр "Освіта"
- <http://o-svit.iatr.org.ua> – каталог освітніх ресурсів ОСВІТ – інформація для учнів,
- студентів, педагогів, науковців.
- <http://www.osvita.org.ua/> – освітній портал. Події освіти, статті, каталог вищих
- навчальних закладів України.
- <http://www.uchobe.net.ua> – каталог навчальних закладів України.

Інтернет ресурси з громадянської освіти

- <http://www.iatr.org.ua> – український сервер громадянської освіти.
- <http://www.rada.gov.ua> – сторінка Верховної Ради України, яка містить
- законодавство України та дозволяє здійснювати швидкий пошук необхідних
- документів.
- <http://www.doba.lviv.ua/> – сторінка всеукраїнської асоціації викладачів історії та
- суспільних дисциплін. Містить науково-методичні розробки та посібники з
- громадянської освіти, інформацію про центр громадянської освіти „Доба”, програми
- міжнародних обмінів та мереж з громадянської освіти та історії. На сайті розміщено
- також анонси щодо проведення семінарів та конференцій з громадянської освіти та
- матеріали з конференцій, що проходили в Україні протягом 2002–2004р.р.
- <http://www.edu-democracy.org.ua/> – сторінка проекту „Освіта для демократії в
- Україні”, який проводиться рядом українських, європейських та американських

- установ, організацій та експертів за підтримки Європейського Союзу та уряду США.
- Містить списки літератури та методичних посібників, що знаходяться у ресурсних
- центрах різних регіонів України: <http://www.edu-democracy.org.ua/m3.html>, а також
- концепцію громадянської освіти в Україні, програму курсу „Громадянська освіта” для
- 9–11 класів, матеріали конференцій – (<http://www.edu-democracy.org.ua/materialua.html>).

Де отримати інформацію про допомогу для освітньої діяльності

- <http://www.irf.kiev.ua> – Міжнародний фонд „Відродження”.
- <http://www.asi.org.ua/> – Агенція суспільної інформації „ініціатива” за підтримки
- Програми МАТРА КАП Посольства Королівства Нідерландів в Україні.
- http://www.asi.org.ua/civic_society/finance.htm – Програми донорських організацій та благодійних фондів, які працюють в Україні (контактні данні фондів, програми), посилання на засоби масової інформації, громадські організації.
- <http://dialog.lviv.ua> – мережа з 7 освітніх громадських організацій м. Львова, сфери діяльності – освіта, екологія, місцеве самоврядування
- <http://cen.iatp.org.ua> – програми малих грантів мережі громадянської освіти
- програми IREX в Україні. <http://visnyk.iatp.org.ua/news/> – Вісник програм шкільних обмінів, відділ преси, освіти та культури Посольства США в Україні. <http://www.intellect.org.ua/> – сайт-мережа аналітичних центрів України. Містить розділи „освіта та наука”, а також "гранти", де вказані заявлені програми розвитку викладачів та стипендії на поточний рік.

Інші важливі ресурси:

- <http://www.olympr.vinnica.ua> – всеукраїнські інтернет-олімпіади з різних предметів.
- <http://www.ednu.kiev.ua> – все, що пов’язано з освітою: навчальні заклади, куди піти вчитися, гранти та стипендії для учнів та вчителів, освіта за кордоном

Історія

- <http://www.doba.lviv.ua> – Всеукраїнська асоціація викладачів історії та суспільних дисциплін „Нова доба”
- <http://litopys.narod.ru/> – сайт з історії Київської Русі та України. Містить літописи, історичні мапи, примірники давньоукраїнської та сучасної української літератури

- <http://www.ukrhistory.narod.ru/> – українська історична електронна бібліотека
- <http://www.heritage.com.ua/> – сторінка історії, присвячена пам'яткам української
- спадщини (дослідження, публіцистика, геральдика та ін.) <http://www.history.com.ua/> – викладання історії в школах України, питання до
- іспитів, корисні посилання (історія України та всесвітня історія в Інтернеті, каталог навчальних закладів).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Автоматизация информационного обеспечения научных исследований /АН УССР. под ред. А.А. Стогния. – К. : Наукова думка, 1990.
2. Білуха М.Т. Основи наукових досліджень : підручник / М.Т. Білуха. – К. : Вища школа, 1997.
3. Білуха М.Т. Методологія наукових досліджень : підручник / М.Т. Білуха. – К. : АБУ, 2006. – 520 с.
4. Британ В.Т. Організація вузівської науки / В.Т. Британ. – К., 1992.
5. Гальченко С. І. Основи наукових досліджень: Навчально-методичний посібник /С. І. Гальченко, О. З. Силка . – Черкаси : АММО, 2015. – 93 с .
6. Грищенко І.М. Основи наукових досліджень : навч.посіб. / І.М. Грищенко, О.М. Григоренко, В.О. Борисейко. – К. : Київ.нац.торг.екон.унт, 2001. – 186 с.
7. ДСТУ 3582-97. Скорочення слів в українській мові. Загальні вимоги та правила. – К. : Держспоживстандарт України, 1998. – 27 с.
8. ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. Бібліографічний опис: загальні вимоги та правила складання. – К. : Держспоживстандарт України, 2007. – 124 с.
9. Єріна А.М. Статистичне моделювання та прогнозування : навч. посіб. / А.М. Єріна. – К. : КНЕУ, 2001. – 170 с.
10. Кілінська К. Науково-дослідна робота студентів в Україні / К. Кілінська. – Чернівці : Видво ЧДУ. – 1997.
11. Ковальчук В.В. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / В.В. Ковальчук, Л.М. Моїсеєв. – Вид. 2-е., доп. і перероб. – К. : Видавничий дім «Професіонал», 2004. – 208 с.
12. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / О.В. Крушельницька. – К. : Кондор, 2006. – 206 с.
13. Мельничук О. А. , Романюк І. М. Кваліфікаційні роботи з історії. Навчально-методичний посібник для студентів історичних спеціальностей. – Вінниця, 2018. – 48 с
14. Методи географічних досліджень (Блок. Методи соціально-економіко-географічних досліджень) : Конспект лекцій / Укл. Коновалова Н.І. Чернівці : Рута, 2004. – 40 с.

15. Методика навчання і наукових досліджень у вищій школі : навч. посіб. / С.У. Гончаренко, П. М. Олійник, В. К. Федорченко та ін.; За ред. С. У. Гончаренка, П. М. Олійника. – К. : Вища шк., 2003. – 323 с.
16. Методичні рекомендації з організації, проведення та підбиття підсумків практики (для студентів факультету туризму та міжнародних комунікацій). / Укл.: Н.В. Чир, Р.Я. Жовтани, В.М. Кочан, М.Ю. Кашка, Н.О. Варга, – Ужгород : Редакційно-видавничий відділ ДВНЗ «УжНУ». – Ужгород, 2016. – 70 с.
17. Методичні рекомендації щодо написання та захисту дипломних робіт магістрів (для студентів денної та заочної форм навчання спеціальності: 242 – «Туризм») / Укл.: Кіш Г.В., Сіра Е.О., Чир Н.В., Дацків І.Є. – Ужгород, 2016. – 40 с.
18. Методичні рекомендації щодо написання та захисту дипломних робіт бакалаврів (для студентів денної та заочної форм навчання спеціальності: 242 – «Туризм») / Укл.: Кіш Г.В., Сіра Е.О., Чир Н.В., Дацків І.Є. – Ужгород, 2016. – 40 с.
19. Методичні рекомендації щодо написання та захисту курсових робіт (для студентів денної та заочної форм навчання спеціальності: 241 – «Готельно-ресторанна справа», 242 – «Туризм») / Укл.: Кіш Г.В., Сіра Е.О., Чир Н.В., Дацків І.Є. – Ужгород, 2016. – 35 с.
20. Мороз С.А. Методологія географічної науки. / С.А. Мороз, В.І. Онопрієнко, С.Ю. Бортник. – К. : Заповіт, 1997. – 334 с.
21. Організація і методологія наукових досліджень із соціально-економічної географії : Конспект лекцій. – Част. 1. / Укл. Н.І.Коновалова, М.М. Цепенда. Чернівці : Рута, 2005. – 38 с.
22. П'ятницька-Позднякова І.С. Основи наукових досліджень у вищій школі : навч. посіб. / І.С. П'ятницька-Позднякова. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 116 с.
23. Романчиков В.І. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / В.І.Романчиков. – К. : ІЗМН, 1997. – 119 с.
24. Ростовський В.С. Основи наукових досліджень і технічної творчості : підручник / В.С. Ростовський, Н.В. Дібрівська. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 96 с.
25. Соловйов С.М. Основи наукових досліджень / С.М. Соловйов. – К. : Центр учбової літератури, 2007.
26. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики : навч. посіб. / О.Г. Топчієв. – Одеса : Астропринт, 2005. – 632 с.
27. Філіпченко А. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / А.С.Філіпченко – К. : Академвидав, 2004. – 208 с.
28. Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / Г.С. Цехмістрова. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2004. – 240 с.

29. Шейко В.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. – 2ге вид., перероб. і доп. / В.М. Швейко, Н.М. Кушнарєнко – К. : Знання-Прес, 2002. – 295 с.

30. Щербина Л.В. Основи наукових досліджень : консп. лекцій / Л.В. Щербина. – Х. : ХНАМГ, 2008. – 141 с.

31. Яремчук Віталій. Основи науково-дослідної роботи студентів : навчальний посібник для студентів факультетів гуманітарного профілю / Віталій Яремчук. – Острого : Національний університет “Острозька академія”, 2012. – 56 с.; 2-ге вид.,

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. Вища атестаційна комісія України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ovu.com.ua/articles/520-vischa-atestatsiy-na-komisiya-ukrayini/publisher>.
2. Про інформацію : Закон України № 2658-ХІІ від 02.10.1992 р. із змін. // Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – 1992. – № 48. – Ст. 650. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
3. Про науково-технічну інформацію : Закон України № 3322-ХІІ від 25.06.1993 р. // Відомості Верховної Ради України [Електронний ресурс]. — 1993. – № 33. – Ст. 345. — Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3322-12>.
4. Лудченко А.А., Лудченко Я.А., Примаєк Т.А. Основи наукових досліджень: Учеб. посібник / Под ред. А.А. Лудченко. — 2-е изд., стер. — К.: Знання, 2001. — 113 с. - Режим доступу: <http://www.npu.edu.ua/lebook/book/djvu/>
5. Арнольд И.В. Основи научных исследований в лингвистике: Учеб. пособие. - М.: Высш. шк., 1991. - 140 с- Режим доступу: <http://epilherzen.com/wpcontent/uploads/2008/10/arnold01.pdf>
6. Кириленко А. В. Основи информационной культуры. Библиография. Вып. 1: учеб. пособие / А. В. Кириленко; под ред. Е. Г. Расплетинной. - СПб. : СПбГУ ИТМО, 2008. - 156 с. - Режим доступу: <http://www.mediagram.ru/netcat/files/>
7. Пістунів І.М. Основи наукових досліджень: Курс лекцій. - Режим доступу: http://library.donntu.edu.ua/bibl_fah/osnnaukdosldnepr.pdf
8. В. С. Білоус Основи інформаційної культури майбутнього вчителя. - Режим доступу: <http://library.vspu.edu.ua/>
9. Миронова В.В. Інформаційна культура як основа загальної культури людини. - Режим доступу: http://mdgukid.at.ua/publ/informaciina_kultura_iak_osnova_zagalnoii_kulturi_liudini/